

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

OLE
DEJGAARD
PEDERSEN

Sønder Omme Sogn

Hvad
skete der
og
hvornår
var det!

OLE DEJGAARD PEDERSEN

Sønder

Omme

Sogn

Hvad skete der, og hvornår var det?

GRINDSTED BOGTRYKKERI
1970

Forord

Nu da Sønder Omme sogn er blevet indlemmet i Grindsted storkommune fra 1. april 1970, har jeg fundet anledning til udgivelse af denne lille bog.

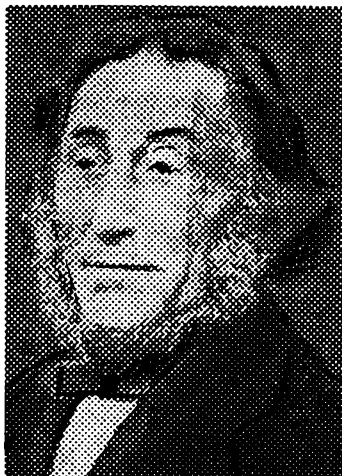
I modsætning til de fleste foreliggende sognebeskrivelser har jeg undladt at skrive om de forskellige gårdes ejer- og familieforhold, men har forsøgt at skildre sognets helt eventyrlige forandring og fremgang paa alle områder.

J. Kirkebyes artikel fra 1874 er ordret gengivet. Jeg takker Sdr. Omme sogneråd og Vejle amtsråd for tilladelse til at låne de gamle protokoller, og »Vejle Amts Folkeblad«s lokalredaktør, Krarup Møller, for velvillig hjælp og lån af indlæg i bladet, samt lån af mange fotografier. Og tak til alle, som har været mig behjælpelig ved indsamling af oplysninger.

Bogen kan købes i Sdr. Omme boghandel.

Ole Dejgaard Pedersen.

Lærer J. Kirkebye
er født i Sdr. Omme sogn efter hvis „Kirkeby“
han tog navn
Han var vinterlærer i Sdr. Omme fra 1813-1818
Tog på seminarium og var
senere lærer forskellige steder
bl. a. i Grindsted fra 1842,
hvorfra han tog sin afsked i 1856

Noget om Sønder Omme Sogn af topografisk og historisk Indhold

1. Naturlig Beskaffenhed.

I den vestligste Spidse af Nørvangs Herred i Vejle Amt indtager Omme Sogns Marker henimod 4 Kvadratmile, begrænsede mod Nord af Felding, Skarrild og Brande, mod Øst af Give og Ringgive, mod Syd af Grindsted, og mod Vest af Hoven Sogne. Dets Længde langsmed Aaen er omtrent halvtredie Mil, og indtil for 50 Aar siden var dets Beboelse næsten indskrænket til Aaens nærmeste Nabolag. Det kaldes Sønder-Omme i Modsætning til Nør-Omme i Hind Herred, Ringkjøbing Amt. Betydningen af Navnet »Omme« maa betragtes som uvis.

Den ovennævnte Aa, den første Betingelse for Sognets Oprindelse og Udvikling, er den lange, sønderste Arm af Skjernaas; den begynder som Smaarender fra Givskud Sogns Moser og Jelling Sogns vestlige Marker. I Nabosognet Gadbjerg samles disse Render til en ordentlig Bæk mellem høje Bakkeskrænter eller Bakker, og den faaer her saadanne Tilløb, at den ved Udløbet af Sognet imod Vest kan nogenlunde fortjene Navn af Aa. Den danner nu Grændsen mellem Give og Linneballe Sogne og gjennestrømmer derpaa Ringgive Sogn, optagende Smaabække og Kildevæld fra begge Sider og efterhaanden

antagende en mere og mere lige vestlig Retning. Den løber hele sin Vej i en temmelig dyb Landsænkning, hvilende hovedsagelig paa Mergel. Dens Opland er heelt igjennem særdeles indknebet, baade i Syd og Nord. Vore Geografer begynde almindeligt at kalde den Omme Aa, og eftersom den har saa langt et Løb igjennem dette Sogn, bifalder jeg ganske denne Benævnelse.

I Tilfælde af Tøbrud og stærkt Regnfald kan Aaen uagtet sin Lidenhed medføre temmelig voldsomme Oversvømmelser af den Aarsag, at den er saa lang, og at dens Smule Opland hælder saa brat ned imod den.

Følger man Aamadens Retning østerfra imod Vest, saa øjner man omtrent midt i Sognet en Landhøjde, der trænger frem nordfra. Denne ender sig forbjergagtig som en stejl Bakke i Aadalen, stillet midt for dennes Retning, ligesom til at møde for den. Denne Bakke kaldes Mødbjerg, og Aaen med dens nærmeste Tilbehør gjør virkelig et brat, men kort Sving her imod Syd.

Fra Aaløbet hæver Egnen sig til begge Sider mere eller mindre terrasseformigt indtil Grændserne for dets Opland eller Vandskjellet. Saa vidt Østersognet naaer, har dette Opland ligesaavel Bakker og Moser eller Kjær søndenfor Aaen som nordenfor denne; kun synes Mergelen at være sjeldnere eller at ligge dybere i de sydlige Marker end i de nordlige. Flere Smaabække føre Vandet fra de sydlige Kjær mod Nordvest til Aaen. Derimod er den ikke saa ganske lille Hallundbæks-Bæk ene om at føre Vandene fra de nordlige Kjær mod Sydvest til samme Aa, i hvilken den udmunder ved Omvraae, vestligst i Østersognet. Her paa Nordsiden nærmer Storaagens Opland sig meget til Omme-Aaen, omtrent paa en Ottendedeel Miil eller nærmere til Hallundbæks Bæk, og tilvisse endnu nærmere ved Omvraae og Mødbjerg. Højbakken »Blaahøj« ganske nær ved Omvraae rækker endog noget ind i Storaagens Opland. Mellem den og Mødbjerg er Vandskjels-Terrainet meget lavt; men derfra gaaer det over Norges-højden til Svollebjerg, som ligger omtrent en Fjerdingsvej nordenfor Omme Kirke og med en Høide af 300 til 400 Fod behersker hele Omegnen i en vid Omkreds. Dens Navn kommer rimeligvis af sval (jydsk »svol«); i de omliggende Sogne kaldes den i Almindelighed Omme Bjerg efter Sognet. Fra Svollebjerg sænker Vandskjellet sig i Vest og Nordvest og taber sig i Felding Mose, som sender sine Vande til begge Sider gennem de vestlige Sognes Udmarker.

Da Simmelsbæk, som fra Øst af over halvanden Miil danner Sognets Sydgrændse, kun løber en halv Miil sydligere end Aaen og mod Vest endmere nærmer sig denne, og da denne Bæk naturligvis ogsaa

har noget Tilløb nordfra, saa følger heraf saavel som af det nylig Anførte om Aaens nordlige Vandskjel, at denne næsten intet Bække-tilløb har i Vestersognet.

Simmelsbæk, som har sit Udspring i Ringgive Sogn, har moset Kjæreng ved sine Bredder, et svagt Fald og kun lidet Vand¹⁾). Den østlige Ende af Kjæret ligger vel mellem Smaabakker, men hvor Bækken berører Omme Sogn, er den kommen ud på Randbøl Hedeslette²⁾, og Landingen højner sig kun lidet. Længere mod Vest, hvor den nærmer sig mere til Omme-Aa, faaer den dog et stærkere Fald, et lavere Leje i Forhold til Landingen, og Kjærengen en bedre Beskaffenhed.

At den Sænkning, hvori Aaen har sit Løb, oprindeligt har været meget dyb med enkelte lave Tværhøjder, vil sees af det Følgende, hvor Talen bliver om Tørvemoserne i Aaengens Landing. — Aaens Tilvæxt i Sognet er meget større, end man kunde vente af dens ubetydelige Tilløb af synlige Bække. Ved den østlige Indtræden i Sognet kan man, hvor den af sine Brinker er indkneben til sin fornødne Strømbredde, anslaae denne til 5 eller 6 Alen, hvorimod den er mere end dobbelt saa bred og dyb under lignende Forhold i Sognets Vestende. Denne Forøgelse af Vandmassen maa mest hidrøre fra Regnvand, som gennem den øverlige, porøse Sandjord synker ned til den kompakte Mergel og derpaa følger med dennes mod Aadalen hældende Overflade ned i Aaen.

Hernæst vende vi os til Aaens nærmeste Nabolag, som vel rettest lader sig betragte terrasseformigt fra Aaen opad, hvorved dog maa bemærkes, at de lavere Terrasser bestandigt hvile paa Foden af de højere, der udstrækker sig ind under dem.

Lad os da begynde med Aaengen. Dette Jordsmon er en Alluvialdannelse, mest bestaaende af Sand, som Aaen ved sine tilfældige Oversvømmelser har udskyllet fra Sandhøjderne og frugtbargjort ved federe Stoffer, som Vandstrømmene have hidført og efterladt. Hvor dette Jordsmon hverken har for lidet eller for meget Sand i Overfladen, afgiver det bedst Hø, forsaavidt det heller ikke mangler Fugtighed. For at forøge Fugtigheden, have Bønderne hidindtil været hen-

¹⁾ Hvor jeg nævner »Kjær«, mener jeg Højbjergnings-Mose.

²⁾ Jeg regner Nordgrænsen for denne Hedeslette, til hvilken den af Hr. Kapitaen Dalgas i hans »Hedebilleder« omtalte »Ommeflade« efter min Mening maa regnes, her i Sognet for at være: Svollebjerget, Norgebakken, Mødbjerg, Filskovbjerget og Hjortlundknode. (Udenfor Sognet gaar Grænsen over Stilbjerget, Simmelsbjerget, Vandalknode, nær nordenom Randbøl Kirke til Vejledalen.)

viste, enten til Smaabækkenes Mundingar eller til Kildevæld i Landingen. Begge maatte opstemmes og ledes, og de gave dog for lidet Vand, og mindst i tørre Sommer, da her behøvedes meest. Hvorvidt den kostbare Behandling af hele Aaen, som Beboerne nu paa enkelte Strækninger anvende, vil betale sig og tilfredsstille Forventningerne, skal Tiden vise.

Den anden Terrasse og de Tørvemoser, som haves paa mange Steder imellem den egentlige Aamade og Markhøjderne eller Landingen. Bunden i disse Moser ligger ofte meget dybt nede, ja lavere end Aaens almindelige Bund, hvilken sidste paa de fleste Steder har hævet sig meget paa den Beholdning af Steen og Gruus, som er bleven tilbage af det Jordsmon, Aavandene have skyllet til sig fra Sandhøjderne, medens de lettere Dele ere skyllede omkring og udbredte paa Engene. Derimod viser Tørvemosernes Bund den ældgamle Sænkningens Dybde paa disse Steder. Lave Strækninger af det gamle Højland have dog, som ovenfor antydet, oprindelig naaet dæmmende sammen tværs over Landsænkningen, saa at Tørvemoserne engang maae have været en Række af, tildels meget dybe Indsøer, forbundne ved Vandløb over Tværhøjderne. Sommesteds spores endnu meget bart Vand paa Bunden af Tørvemoserne nedenunder Tørvemassen. I den nederste Deel af denne findes almindeligviis en hvidgraa, meget feed eller fiin Substans, som giver »Lyseklyne«, et udmærket brandbart Tørveslags, som vist hidrører fra Egnens urgamle Skovstand af Naaletræer. Mærkelig er den Mængde fedt Fyrretræ, som almindelig findes i disse Moser, hvoriblandt mangan Rodstub, oftest med Rodgrenene nedad og staaende saavel højere som lavere i Tørvemosen, hvorimod jeg intet Spor fandt til, at nogen saadan Stub havde været rodfæstet i Jordsmonnet under Tørvemassen¹⁾. De fleste ragede op over Lyseklydens Region, og nogle stode saa højt oppe i Mosen, at de neppe naaede ned til denne. Sommesteds, hvor Mosen var lav nok dertil, har Aaen udbredt sit alluviale Jordsmon over dens Overflade og omdannet denne til Eng.

---

¹⁾ Dog har en tænkende Bondearbejder nylig fortalt mig, at idet han med Flere gravede en dyb Vandledningskanal gjennem en Mose østenfor Mødbjerg, fandt de i Mosens Udkant, hvor Bundjordsmonnet naaede højt op mod Tørvemassens Overflade, adskillige Fyrretræstubbe med deres Pælerødder ned i Bunden. Men længere ude, hvor Mosebunden laae dybt, var der ingen Rodgrenene, som naaede ned i Bunden, neppe til denne, skjøndt Tørvemassen forøvrigt i alle Dybder var meget blandet med Fyrretræ.

Den tredje Terrasse op fra Aaen tillade man mig at benævne Skylsand. Disse Sand-Strækninger eller Bakker have meget Lidet af Rullesteen, Gruus eller Leer og ere derfor ofte saa løse, at Vandene paa højere og tørrere Steder kunne syge med dem, naar de først faae Aabning paa den ved Plantevæxten noget hærdede Overflade. For detmeste ligge de meget højere end Tørvemoserne; men som en ældre Dannelse strække de sig mange Steder ligesom med en Fod ind under disse og vise sig her i Almindelighed meget vandrige. Hvor der findes Lag af dette Sand ovenpaa Tørvejord, ere de henførte og lagrede her i senere Tider af Vind eller Vand. Til denne Skylsandsterrasse henregner jeg: Filskov søndre Agerbakke med Flyvesande, endeel af Hallundbæk Agre med Sande, Omvraaes Sande med Nabolag, Østerbyes, Kirkebyes og Juellingsholms sønderste Agre nordenfor Aaen samt Varhede i Kirkebye med Sande. De opdyrkede Strækninger af disse Marker fremvise unægtelig en Deel mindre Rullesteen, men dog ikke flere, end at deres Tilstedeværelse kan være fremkaldt ved Beboernes Virksomhed.

Som den fjerde Terrasse regner jeg den gamle, ikke omlagrede Jordbundsformation, som dels viser sig i de højeste Bakker, dels paa alle andre Steder synes at være tilstede under de hidtil omtalte Dannelser. Denne gamle Jordbundsformation har bestaaet af: øverst et sandgruset, Rullesteen og store Granitblokke indeholdende, Jordsmon, derunder et faa Alen tykt Leerlag, hvorunder atter findes Mergel. Det øverste, sandgrusede Lag har rimeligvis oprindelig allevegne dækket Leret i omtrent samme Tykkelse; men nu er dette ingenlunde Tilfældet. Til Exempel: Kuppelen af det høje Svollebjerg seer saa mager og gruset ud, at her kan formodes et tykt Lag Gruus over Leret, hvorimod dets lavere Forgreningsbakker, Hvælplund og flere samt Norgebakken og Bøvelknuden næsten vise sig blottede indtil Leergrunden. At det sandgrusede Lag dog oprindelig ogsaa har været tilstede her, synes at fremgaae af den usædvanlig store Mængde Rullesten og Granitblokke, som saa ganske almindeligt findes i Overfladen af de fleste leerholdige Agermarker. Disse Steen have upaatvivelig været fordelte i Sandgruslaget, førend dettes øvrige Bestanddele bleve bortførte fra de lavere Højder af en stor Vandflod. Sandet maae da deels være blevet liggende nede i Aadalen, deels af Aaen være blevet ført vesterud til Grundlag for flere Sognes Jorder af Skylsand eller Strandsand ved Skjernaens Munding. Det grovere Gruus findes noget højere oppe i store Dynger, som nu opsøges og benyttes af Vejvæsenet. — Paa nogle Steder kommer den gamle Jordbundsformation dog ogsaa frem nedenfor den tredje Terrasse,

altsaa imellem Skylsandsbakken og Tørvemosen eller Engmaden; saaledes imellem Kirkebye og Jullingsholm samt andre Steder, hvor Bønderne grave Mergel nærved Aaen.

Terrasseformen sees her skjønt uddannet gennem Kirkebyes og Jullingsholms Agre nordenfor Aaen, hvor Skylsandslaget hæver sig bakkeformigt 3 til 5 Alen over Aaengen, men forresten med saagodt-som jævn Overflade, indtil den fjerde Terrasse igjen nogle hundrede Alen nordligere hæver sig ovenover det som en lidet højere Bakke¹⁾.

Om Sognets Jorder søndenfor Aaen har jeg, hvad Østersognet angaaer, Intet videre at tilføje. Vestersognet raader over den til Aaen grændsende Strækning af Randbøl Hede indtil Simmelsbæk, Jullingsholm og det Vestligere af Sognet endda noget længere sydpaa. Et Par smaae Skylsandsbakker findes syd for Simmel paa denne Slette, forøvrigt synes den at bestaae af det gamle sandgrusede Jordsmon med enkelte Rullesteen og saa tykt et Lag over Mergelen og Leret, at Bønderne mene, at der Intet er af disse Jordarter. De 3 Fjerdedele af Landet nordenfor Simmelsbæk skraaner umærkeligt mod Nord, indtil Hædingen tæt ved Aaen antager Bakkeform.

Af en ganske forskjellig Beskaffenhed er det Areal af mere end en Kvadratmiil, som Sognet ejer nordenfor Ommeaaens Vandskjel; det er fuldt af vidtløftige, fordetmeste dybe Kjær og Moser med lave Bakker derimellem. Af disse Kjær er »Feldingmose« den vesterste og største; men ikkun en forholdsvis liden Deel deraf hører under Omme Sogn. Hele dette Kjær med tilhørende Moser er 1½ Miil langt og paa sine Steder omtrent en Fjerdingsvej bredt. Fra den Tid, da det var en Sø, skrive sig rimeligviis de klitformede Barrierer, som endnu vise sig paa Sydsiden som veltrufne Miniaturbilleder af Vesterhavets Klitdæmning. — Adskillige Egne af Feldingmosen have Vandløb under Jorden, hvilke vi kalde »Blindbække«. Det er Vandløbstunneler paa Mosebunden bunder Tørvemosen, de kjendes ovenpaa Jorden af en Række smaae Huller, »Rumlehuller«, som føre ned til dem, og som opsende en rumlende Lyd, naar de efter Regnskyl om Sommeren modtage Vand ovenfra. Under varigt Regnvejr eller Lignende hæver den større Vandmasse i Tunnelen først Overdækket noget, og naar Aabningen forneden endda bliver for trang, svulmer Vandet op

---

¹⁾ Ved Storaanen, igjennem Skarrild og Felding Sogne, er Terrasseformen endnu meget mere iøjnefaldende, og der er i nogle Strækninger det alluviale Jordsmon formet i to Terrasser af meget forskjellig Højde. Meget mærkeligt er det, at nu kan Aaens Oversvømmelser nok aldrig overskylle dens højeste Terrasse, som dog forud var dens Engmade.

igjennem Rumlehullerne for at fortsætte sit Løb ovenpaa Tunneldækket. Det sees da ofte, at der svulmer Vand op igjennem eet Hul, fordi Tunnelen dernedenfor er for snever, og at det rumler ned i et andet Hul, hvor den underjordiske Aabning er viid nok. Overdækket er almindeligviis stærkt nok til at bære Mennesker og Kvæg, saa at man kun maa tage sig iagt for Rumlehullerne, der mestendels ere fjernede flere Favne fra hverandre. For en 70 Aar siden sank en aar-gammel Plag ned i et Rumlehul indtil Ørene, førend den blev trukken op igjen, og en Tyr fra Jullingsholm skal engang være sunket helt under i en anden Blindbæk.

Svollebjergs Mose ligger ved den østlige og nordlige Fod af den Bakke, som den har sit Navn efter, begyndende ved Norgeshøjden og strækkende sig en halv Miil mod Nordvest, hvor den forbinder sig med Feldingmosen. I dens vestre Ende er den meget bred. Her har den ligesom Feldingmosen en Rad Smaaklitter ved sin Nordside. Dens Tørvemasse er vist temmelig dyb; men det er mærkeligt, at her intet Fyrretræ findes i Moserne nordenfor Vandskjellet, uagtet her hvert Aar graves Klyne paa flere Steder, især i Svollebjergs Mose, og uagtet der findes Fyrretræ endog i de faae og og smaae Moser, der forekommer oppe i Hederne søndenfor Aaens Vandskjel.

Engebæk med tilhørende Mosedrag er ligeledes et stort Kjær, som med omliggende Højder paa Lidet nær hører til Omme Sogn. Det ligger østenfor Feldingmose, som det dog er forbundet med ved en smal, oprindelig dyb, Mose, »Uen-Mose«, d. e. Vognmose, rimeligviis saaledes benævnt, fordi Vognfærdselen mellem Skarrild og Omme Sogne altid har gaet herover. Kjæret præsenterer sig ikke nær saa liigt en tilgroet Indsø som Feldingmose; fra det udspringer Døvling Bæk, ved hvilken der avles skikkelig godt Hø. Navnene paa mange af de omliggende Højder tyde paa, at de have været beklædte med Løvtrælunde, hvilket er saa meget rimeligere, som disse Højder have leersvangret Jordsmon tilstrækkelig nær ved Overfladen. Saadanne Navne ere: Lundebakke, Egebjerg, Baeslund og Trælund. Lignende Bakkenavne findes dog ogsaa i andre af Sognets Udmarker, som i Hallundbæks Udmark og Ravlund og Bomlund ved Svollebjerg Hvælplund, og ved Feldingmose Høgelund. Mange af disse Højder havde ogsaa endnu først i dette Aarhundrede lidt Egepur og andre Skovlevninger; nu ere de vel alle bukkede under for Ploven.

Om Sognets Mineralier kan endnu tilføjes: Paa Tørvejord har det stor Rigdom, især Vestersognet nordenfor Vandskjellet. — De fleste Rullesteen og større Steenblokke ere af Granit eller af en haard Sandstensart; dog troer jeg ogsaa i min Ungdom at have seet nogle af

Gnejs. — Skovsende havde i min Ungdom en særdeles fiin og kiselholdig Leerart, udmærket til klinede Leervægge, formodentlig ogsaa til Støbesand; noget deraf var ganske hvidt ligesom Pipeleer. Samtidigt havde Østerbye gode Lyseklyner, og Kirkebye godt Mosefyrr til »Splindetræ«, brugeligt som Smaalyt. Af alle disse Slags solgtes til Nabosognene, især til Grindsted. Skovsende havde fremdeles saa jernholdige Flad-Tørv ved Simmels, at de, brændte til Aske, gavede rødbruun Okker, som benyttedes til grov Træmaling. Endelig havde et meget jernholdigt Kildevæld i Kirkebyes Aæng Autoritet som Sundhedskilde, fordi Biskop Brorsen i Ribe havde skattet dette Vand og forskrevet sig af det til eget Brug. Vandet maa vel tillige have været kalkholdigt, da der fandtes mange Snegle med Huus deri. Det er ogsaa senere fundet, at Engen indeholdt Mosejern og Mergel. — Nu er det anderledes: Skovsendes Leerknude er omrodet til et Teglværk og forresten glemt af Bønderne, fordi de ikke mere have Leervægge; istedetfor Okkerasken bruge de finere Maling. Lyseklynene og Lysesplindene ere fortrængte af Tællelyt og Petroleum, og Sundhedskildens Vand er bortledet og fordærvet ved Mergelgravning.

Af Indsøer haves ikkun meget faae og meget smaae i Sognet. Et Par saadanne ved Hjortlund ere vist de største, og dog indtage de nok ikke 2 Tønder Lands Areal hver. En tredie ved Omvraae seer ud som en Levning af en meget større, hvis øvrige Deel er groet sammen til Mose.

2. Distrikter eller Byer og Gaarde.

Beboerne dele Sognet i 2 Hoveddistrikter, Østersognet og Vestersognet, saaledes at Kirken ligger midt i det sidste. En endnu ubeboet Hedestrækning mellem Mødbjerg og Lundager, hvilket sidste hører til Omvraae, danner Grændsen. Denne Tvedeling har vistnok en særlig Anledning, idet det nuværende Omme Sogn oprindelig har udgjort 2 Sogne, hvorom kort herefter Mere. — Navnene paa Sognets gamle Byer og Enboelsgaarde ere: i Østersognet Hjortlund, Filskov, Hallundbæk og Omvraae — i Vestersognet Mødbjerg, Bøvel, Østerbye, Kirkebye, Jullingsholm, Skovsende, Stakkroge, Hvælpund, Baggesgaard og Simmelshuus. Om Brande, som ligger lide sydfør Mødbjerg, er det tvivlsomt, til hvilken Hoveddel af Sognet det skal henregnes.

Filskov er den vigtigste By i Omme Østersogn og den eneste, som endnu har en byformig Kjærne tilbage paa Byens gamle Plads, hvor der indtil sidst i forrige Aarhundrede laae 7 respektable Halvgaarde¹⁾

nær sammen søndenfor Aaen. De 6 laae der endnu 1808, da jeg tjente i Byen og vogtede Faar. Byens *Østergaard* var den største. Den laae lidt afsondret og nærmere Aaen end den øvrige By, var en skummel, noget vidtløftig bygget Gaard og besad den for Egnen store Sjeldenhed at have en »Have«, d. e. en Indhegning ved Huset, som foruden Kjøkkenurter ogsaa indeholdt Træer. (Ellers haves kun »Kaalgaarde« med Kjøkkenurter, men uden Træer.) Dersom jeg husker rigtigt, var der endog et gammelt Æbletræ i Østergaards Have. Bønderne havde Sagn om, at denne Gaard havde været Præstegaard i gamle Dage, og de fortalte Adskilligt om Filskov Præst, navnlig om, hvor let han glemte sin Præstegjerning for sin Bondegjerning. Man talede ogsaa om en Kirke, som skulde have ligget paa Byens Mark, ikke langt fra en liden Kjæmpehøj, som endnu kaldtes Kirkehøj²⁾). Siden, omtrent 1820, blev den gamle Filskov-Østergaard nedbrudt og paany smukt opbyggt ikke langt fra Kirkehøj, og den yngre Slægt syntes at glemme Sagnene om Kirke, Præstegaard og Præst. Da hændte det sig i Sommeren 1866, at man ved at borttage noget Jord tæt vestenfor den nye Gaard, traf paa en Mængde Beenrade, nedlagt nær ved hverandre paa almindelig kristelig Maade, med Fødderne imod Øst; Gravene maatte for Størstedelen have været snevre og grunde, og Spor af Ligkister og Klæder manglede. Man gjættede strax paa, at Stedet var den næsten forglemte Kirkegaard, og da jeg siden fik Hr. Overlærer Kinchs Ribehistorie at læse, maatte det falde mig ind, at den i det gamle Kildeskrift, »Ribe Oldemoder«, omtalte, nedlagte »Østergaards Kirke« i Jelling Syssel havde ligget her. Og dette maa vel antages for at være temmelig sikkert, naar det overvejes, at der næppe er noget andet Østergaard i Jelling Syssel, til hvilket Kirken kan henføres, at det netop er flere af de nærliggende Hedesogne (Thyregod, Give, Randbøl, Vorbasse og Egtved), som ligeledes indesluttede nedlagte Kirker, og endelig, at vi ved Filskov Østergaard ikke blot finde Sagn om en tidligere Præst, Præstegaard og Kirke men ogsaa sikre Spor af en forhenværende Kirkegaard. — Den gamle Kirkegaards Omrids kan endnu tydelig kjendes; det nuværende Østergaard ligger i dens nordøstre Hjørne. — Det er

1) Saaledes beregnet efter den gamle Skala, at kalde Gaarde med 8 Td. Hartkorn Heelgaarde, dem med omtrent 4 Td. Hartkorn Halvgaarde, dem med 2 Td. Fjerdeparter, og dem med 1 Td. Ottinger.

2) Paa Kirkehøjs Plads er nu bygget en Vejrmølle. Ved Gravningen i Grunden fandt man en lille »Dolk«; men af hvilket Mineral denne bestod, har jeg ikke kunnet erfare.

noget paafaldende, at Kirken ikke havde Navn efter Byen Filskov, men efter en enkelt Gaard i denne, hvilken Gaard rigtignok laa noget afsondret. Maaskee har Østergaard i gamle Dage været en Herregaard, hvis Ejer har bygget Kirken; maaskee er Gaarden endogsaa skjænket til Kirken strax ved dennes Opførelse. Saameget synes sikkert, at Østergaard Kirke har havt betydelige Ejendomme; thi nogen anden Grund kan der vel ikke være til, at den hørte til de Kirker i Jelling Syssel, som efter »Oldemoder« svarede den højeste Afgift til Provsten. Da Omegnen ikke er fattig paa Granitblokke, tænker jeg, at Kirken har været bygget af Kvadersteen. En saadan Kirke har kunnet staae længe øde, inden den aldeles forfalt, og Sagnet om den saaledes lettere forplantes lige indtil vor Tid.

En Fjerdingvej sydligere ligger *Hjortlund* paa en leerholdig Højde mod den lavere Randbøl Hedeslette; først i Aarhundredet fandtes endnu her noget Egepur. Indtil omtrent 1820 var det et Enebol, en Halvgaard med omtrent 1400 Td. Land; nu boer der 3 Smaamænd paa Gaardens Mark. Det skal have været en gammel Selvejgaard med pæne Ejere. 1733 skjødede Grev Frederik Danneskjold-Samsøe som Formynder for sin Brodersøn, Grev Fred. Chr. Danneskjold-Samsøe, to Halvgaarde i Grindsted til »den velagtede Mand, Christen Pedersen« i Hjortlund.

Hallundbæk (saaledes kaldes nemlig nu Byen, og Bækken hedder derfor Hallundbæks Bæk), en halv Miil i Nordvest fra Filskov, indeholdt i Begyndelsen af dette Aarhundrede 5 nær sammen liggende Bøndersteder, hvoraf 2 Halvgaarde og 3 Fjerdeparter. Nu ere de noget mere spredte og tildels deelte. Især er en leer- og mergelholdig Hedebakke en ottendedeel Miil østenfor Byen heldig opdyrket og bebygget med flere Bøndersteder, som føre Bakkens Navn, *Ravlund* eller *Ravnlund*. En anden Bakke nordenfor Byen hedder *Bomlund* eller *Bovlund*; den er ogsaa opdyrket og bebygget af en velhavende Bonde.

Omvræe bestod først i Aarhundredet af 4 Fjerdepartsgaarde, som laae nær sammen i en Lavning ved Aaen, hvor Hallundbæks Bæk har sit Udløb i den, en halv Miil vestenfor Filskov. Navnets sidste Stavelse betyder jo en Afkrog, og det passer godt til Beliggenheden. Tidligere har Pladsen været endnu mere forborgen, da en Lundehale (d. e. en smal Strimmel af Løvtræbuske) strakte sig mod Nordøst langs Bækken og efter Sagnet nordenfor Byen udvidede sig mod Vest og stod i Forbindelse med den Lund ved Aaen, som endnu findes der, og som er den største og bedste Levning af Vestjyllands Urskove, som jeg nogetsteds har seet, om den end præsenterer sig jam-

merligt i Sammenligning med Østjyllands Skovgrøde¹⁾. — Omvraae By eller Distrikt har ligesom Hjortlund meget Areal i Forhold til sit Hartkorn; det strækker sig fra Brande Sogns til Grindsted Sogns Markeskjel, halvanden Miil mellem Nord og Syd, og over en Fjerdingvej mellem Øst og Vest. Søndenfor Aaen er nu udflyttet en eneste Gaard, som har afsat en enkelt Parcel i sin Nærhed, og det er endnu hele Distriktets sydlige Befolkning; thi her ligger den sydligste Fjerdingvej paa Randbøl Hedeslette og er saa ringe, at 220 Td. Land ved Simmelsbæk nylig ere solgte for næppe 225 Rdl. Resten af Beboerne boe nordenfor Aaen, men ingen paa Byens gamle Plads, og deres Ejendomme henregnes til de bedste i Sognet. Herhen hører *Trælund* paa en noget leermuldet Hedevej, som nu for Størstedelen er opdyrket og rigeligt ernærer 25 Familier der, hvor der for 60 Aar siden ikke boede et eneste Menneske. De fleste Bønder paa Trælund have vist over 50 Td. Land til hvert Fjerdingkar Hartkorn, og et saadant Fjerdingkar er her bedre end en Tønde adskillige andre Steder i Sognet. — Sagnet fortæller, at Byen i gamle Dage har været en Herregaard med et halvt Hundrede Tønder Hartkorn, og at en adelig Frøken, som tilsidst ejede Gaarden, klagede til Kongen over det meget Hartkorn og virkelig fik det nedsat til halvt imod Jullingsholms, nemlig 7½ Td., som nu er Byens gamle Hartkorn. Sagnet om, at her har ligget et Herresæde, er vistnok rigtigt. Vidnesbyrdene derom ere følgende: for det Første er der fundet store Muursten, saakaldte Munkesteen, Brolægning og en »Arne« i en sig højnende Polde ved Bækmundingen og Aaen. Ejeren, Amsraadsmedlem A. Madsen, har beskrevet denne Polde saaledes for mig: Stedet er en høj Knude, omgivet paa den søndre og vestre Side af Aaen, paa den nordre af Bækken, og paa den østre af en smal Lavning, som endog smaa Aaflod kunne overskylle. Det andet Vidnesbyrd, som er hentet fra Gehejme-Arkivet og meddeelt mig af Hr. Dr. O. Nielsen, bestaar deri, at Jørgen Munk til Haraldskjær 1649 har virket for, at hans Søster, Sofie Munk, blev anviist Stolestader i Omme Kirke paa Mands- og Kvinde-Siden næst bagved Jullingsholms Kirkestole, »fordi hun ejede ogsaa en Herregaard der i Sognet«. Denne Herregaard kan ikke have været nogen anden end Omvraae, maaske det ogsaa var Sofie Munk, som fik den af Sognet omtalte Nedsættelse i Hartkornet. Omvraae

¹⁾ Jeg tænker, at Vesterjylland aldrig har haft egentlig smuk og høj Løvtræskov; thi kun på Højderne findes det leersvangre Jordsmon, som de fleste Løvtræers Rødder fordrer i Overfladen, og paa saadanne Steder kues Trævexter af Vesterjyllands Nordvestvinde.

maa dog kort efter 1649 være bleven nedlagt som Herregaard; thi i en Indberetning af 1660, som senere vil blive indført, omtales det allerede som en Bondeby; men endnu have denne Byes Bønder deres Stolstade i Kirken tæt bagved Jullingsholm.

Vi komme nu til Vestersognet og begynde dette med *Mødbjerg* eller *Mjøberg*. I den sidste Form forekommer Navnet allerede 1660, og saaledes lyder det ogsaa nu. Bønderne have ogsaa et Sagn om, at det skal skrive sig fra en Mjødhandel, som tidligere dreves i Gaarden. Dog tvivler jeg ikke om, at Bakkens rette Navn er Mødbjerg, baade paa Grund af dens tidligere omtalte Beliggenhed for Aaen, og fordi den »Motberrih Mølle«, som Provst Guido, der døde 1297, pantsatte til Ribe Domkapitel for Sjælemesser i Domkirken (Kinchs Beskrivelse over Ribe S. 117), vistnok maa søges her. Ledet baade af et gammelt Sagn og af den ovennævnte Efterretning lod jeg min Broder der i Sognet undersøge Terrainet, og han fandt let Sporene af en Vandmølle ved Mødbjergets Fod, hvilken Mølle formodentlig for mere end 250 Aar siden er flyttet derfra til Jullingsholm; Mødbjerg Mølle har derimod vel skyldt Herskabet paa Omvraae sin Oprindelse. — Gaarden Mødbjerg var indtil Slutningen af forrige Aarhundrede en Heelgaard, som laa paa Bakkens sydlige Terrasse imod Aaen; nu er den deelt i en Halvgaard og 2 Fjerdepartsgaarde, af hvilke den første indtager den forrige Heelgaards Plads. De have al deres Mark nordenfor Aaen.

Gaardene *Brande* søndenfor Aaen ligefor Mødbjerg kaldes i Skrift »lille Brande« eller »Lilbrande« til Forskjel fra Sognet Brande Nordøst for Omme. De kunne regnes for 3 Halvgaarde, hvoraf dog den ene er betydelig bedre end de andre. De have alle deres Marker søndenfor Aaen indtil Simmelsbæk; da Markerne høre til den ufrugtbare Randbøl Hede, har Lilbrande ingen Afbyggere paa sine Udmærker.

Til den gamle *Oom By* (hvis der nogensinde har været en By med dette Fællesnavn) hørte vel hele Bebyggelser ved Aaen mellem Mødbjerg og Skovsende, førend Jullingsholm byggedes. Den har da ligget paa begge Sider af den nordfra kommende Sigdal, hvis lille Bæk næst Hallundbæks Bæk er den eneste, som nordfra falder i Aaen der i Sognet. Efterat Kirken var bygget tæt vestenfor Sigdalens Udmunding, har man benævnt den nærmest liggende lille Klynge af Boel Kirkebye og en lignende Klynge, lidt længere østenfor Sigmundingen, kaldtes Østerbye; selve Sigdalen hedder nu Kirkesig.

Østerbye indtager nu nordfor Aaen en temmelig lang Strækning med nogenlunde gode Agermarker; sydfor Aaen har den sin Udmærkning, Hede og Kjær, af Randbølheden sædvanlig Beskaffenhed.

Først i Aarhundredet havde Byen 5, snart efter 7, Boel liggende i Rad nordenfor Aaen, deraf 1 Halvgaard, 2 Fjerdeparter, Resten mindre Steder. Tæt søndenfor Aaen begynder 1 eller 2 at bosætte sig, men med lidet held.

Kirkebye har foruden Præstegaarden ikkun mindre Smaasteder og mager Agermark. Præstegaarden var tidligere en Halvgaard paa 4 Td.; men Jens Juels Enke, Anne Grubbe, lagde en Jordlod paa over 1 Td. Hartkorn, den saakaldte Kirketoft, til den, og ved senere Udskiftning indlemmedes denne ganske under Præstegaardens Jorder. Kirkebyes Udmarker strække sig lige fra Simmelsbæk til Felding Sogneskjel midt i Felding Mose. Ogsaa her ligge Boelene nordenfor Aaen; men naar undtages de ikke store Tofter, som laae nærmest omkring Byen, fandtes der imellem denne og dens nordenfor liggende Kornagre en ringe Hede af mange Tønder Lands Indhold, i hvilken der endogsaa var ikke ubetydelig Sandflugt. Imellem Byens Tofter og Jullingsholms Agre strakte denne Hede, hvis Navn var *Varhede*, sig endogsaa heelt ned til Aaengen. Ved Forstavelsen »Var« betegner den jyske Almue noget Dænomisk eller Mystisk (vi have saaledes: Varsævn, Varsæl, Varulv, Varugle o. fl.), hvilket ogsaa antoges om denne Hede. — Foruden Præstegaarden og Degneboligen havde Kirkebye i forrige Aarhundrede 4 Fjerdepartsgaarde; nu har Distriktet mange flere Smaasteder, alle nordenfor Aaen, men længere oppe paa Agermarkerne. Ogsaa Varhede er i de seneste Aar overvunden af Ploven, og dens mørke Mystik forsvunden.

Hovedgaarden *Jullingsholm* ligger næst vestenfor Kirkebye og ligesom denne nordenfor Aaen. Gaardens gamle »Hovlade« har indtil nu beholdt sin gamle Form og Beliggenhed midt i Gaardens Nordside. Det samme gjælder i Hovedsagen om de øvrige Udhuse, derimod har den gamle »Borggaard« ligget noget sydligere end Gaardens nuværende to Stuehuse og saa lavt i Aaengens Nordside, at den nemt kunde have været adskilt fra Højlandet ved en Kanal og saaledes omflydt ligesom andre Adelsborge; men heraf mangler alt Spor, saavel som af anden Befæstelse.

Endnu indtil langt ind i dette Aarhundrede vare Jullingsholms og dens Mølles Ejere i Besiddelse af alle den gamle Hovedgaards Jorder, af hvilke især de skønne Aaenge vare af Betydning. Disse Enge indtog 2 Strækninger, den ene nærved Gaarden, men den anden allerverst i Sognet. Denne sidste ligger udelukkende paa Nordsiden af Aaen og kaldes nu Stakkroge; men 1660 kaldtes den Storkroge, hvilket Navn vel altsaa er det oprindelige og opstaaet deraf, at Engen tidligere har været saa sumpet, at den frembragte Sturgæs istedetfor

de bedre Græsarter, og at den bestaar af de saakaldte Engkroge, c: Halvøer mellem Aaens Bugter. 2 eller 3 af disse Engkroge tilhøre dog endnu Omme Kirke, for hvilken Hr. Cl. Switzer forbeholdt dem, da han solgte Jullingsholm. — Gaardens Marker strækker sig mod Nord ligesaa langt som Kirkebyes, mod Syd længere, nemlig ud over Simmel til en anden Bæk, som løber omtrent en Fjerdingvej sydligere end denne.

Naar Herregaarden Jullingsholm er oprettet, vides ikke, men den første Ejer, der nævnes, var Mogens Juell 1579 og 1580¹⁾. Ifølge navnet kunne vi vel ogsaa antage, at en Juell var Stifteren. Over Hovedindgangen til Borggaarden fandtes de Juellers og de Frisers Vaaben. Om Stifteren har været gift med en Friis eller om den sidstnævnte Families Vaaben er sat der, fordi den senere kom i Besiddelse af Gaarden, tør jeg ikke sige. Mogens Juells Søn og Efterfølger var Jens Juell, som var »Rigens Raad«. Han byggede Prædikestolen i Omme Kirke og døde 1602; men hans Enke, Anne Grubbe, overlevede ham længe i Velstand, flyttede formodentlig Mødbjerg Mølle til Jullingsholm, byggede Taarnet ved Omme Kirke og lagde et Stykke Agerland med Eng i Kirkesig af Hartkorn 1 Td. 1 Skp. 1 Fd. 1 Alb. til Præstegaarden med Forpligtelse for Præsten til at bekoste Alter-Viin og Brød for Menigheden. Jens Juells og Anne Grubbes Søn, Mogens Juell, blev siden Ejer af Gaard og Gods, som han besad 1635 (D. Atlas). — 1649 nævnes Christoffer Friis til Jullingsholm. Derefter nævnes Søstrene til Otto Friis til Astrup (rimeligviis Døtre af Christoffer Friis), som Ejerinder; i de 2 første Aar af Krigstiden 1657-1660 og nogle Aar tidligere havde de Gaarden bortforpagtet til Jørgen Rostrup til Allergaard i Borris Sogn. Om den Skade, som baade Hovedgaardens Bygninger og Godset havde lidt under Krigen, oplyses vi ved en Indberetning til Regjeringen, der findes i Gehejme-Arkivet, og af hvilken Dr. O. Nielsen godhedsfuldt har sendt mig en

Afskrift. Den lyder saaledes:

»Eftersom ærlige og velbyrdige Mand, Jørgen Rostrup til Allergaard, har lavet Jullingsholm udi Forpagtning, baade førend »Fjenderne kom her udi Landet og 2 Aar, midlertid de har været »her, hvad den gode Mand selv eller hans Fuldmægtige her paa »Stedet deraf har kontribueret for Gaarden, eller og, hvad Kvæg, »Korn og Andet deraf udgivet og borttaget, det er mig ganske

¹⁾ Dr. O. Niensens »Slavs Herreds Beskrivelse« og »Dansk Atlas« V., S. 1003.

»ubevidst. Men der min gunstige Husbond, velbyrdige Otte Friis
 »til Astrup¹⁾, paa hans Søstres Vegne skikkede mig underskrevne
 »hid til Gaarden, som nu er et Aars Tid siden, da var Gaarden
 »ganske ruineret og øde, en Part deraf nedbrudt og forbrændt,
 »saa der fandtes hverken Vinduer eller Døre og en ringe Deel
 »udaf Lofterne, og tilmed ingen Sæd var til Gaarden, foruden
 »Bønderne hertil var og endnu er ganske forarmede og øde, og
 »den største Deel deraf bortdøde formedelst den mægtige store
 »grasserende Sygdom, her udi Sognet har været sidstforleden
 »Aar. Herudover Godset findes meget øde og ubesat med Tjenere.
 »— Jullingsholm 5. Octbr. 1660 — Jens Lassen.

1663 nævnes Hans Rostrup til Jullingsholm. Om det er ved Ægte-
 skab med en af de tidligere Ejerinder Friis eller paa anden Maade,
 at han var kommen i Besiddelse af Gaard og Gods, vides ikke. Var
 han dengang en ung Mand, som kan formodes, ifald han, hvad rime-
 ligt er, var en Søn af forberørte Jørgen Rostrup til Allergaard, saa
 kan han meget godt have været Gaardens Eier til henved 1694. Hr.
 Trap mener dog, at det er kommen under Kronen, og det er vist nok, at
 mange Adelsmænd gik Fallit i de Tider, især i Jylland, som var ble-
 vet saa ødelagt under Krigene²⁾. En Datter af Hans Rostrup, Ane
 Dorthea Hansdatter Rostrup døde d. 25. August 1728 i Østerby her
 i Sognet³⁾. Aar 1694, d. 22de Marts, fejredes på Jullingsholm Bryl-
 lup for Maren Lauridsdatter Bork og Johannes Jørgensen Hauch,
 hvorefter disse to ejede Godset og beboede Gaarden til deres Død,
 hvilken indtraf for ham 1723, for hende 1726. De havde idetmindste
 10 Børn, blandt hvilke Kancelliasessor Lars Hauch til Nørre Elkjær
 i Hjørring Amt solgte Jullingsholm med 139 Tdr. Hartkorn, hvoraf
 99 Td. Bøndergods, til Forpagter Claus Switzer for 5300 Rdl. D. C.
 ved Skjøde, dateret Viborg 1729. Cl. Switzer ejede ogsaa Omme og
 Hoven Kirker; men Hr. Trap, efter hvem jeg her skriver, nævner
 dem ikke som indbefattede i denne Handel. Han beboede Gaarden,
 indtil han lod den tilligemed Møllen, men uden Fæstegodset sælge
 ved offentlig Auction til Provst Haahr i Ølgod og John Christensen

¹⁾ I Grinderslev Sogn i Salling.

²⁾ Det kunde ogsaa tænkes, at Maren Lavridsdatter Borks Fader havde vær-
 ret Ejeren nærmest før 1694. Det forekommer mig, at Gaarden skulde
 have tilhørt en Biskop (i Ribe); men jeg har ganske glemt min Hjemmel.

³⁾ D. 7. Februar 1732 døde sammesteds en Anna Sophie Rostrup, 23 Aar
 gammel.

i Nørbork¹). Om den humane Maade, hvorpaa denne ædle Mand behandlede sine Fæstere og hvorledes han ved at skille Fæstegodset fra Hovedgaarden forberedte det førstes Overgang til Selvejendom, har jeg fortalt i dette Tidsskrifts 2det Bind, S. 254 og 259 fl.

Ganske faa Aar efter, 1759, tilskjødedes Gaarden den sidste af de 2 ovennævnte Kjøbere med 12½ Td. Hartkorn for 904 Rd. D. C., og kort efter solgte Provsten Møllen med saavel 3 Td. Hartkorn og 3 Td. Mølleskyld til Niels Lindberg. I et heelt Aarhundrede forblev Gaarden i Johan Christensens Slægt, og Niels Lindbergs Afkom med hiins Datter har endnu Møllen. Dansk Atlas siger: »paa Gaarden holdes Fødestude.« Det er mig fortalt fra Switzers Tid, at »Husbond« plejede hvert Foraar at sælge omtrent 40 staldfodrede Stude til Holland; men dette hørte snart op, da Gaarden kom i Bønders Eje, og ingen Tiender havdes til at fødre med. — John Christensen førte intet herskabeligt Huus, men han og hans Børn levede paa ret Bondemaade, hvilken hans Efterkommere først eet eller to Decennier inde i det nittende Aarhundrede til deres pekuniære Fordærvelse lode sig forlede til at ringeagte og forlade. Den gode og ærlige John beboede vel en Snes Aar den gamle Herreborg, men sparede saameget paa Vedligeholdelsen, at den allerede 1766 kaldes forfalden. Derefter byggede han en Snees Skridt nordligere, parallel med den gamle stærke Hovlade, to rummelige Stuehuse i Bondesmag i een Linie, med Enderne en halv Snees Skridt fra hinanden, saa at Husene nu indslutte en firsidet Gaardsplads og danner en Tvillinggaard i stort Format. Samtidig hermed nedbrødes den gamle Borggaard, og dens Plads planeredes til Have med en Grotte, hvor en af Borgkjælderne havde været, hvilken Grotte i Forening med nogle kjæmpestærke, nu bortdøde Sølvpopler bleve de eneste Spor af den fordums Herlighed. I denne Tvillinggaard bosatte John 2 af sine Børn, et tredie ægtede, som foran meldt, Mølleren.

Ligesom Hr. Trap bør vel ogsaa jeg her omtale det Gjæstgiveri med Handelsbrug, som formodentlig i henved halvandet Aarhundrede eller længere har fundet Sted paa Jullingsholm, saa meget mere, som det paa Grund af Beliggenheden i Hedeegnene i Halvøens Midte til sine Tider har været ret mærkeligt. For 30 Aar siden for-

---

¹) Da. Atlas har maaske Ret i, at Auctionen var 1734 (Trap siger 1758); men kalder John Christensen urigtig Jens Christensen. Hos Trap er Nørterp vistnok en Fejltagelse for Nørbork. »Gamle John« skal nemlig have været beslægtet med Ejeren af Skrumsager i Sønderbork og med en Maren Bork, som døde omtr. 1830 i Omme.

talte en 90-aarig Olding i Grindsted mig, at førend han kunde huske, og endnu i hans Ungdom, kom der hvert Aar endeel Handelsmænd gjennem Grindsted Sogns vestlige Egne med adskillige Bønderlæs Manufakturvarer til Viborg Snapstings Marked. De kaldtes Sveitsere, lejede sig Bønderbefordring hvor de kom, og kjørte ad de lidet befærdede Hedeveje, altid efter Jullingsholm som deres Station. De turde ikke for Toldbetjentenes Skyld følge den Landevej, som fra Foldingbro fører midt igjennem Sognet ad Viborg til. De vare altsaa Smuglere, og det maa have været den daværende Regjerings Prohibitivsystem, som opelskede en saa besværlig og bekostelig Smughandel. Proprietær Switzer kan maaskee have været af schweitzisk Æt. I Nollundkloster i Grindsted Sogn skal der have boet en Bærnt, hvis Fader var af disse Folk, hvorfor de ogsaa havde Tilhold i denne Gaard hos Sønnen. I al min Tid var Jullingsholm et Handelssted med Skovtræ- og Kolonial-Varer for Omegnens Bønder, og tillige en Gjæstgivergaard for Heste- og Kvægprangere paa Vejen til Sønderjylland.

John Hansen, en Dattersøn af »gamle John«, samlede Gaarden igjen. En af hans Sønner, N. T. Hansen, solgte først Stakkrogene og de bedste Udmarker baade norden- og sønden for Aaen bort fra Gaarden, og endelig 1859 selve Gaarden til dens nuværende Ejer, N. Horsbøl, som overtog Resten af Jullingsholm med 10 Tdr. nyt Hartkorn. Ved flere store Landvæsens Forbedringer gjør Horsbøl Gaarden atter til til en meget resepektabel Landejendom og er et talende Beviis paa en dygtig Bondes Værd.

Der gik i min Drengetid et Sagn om *Jullingsholms Møllens* daværende Stuehuus eller navnlig Mølleværkets Huus saalydende: Da Anne Grubbe fløttede Møllen fra Mødbjerg, nedrev hun et Huus af meget stærkt Egebindingsværk, der var bygget som Vestibule eller Forhal foran Omme Kirkes Dør, og benyttede Tømmeret til Møllehuset ved Jullingsholm. Til Straf for dette Kirkeran blev hun hjem-søgt af Spøgeri paa Gaarden, hvilket Spøgeri kom fra Kirken over Varhede, som dengang naaede lige til Kirkegaardsporten. Da foretog hun sig at bygge Kirketaarnet, hvorover hun fik Ro for Spøgelset, hvilket formodedes at være den Herres Gjenfærd, som havde bygget Forhallen.

Skovsønde har endnu Udseende af at være en By og indeholder 4 eller 5 Smaagaarde. Dansk Atlas mener, at Navnet skriver sig fra en Skov, som har strakt sig fra Filskov herhen. Denne Antagelse er rimeligviis foranlediget ved det meget Fyrretræ, der findes i Tørvemoserne langs Aaengen. Men nu er man vel enig om, at Fortidens Fyrre-

skove tilhøre en langt ældre Tid end den, hvorfra vore Bynavne skrive sig, og hvad de Marker angaaer, som grændse meget nær til Aadalen, saa have de paa hele Strækningen fra Omvraa Lund til Skovsende saa tykt et Lag Sand i Overfladen, at ingen vilde Løvtræer har kunnet trives der. Ved selve Skovsende er der derimod en Leerknude, rigtignok ikke af stort Omfang. Dersom her har været Enden af en Skov, maa denne langt snarere søges mod Nord og Nordvest, hvor Navnene Hvælpund, Høgelund, Pikkellund og Knappelund, alle paa en halv Kvadratmils Omraade, tale om gammel Skovvæxt, og hvor der findes mange større Pletter med leerholdig Jordbund, og tildeels endnu med Egepur og Dvergpoppel. Førend Udskiftningen sidst i forrige Aarhundrede bestod Byen af 6 Fjerdepartsgaarde og et mindre Boel, i Anledning af Udskiftningen udfløttedes een Gaard mod Vest og et Par Smaasteder mod Nord, og i de seneste Aar er der endnu opstaaet nogle faa Smaaparceller i Byens fjerneste Udmarker mod Nord og Syd. Disse Udmarker strække sig til begge disse Sider ligesaa langt som Jullingsholm.

Hvælpund var, til for omtrent 30 Aar siden, en almindelig Halvgaard i Heden paa een af Sognets frugtbareste Skjørleerspletter, paa Svollebjergs vestlige Fod, halvanden Fjerdingsvej fra nærmeste Naboer i Skovsende. Efter Sagnet skal den være anlagt af Jullingsholms Herskab i en derværende Lund til Jægerbolig. Ved Udskiftningen fik den hele sit Areal fordeeltigt udlagt fra Øst til Vest gennem Jullingsholms og Skovsendes bedste Hede. Som en Følge heraf og af den seneste Ejers kraftfulde Driftsmaade har Gaarden hævet sig til en Rival af Jullingsholm, og det uagtet der er bleven frasolgt den 5 eller 6 Parceller, som give ligesaa mange Smaabønder tilstrækkeligt Underhold.

Stakkroge er Navnet paa 2 Fjerdepartsgaarde vestenfor Skovsende ved Aaengene af samme Navn. Før Udskiftningen laae her ikkun nogle usle Hyskener, hvori der boede 3 eller 4 Familier, uden Andeel i Engene. Efter gamle Sagn vare disse Smaasteder oprindeligt opførte til Brug for nogle af Jullingsholms Tjenere, hvis særlige Hverv det var at holde Kreaturer fra Ørbæk (i Hoven Sogn) borte fra Gaardens Eng og i Højbergningstiden at passe Høet under Regnvejrr eller Oversvømmelse af Aaen.

Baggesgaard ved Simmelsbækken er Sognets sydvesterste Gaard. Det er 2 Halvgaarde, men indtil 1780 vare de samlede i een. Det »Bagishussted«, som ved Aar 1480 forekommer som tilhørende Herregaarden Urup i Grindsted Sogn (Hr. Dr. O. Nielsens hist. Efterr. om Slavs Herr. i »Da. Samlinger«, 3die Bind), er rimeligviis Grundlaget

til disse Gaarde. Stedet maa oprindelig have ligget meget ensomt, næsten en halv Miil fra nærmeste Naboer. Marken strækker sig Nord til Ommeaae, indbefattende Engene paa denne Sydside ligeoverfor Stakkroge, i Syd til den samme lille Bæk, som danner Sydgrændsen for Skovsendes og Jullingsholms Udmarker.

Simmelsgaard, ligeledes ved Simmelsbækken, nær østenfor Baggessaard, heed i min Ungdom Simmelshuus, skjønt den allerede dengang næsten havde Hartkorn og Rang som en Fjerdepartsgaard. Man antog dengang, at Stedet var bygget af een af de allersidste Huusbonder paa Jullingsholm som Markmandsbolig, hvis Beboere skulde holde Baggessaarde og Grindsted Sogns Kreaturer borte fra Jullingsholms og Skovsendes afsides liggende sydlige Engkjær, og til Erstatning derfor havde Ret til Eftergræsningen i disse Engkjær.

Man vil dog af det Følgende see, at Stedet allerede var til under Svenskekrigen 1657-1660; men det er jo muligt, at det efter Krigen en Tidlang har ligget øde og derpaa er blevet opbygget igjen med den anførte Bestemmelse¹⁾. — Før Udskiftningen af Fællesskabet mellem Jullingsholm, Skovsende, Hvælpund, Stakkroge, Baggessaard og Simmelshuus havde der sletningen Skjel været i Hederne til hele dette store Distrikt; alle egentlige Moser foruden endeel af Udmarkernes Kjærenge vare ogsaa tilfældes¹⁾. Naar i Efteraarene en Bonde i dette store Distrikt havde Tid og Lyst til at indbjerge sig mere Foder, end hvad han havde indavlet af sine indskjelledede Agermarker og Engskifter, saa kunde han tilfredsstille sig ved at bjerge sig nogle Læs i Fælledskjærene. Da man endelig, sidst i forrige Aarhundrede, bestemte sig til at søge Jorderne udskiftede af Fælledsskabet, holdtes der et Aastedsmøde hos Gaardmand Christen Jensen i Skovsende under Forsæde af den ædle og meget begavede Amtmand Sporon fra Kolding. Med Klogskab og Udholdenhed ledede denne Herre Forhandlingerne og bearbejdede Gemytterne til den Grad, at han til Slutning kunde, Sandheden tro, indridse med sin Diamant følgende

---

¹⁾ Ved Udskiftningen blev tillagt dette Sted en rigelig Erstatning i Jorder for den ovennævnte Græsningsret, og i senere Aar er der desuden tilkjøbt en Part af de Jullingsholm fraskilte Aenge.

¹⁾ Kun laae der fra Arildstid Granitblokke visse Steder i Hederne som Mærkesteen for Sognets yderste Grændser mod Hoven og Felding Sogne, f. Ex. en der, hvor Nørre (-Horne), Hammerum og Nørvang Herreder støde sammen. Da de 3 gamle Sysler, Jelling-, Vard- og Hard-Syssel tillige stødte sammen her, kunne disse Mærkestenene ogsaa skrive sig fra Sysseлиндdelingens Tid.

Linier i en Vinduesrude i den Stue, i hvilken Forhandlingerne holdtes:

Man her i trende Dage sad,
Og saae saa gjerne Hvermand glad,
Men det for os var tungt at naae,
At tilfredsstillte Hvers Attraae.
Dog endelig forligte man
Sig om en sluttet Delingsplan.
B. G. Sporon.

Bøvel, den folkerigeste og endnu mest sammentrængte By, ligger en Ottendedeel Miil i Sydøst fra Svollebjerg og lidt længere i Nord for Aaen. Den har det største Areal af de gode Agerjorder, som findes i Sognet. Derimod har den ingen Andeel i Aaengen, og de Enge, som den har fjernt i Nord i Engebæk, ere meget simple, saa at Byens Existens altid maa have være begrundet paa Agerdyrkningen. Indtil 1782 eller 1783 indeholdt den 10 smaa Fjerdepartsgaarde; men paa den Tid udskiftede Bymændene hele deres Hjemlodder, nemlig Agrene og et meget frugtbart Jordstykke tæt vesten for Byen, der hidtil havde ligget som et sumpet Kjær, fordi de ikke havde forstaaet at benytte det bedre. Ved denne Udstykning fremkom den yngste Bybenævnelse nemlig:

Norge. Saaledes havde hidtil een af Bøvels Agertægter heddet, som laa paa en Bakke eller Højslette nordenfor Byen, prydet med adskillige Kjæmpehøje. Ved den omtalte Udskiftning enedes man nu saaledes, at min Fader, en aandsbegavet, men fattig Bonde, som dengang tiltraadte sin Faders Gaard, og hans Svoger flyttede op paa Norgetægten, hvorefter disse Gaarde og de 5 eller 6 Smaasteder, der senere ere fremkomne som Parceller af dem, bære Navnet Norge. Bøvels og Norges Udmarker strække sig mod Nord til Skarrild og Brande Sognes Marker; de ere fulde af Bakker, Moser og Kjær. En Bakke ved Navn Egebjerg er bebygget og opdyrket i de senere Aar; Baslund er en Parcel fra Norge.

3. Lidet om Bøndernes Agerdyrkning, Formueforhold og deslige.

Om hele Sognet gjælder det, at Bøndernes Flid i Agerdyrkningens forskjellige Grene, og navnlig i Hedens Opdyrkning, stadig er tiltagen siden Freden 1814. Alene paa den Strækning af Sognets Udmarker, hvis Vande søge Storaen, boe nu over et halvt Hundrede Familier, medens der før hiin Fred ikke boede en eneste der. Ved Folketællingen i Februar 1870 havde hele Sognet 1102 Mennesker;

dette er ikke just mange paa næsten 4 Kvadratmile, men er dog en meget stærk Tilvæxt siden 1855, da her ikkun var 689. Og Hedeselskabets priselige Virksomhed i de allerseneste Aar vil vist ogsaa frugte her.

Det er mærkværdigt — for Mange kanskee utroligt — at Agerdyrkning og Kvægavl, endog Hesteavl, først i indeværende Aarhundrede var bedre i Sønder Omme og de vestligere Sogne end i de østligere, saameget frugtbarere Skovbosogne, Lindeballe, Nørup, Bredsten og lignende. Jeg søger Aarsagerne dertil i hine vestlige Sognes gode Høavling ved de store Aaer og i de 2 Omstændigheder, at deres Mangel paa godt Træ foranledigede dem til at anvende mere Jern til deres Agerdyrkningsredskaber, og at deres mestendeels mere sandede Agermarker vare lettere at bearbejde og holde rene. De fleste af Skovboernes Heste vare i de Tider mindre, og der var sparet mest muligt paa Jernet i deres Avlsredskaber; endogsaa Plovenes Nederdel, »Plovhovedet« forstod man at gjøre af en krumvoxen Trærød, som man skjærpede med lidt Jern, istedetfor Nutidens Plovskjære. Følgelig maatte Arbejdet gaae tungt og maadeligt paa disse Egenes leerholdige, ofte med Buske og Ukrud forgroede Agre. Imidlertid fortrøstede Fleertallet af Skovboerne sig til deres Skov¹⁾ og tog sig den besværlige Agerdyrkning meget let. Siden Skovboerne eller Østerjyderne nu have lært at røgte Kvæg og Heste, samt at pløje, tør jeg ikke stille Vestjyderne over dem.

Bygningsmaaden i Omme Sogn var tidligere i samme Smag som nu, kun har man ifølge de bedre Tider ombyttet Leervæggene med Mure. — Sognets største Bøndergaarde høre efter min Maalestok til Halvgaardenes Klasse; de pleje at indeholde 4 Huuslængder i Retningen efter de 4 Verdenshjørner omkring en fiirsidet Gaard, Stuehuset (»æ Salls« d. e. Salshuset) helst forsønden eller fornorden med Kornladen ligeoverfor sig. Her haves ikke mange Gaarde med Hartkorn som en Halvgaard, men nok med dens Bygninger (som oven anført) og dens Kreaturhold, som for en Halvgaard kan anslaaes til 2 Heste, en Snees Stykker Hornkvæg og et halvt Hundrede Hedefaar (blandt Ungkvæget kun 6 til 8 Malkekøer, Resten Arbejdsstude og

¹⁾ Til Exempel: I Vong, Øster-Nykirke Sogn, hvor jeg havde mit første faste Embede, havde man levet af Skoven omtrent de første 20 Aar, efterat man var bleven Selvejer, og af de fortræffelige Tørvemoser de næste 20 Aar. Da jeg kom der, 1824, var Skoven spoleret, og den bedste Tørvjord ligesaa. Da tog man til Ploven, og siden den Tid gik Distriktet stærkt og hurtigt fremad.

Ungkvæg), og af saadanne Gaarde findes endogsaa nogle paa nylic opdyrkede Hedearealer. Boel med færre Huse anbringe gjerne deres som et Huus formede Fladtørvestak istedetfor Huus i en af Gaardsiderne, saa at det hvert Aar, saalænge Tørvestakken varer, seer ud, som de havde et Huus mere i Gaarden. Saadanne Boelsmænd dyrke deres Marker ved Hjælp af Stude, og naar deres Ejendom kan vel ernære 4 Køer og 4 Stude samt en Snees Faar, ansees den for ganske tilstrækkelig til Underhold for en Familie. Er en saadan »Ottinge«-Gaard opdyrket af lutter Hede og Moser i de senere Decennier, har den ganske lidet Hartkorn, medens der gives Fjerdeparts-Gaarde paa gammelt dyrket Areal, som ikke kunne ernære mere Kvæg.

Sognet har faae eller ingen Rigmænd og saagodtsom ingen Fattige.

De fleste Ejendommers Pengeværdi i Omme Sogn er i Sammenligning med Østerjylland forunderlig ringe, og de taale virkelig heller ikke at forrente nogen betydelig Gjæld. De bedste Heder kjøbes her for en halv Snees Rdl. for hver Td. Land og billigere, uden at Sælgeren fordrer nogen anden Sikkerhed for Kjøbesum og Rente end, at Kjøberen bebygger og beboer Arealet og begynder at opdyrke det. Har endogsaa en Kjøber nogle faae Hundrede Rdl. at begynde med, ville de dog snart gaae med under Opdyrkningen, og han kan sjelden afbetale Noget af Kjøbesummen i de første 10 eller 20 Aar. Aarsagerne hertil kunne indsees, men det er, synes mig, vanskeligere at begribe alle Aarsager til, at en Td. Hartkorn her, hvis Jordsmon seer ligesaa godt ud som en anden Tønde i Østjylland, neppe er Fjerdedelen værd imod sidstnævnte, skjønt hiin har fem eller tidobbelt saa meget Areal.

4. Sønderomme Kirke.

Højkirken eller Kirkeskibet er 37 Alen langt og 14 Alen bredt, Murene iberegnete; Korets eller Lavkirkens Dimensioner passe efter almindelige Forhold til Højkirkens. Murene ere udvendig af Granit-Kvadersteen, og Tagstolen tækket med Bly. Foran Kirkens vestre Ende er et Taarn, noget snevert, ligesom hele Kirken; dets Mure bestaa paa den udvendige Side ligeledes af Kvadersteen lige op til Glamhullerne, som ligge ovenover Kirketagets Mønning. Strax ovenover disse Aabninger er Taarnet sluttet med en simpel Tagstol, som er tækket med Tagsteen, og hvis Mønning ligesom Kirkens er rettet mellem Øst og Vest. Jeg vil nu beskrive de enkelte Dele af Kirken nærmere, idet jeg gaaer ud fra den Form, hvori de viste sig for 50

Aar siden, og lader Beretningen om de senere foregaaede Forandringer slutte sig dertil.

Højkirken bestaaer af en ældre og en yngre Deel. Den ældre, østlige Deel har en Længde af 21 Alen; den har været forsynet med Vinduer af den ældgamle, rundbuede Form, som sadde meget højt i Muren, af hvilke Vinduer endnu paa 2 Steder paa Nordsiden sees Mærker. Granitfoden under denne Deel af Kirken er saa tyk, at den rager 5 til 6 Tommer udenfor de derpaa hvilende Mure. Omtrent 4 Alen fra den vestlige Ende af dette Afsnit har der saavel paa Nord- som Sydsiden været en, senere tilmuret, Dør. Den yngre vestlige Deel, 16 Alen lang, mangler den fremspringende Muurfod og Sporene af de smaa Vinduer, og har kun een Indgangsdør, nemlig paa Sydsiden, den, som Menigheden endnu benytter. Navnlig den Omstændighed, at der kun har været een Dør, tyder paa, at dette Afsnit først er tilbygget efter Ophøret af Katholicismen, under hvilken Religionsform vistnok altid fordredes 2 Kirkedøre. — Indtil for faa Aar siden var det saavel paa den søndre som paa den nordre Side af Kirken kjendeligt, hvor den var øget. Desuden var der i den yngre Deel af den sydlige Muurs Udside anbragt en buetformig tildannet Kvadersteen, skjævt vendt op paa et Sted, hvor man aldrig kan have tænkt paa at anbringe et Vindue. Derover forundrede jeg og Flere os; nu tænker jeg, at denne Steen maaskee oprindelig har siddet i Østergaards Kirke over eet af dennes Vinduer. 1856 blev Granitbeklædningen af hele Højkirkens sydlige Muur nedtagen og opsat igjen, hvorved alle gamle Mærker saanær som den østlige Deels fremspringende Fod forsvandt paa denne Side; men paa Nordsiden kan Grændsen mellem den ældre og den yngre Deel endnu kjendes tilligemed Kirkedørens Plads.

Kirketaarnet mangler, ligesom Højkirkens vestlige Parti, den forskønnede, fremstaaende Muurfod. Det har sin rummelige Indgangsdør igjennem den vestlige Muur ind til et lidet Værelse med Loft over, hvorfra igjen en ordentlig Kirkedør fører ind til Kirkeskibet. Dette Værelse kan altsaa benyttes som et Forhal til Kirken og benyttes især tidligere ved en sjelden Lejlighed saaledes, da Kirken ingen andet Vestibule eller Vaabenhuus havde. Taarnet er indvendig fornedet bestyret med tykke Muursteens Hjørnepiller, som bære Loftet og Klokkestolen ovenfor Loftet. Denne Klokkestol var i min Ungdom af svært Egetømmer, som sagdes voxet i Hvælplunds Lund, som kan være saameget rimeligere, som det altsammen var kort, eftersom Taarnet indvendig er snevert. Ogsaa de til Taarnet anvendte Muursteen skulle være brændte sammesteds; hvis dette er rigtigt, tyder det ogsaa paa en betydelig Trævæxt ved Hvælplund, thi Ste-

nene ere af de store og tykke, som ikke kunne gjenembrændes ved Klyneild. Taarnet maa være bygget — idetmindste tilendebragt — 1622; thi i een af Kvaderstenene i Kirkens Endemur sydfor Taarnet findes følgende Indskrift grovt indhugget: LODFAGBDTS 1622, hvilket af Alle tolkes saaledes: Lod Frue Anne Grubbe bygge dette Taarn Sønderomme 1622.

Koret eller Lavkirken er bygget i samme Stil og af samme Materiale som den østre Ende af Højkirken, med lignende tyk Muurfod og et lignende lille Buevindue nordenud. Endog den fremstaaende øvre og ydre Kant eller Liste af Muurfoden har ganske samme Afrunding som Højkirkens. Koret maa altsaa ansees for samtidigt med denne. Dets østre Endemur er lige, uden Korrunding eller Apsis. — I min Ungdom var der under Koret en aaben Begravelse, hvis Maal fra Nord til Syd omtrent svarede til Korgulvets Bredde, fra Øst til Vest omtrent til Længden af de længste Liigkister. Den nordre og søndre Endemur viste sig for mine Øjne som Fundamenter for Korets Mure, saa at jeg maatte ansee dette underjordiske Rum eller denne Begravelse som samtidig med selve Kirken. Omtrent 1839 fik man isinde at rydde denne Gravhvælving og opfylde den med stampet Jord, fordi den, siges der, behøvede nogen Udbedring. Uden al Undersøgelse i historisk Retning lod den vandalske Bestyrelse, der ingenlunde vilde, tildeels heller ikke kunde, regnes for Bønder, Alt fra Begravelsen nedkaste i en dertil paa Kirkegaarden gravet Kule: Menneskeben mellem Ligkistefjæl og heelt forvitrede Mindeplader. Den aabne Begravelse havde i sin Tid et Luffthul i Nord og et i Syd ud igjennem Murens Fod, hvorover laae fladbuede, udvendig pyntelige Dæksteen. Disse Dæksteen nede ved Jordfladen ere nu de eneste Mærker efter dette Rum.

Det *Vaabenhuus* eller den Forhal, som Omme Kirke nu har foran Hoveddøren paa Kirkens Sydside, blev bygget 1832 af smaae Muursteen fra Hvælplund Teglblænderi og tækket med Tagsteen. Dersom der ligger Sandhed til Grund for et S. 19 ommeldt Folkesagn om Anne Grubbe, maa der dog tidligere have været en Bygning med samme Bestemmelse her.

Om *Kirkens Indre* veed jeg ikke Meget. Den har almindeligt Fjælleloft og, som de fleste Landsbykirker, to Rader Kirkestole, Mandfolkens forsønden og Kvindekjønnets fornorden. I Koret er der indrettet en Art Loge for Præstefamilien; Præstens Kammer, Fortidens Skriftestol, er i dets nordøstlige, og Degnestolen i dets sydøstlige Hjørne, hver paa sin Side af Alteret. Altertavlen forestiller (eller

forestillede idetmindste i min Ungdom) Nadverens Indstiftelse og viser Aarstallet 1605. Over Døbefunten, som skal være af Granit, hang i min Drengetid en stor Baldakin med flere fritstaaende Menneſke- og Engle-Figurer og meget Filigranarbejde; den er borttaget for sin Brøstfældigheds Skyld. Det Epitafium over Jens Juell, som Danske Atlas omtaler, husker jeg, stod i Korsdøren op imod dens nordre Muurpille; det viste Ridderen i Harnisk med Stjerne i Skjoldet ved sin Side, fremstillet kunstnerisk smukt i Basrelief paa en omtrent 3 Fod høj, oval Plade, vistnok af graat Marmor, med den Indskrift forneden: Jens Juell, Rigens Raad, død 1602. Nu er ogsaa dette borte. Epitafiet over Anne Grubbe, som Dansk Atlas omtaler, veed jeg Intet om. Prædikestolen bærer Indskrift om, at Jens Juell har ladet den gjøre, »Gud til Ære«, 1596; over den var en Baldakin med et flyvende Duebillede over Præstens Hoved, hvilket alt ogsaa er tabt. — Midt over Korsdøren læstes: Soli Deo Gloria, malet med store og smukke latinske Bogstaver; det stod meget tydeligt med en krumbøjet Løvgreen paa hver Side, og Sagnet tillagde denne Indskrift en meget høj Alder. Den daværende Præst, Amtsprovst Vellejus, hegnede omhyggeligt om denne Indskrift saavel som om alle andre historiske Mærker. Foran Kvindestolene, op til Skibets Endemuur, stod en malet Statue fra den katholske Tid, Jomfru Marie med Barnet, vel over 2 Fod høj. Nede midt i Kirken hang en Messing-Lysekroner, som nu er borte. Kirkeklokken oppe i Taarnet, støbt 1734, har ingen god klang, sammenlignet med de fleste andre Kirkeklokkers.

Kirkegaarden er meget lille baade i Sammenligning med andre Landsbykirkegaarde og i Forhold til Sognets Folkemængde; kanske er den slet ikke større endnu, end den var, førend Omme optog Østergaard Kirkesogn i sig. I min Ungdom udmærkede den sig ved de mange gammeldags, flade Gravsteen, som laae sønden for Kirken, enhver vel henved 3 Alen lang og 1 Alen bred. Hvormange Landsbykirkegaarde jeg end siden har betragtet, er jeg vis paa, at ingen af disse har indeholdt Fjerdeparten saamange gamle Ligsteen som Omme. De var fulde af Sindbilleder over Død og Evighed samt lange Indskrifter, ingenlunde barbarisk udarbejdede. Slid og Vejrligt havde virket forunderlig lidt paa de fleste af dem; især maa nogle, hvis Farve var mørk blygraa, have været af en meget haard og kompakt Masse. Jeg læste paa Stenene den Smule, jeg kunde, men Meget var vist dengang ulæseligt for Enhver, og Meget var Latin og Munkeskrift, hvilket ogsaa forblev Vogterdrengen en Gaade. Nu husker jeg ikke Mere, end at jeg troede, at een eller to af de Begravne vare

fra Mødbjerg¹⁾, og at faae eller ingen vare fra det 18de Aarhundrede. Mon ikke nogle oprindelig have været lagte over de gamle Herrer til Omvraae? Alle disse Gravminder forsvandt 1832; der siges, at de fleste og stærkeste anvendtes som Syldsteen under Vaabenhusets Mure; nogle, som havde været sønderbrudte, har jeg senere seet som Fliser i dettes Gulv. Beklageligt, at de ikke først bleve undersøgte af en Kyndigere.

At kirken ejer 2 eller 3 Engkroge i »Stakkroge« er omtalt ovenfor.

5. Præsterne siden Reformationen.

Der gaer det Sagn, at der engang var saa stor en Mangel paa Præster, at man havde paalagt Præsten i Omme at forestaae Præstegjeringen i 6 Sogne. Da dette faldt ham for strengt, skal han have udtalt sig som saa:

Omm o Howen
Er mi egen Soven.
Grindstæ o Green
Kund a wal aasse betjeen;
Men Linneball o Ringgyv
Blywer mijer, end a ka skrøw (skræve).

Dersom dette Rim indeholder Sandhed, maa her virkelig dengang have været faa Præster; men en saadan Præstetrang kan her neppe have været til nogen anden Tid end snart efter Reformationen. Vi seer, at Hoven allerede dengang var Annex til Omme, uagtet det hørte under en ganske anden verdslig Jurisdiktion.

Hr. Jakob var 1557 Præst i Omme. Med Biskop Hans Tausens Tilladelse satte han nogle Bønder i Band, fordi de havde ført noget Hø bort af en Eng, som tilhørte Kirken. Bønderne tilhørte Iver Lunge til Tirsbæk, og han stævnedes Biskoppen derfor, idet han paastod, at Engen var hans (Iver Lunges) Ejendom.¹⁾

Niels Povlsen med Binavnet Lejrskov blev ordineret 1643. 1649 fik han en Understøttelse af Kongen i Anledning af Hagelskade. Han beskrives at have været en meget brav Mand og var Præst her i 15 Aar, indtil han døde.

¹⁾ Det staaer som sikkert for mig, at dette idetmindste paa een af Stenene var skrevet »Mothbergh«, forresten forstod jeg ikke Munke skriften.

¹⁾ Kilden for denne Meddelelse (Ny kirkehist. Saml., III, S. 842) angiver ikke, hvilket Omme det var, hvor Hr. Jakob var Præst; men der er vistnok al Grund til at antage, at det har været Sønderomme, hvis Kirke ejer Aaenge fra gammel Tid.

Niels Jørgensen Friis blev ordineret 1658. Han døde her, efter at have været Præst i 18 Aar.

Hans Pedersen Hegelund blev ordineret 1674. Han var gift med Lisbet Andersdatter, uidentvivil en Datter af Anders Laugesen Vedel i Vilslev (Denne A. L. Vedel var en Sønesøn af den berømte A. S. Vedel). Hans Hegelund var en dygtig Mand og havde mange og velartede Børn. I hans Tid brændte Præstegaarden.

Oluf Nielsen Lejrskov skal først have været Rytter. Han plantede Overtro, var ikke længe Præst her og døde ugift 1691.

Søren Mikkelsen Horup (eller Hærup) var 2 eller 3 Gange gift og havde mange Børn, som fik en ringe Fremtid. Han var Præst her i 23 Aar, indtil han døde 1714.

Thomas Hansen Vellejus, født i Hvidding Præstegaard, blev kaldet hertil 1714 af Bertel Hauch (rimeligviis til Laage, Sindbjerg Sogn). Han var en trofast Gudsmand og Præst her i 39 Aar. Han havde 12 Børn, som kom i hæderlige Leveveje.

Hans Jørgen Bang, sidstnævntes Svigersøn og Eftermand, var en dygtig og retsindig Præst, som fremmede Ungdommens Oplysning. I Mangel af egne Børn tog han sin tidlig bortdøde Svogers, Præsten i Nebsagers, fire- eller femaarige Søn, Hans Thornum, i Huset, opdrog ham og bekostede ham saaledes forfremmet i Lære og Ære, at han 1794 kunde resignere til Fordeel for ham. Hans Kone var død for længe siden, og han selv fløttede faa Aar, efterat han havde afstaaet sit Embede, til sin Broder i Vestervedsted, hvor han formodentlig opholdt sig til sin Død.

Hans Thornum Vellejus var en i alle præstelige Gjæringer udmærket dygtig og energisk Mand. Han blev Herredsprovst 1805, og Amtsprovst 1812. Menneskekjærlig og opofrende besøgte han idelig sin Menigheds Trængende, især som ulønnet Læge for de Syge. Saaledes hele Vinteren 1813 til 14, da en haardnakket Epidemie husede i Bøvel og Norge, hvor der fra 12 angrebne Familier maatte stedes 8 Liig tiljorde. Her besøgte Amtsprovsten de Syge, oftest tilfods eller tilhest, een eller flere Gange ugentlig med Medicin og med Anviisning til dens rette Anvendelse, indtil han selv blev smittet og 14 Dage derefter døde, tredie eller fjerde Paaskedag 1814, omtrent 46 Aar gammel. Da han havde været en saa fortjenstfuld Mand, men som slet ingen Pengeformue efterlod sig for sine mange Børn, alle under 15 Aars Alderen, saa lod Regjeringen Enken bestyre Embedet ved Hjælp af hendes afdøde Mands Kapellan noget længere, end ellers sædvanlig plejer at være Tilfældet under Vakancer. Det var igjennem et heelt Aarhundrede, at dette Pastorat havde disse 3

udmærket dygtige Præster, Bedstefader, Svigersøn og Sønnesøn. Frugterne af disse 3 Retskafnes Arbejde her til Folkeoplysnigens Fremme vare kjendeligere, end Nogen vil troe, der ikke som jeg kom til at flakke omkring der og i Omegnen som Lærer og som Forsker efter Overtroen, den jeg altid har modarbejdet efter Evne.

Jeremias Müller blev kaldet hertil sidst i 1814 og forflyttet til Barrit 1821. Han var Dr. philos., men manglede Menneskekundskab og syntes at regne Hedebojyderne i Klasse med deres Fæ. Dog ansaaes han af Sognemændene for en hjertensgod Mand, og vi førte hans Misgreb paa hans Kones Regning, som f. Ex. da han engang forsøgte at indbilde Naboerne, at han forstod at vise igjen eller hexe.

Peter Voetmann, hans Eftermand, var ugift. Han kunde have været en respektabel Præst, hvis han havde taget sig Kraft til at afholde sig fra en slet Kvinde og fra Spiritus. Kvindemennesket fordærvede ham saaledes, at han blev afsat uden Pension. Siden druknede han sig formodentlig selv i Peblingsøen ved Kjøbenhavn; hun kom nok i Tugthuset nogle Aar.

Johannes Angel Sørensen kom her 1829. 1837 forfløttedes han herfra til Grindslev, og derfra senere til Smidstrup i Holmans Herred her i Jylland, hvor han er Præst endnu.

Frederik Ludvig Theodor Gottlieb var en retskaffen og godhjertet Mand. Han forfløttedes herfra 1840 til Kolding og er nu død.

Vilhelm Birkedahl befordredes 1849 herfra til Ryslinge i Fyen.

Johan Peter Böttiger befordredes 1858 til Lintrup-Hjerting Pastorat i det Slesvigske, hvilket Kald Preusserne siden have taget fra ham.

E. V. Rambusch kom 1871 herfra til Øster- og Vester-Assels Kald i Aalborg Stift.

6. Historie og Sagn.

Hr. Dr. O. Nielsen har gjort mig en stor Glæde ved at sende mig en Afskrift af efterfølgende Dokument, som findes i Ministeriernes Arkiv, og som giver en udførlig Fremstilling af, hvad Sønderomme Sogn har lidt under Krigstiden 1657-1660.

»Eftersom vor gunstige Hr. Lensmand har fremskikket til Julingsholm Kopi af vor naadige Herre og Konning, hans Missive, »at udaf hvert Sogn skulde gøres rigtig Fortegnelse, hvad de udi »denne store Ufredstid har udgivet til Fjenderne og de Allierede, »saavel som til Kongl. Majestæts Officere og deres underhavende »Folk, da er det os ikke vel muligt, eller vi kan tilfulde vide, al »den Udgift, Plynderi og Elendighed, vi fattige Folk udi disse

»forløbne 3 Aar har udstandet. Dog Saameget kan vi opskrive:
 »Først bleve vi udaf Svenskerne overfaldne, maatte vi i nogle
 »Uger rømme af Husene for deres Overvold og Plynderi, og af
 »deres Partier blev frataget her af Sognet: at Filskov By 9 Heste,
 »3 Øxne, 70 Faar, 2 Vogne med 4 Heste for; nok af Brande 6
 »Heste; af Ommevraae 3 Heste; af Østerby 6 Heste og 2 Øxne; af
 »Kirkeby 4 Heste; af Bøvl 12 Heste; af Mjøbjerg 1 Hoppe; af
 »Skovsende 9 Heste og 2 Vogne; af Bagisgaard 4 Heste, 1 Vogn;
 »af Hallindbæk 6 Heste, 2 Vogne; af Simell, Starkroge, Hjortlund
 »og Hvælplund 10 Heste og 4 Vogne foruden Pendinge, Sølv,
 »Klæder, Korn, Proviant og Andet, som vi ikke i Stykkeviis kan
 »erindre at opskrive. Siden blev Sognet assigneret en Løjtnant af
 »Fyrst v. Anhalt hans Regiment. Maatte vi give Løjtnanten hver
 »Uge 5 Rdl. og 3 hans Ryttere hver om Ugen 1 Rdl.; nok maatte
 »vi holde ham 6 Heste paa Høe og Korn, saavel som baade ham
 »og hans 3 Ryttere deres daglige Underholdning. Derforuden
 »maatte vi forskaffe hver Uge til Svenskens Lejr, som stod ved
 »Bredstrup, 5 Læs Høe, 3 Tdr. Rug og 3 Læs Proviant af hvad vi
 »kunde afstedkomme; dog de 3 sidste Uger han havde vort Sogn,
 »maatte vi give ham hver Uge 10 Rdl., og havde han vort Sogn
 »udi Kvarteer ongefær i 18 Uger. Der han saa kom bort, maatte
 »vi give en Staldmester af samme Regiment 10 Rdl. 3 Læs Høe
 »og 4 Td. Rug, som vi førte ham udi samme Lejr. Saa blev vi as-
 »signeret Oberst Hesteriig, som da laa i Frederiksodde. Ham
 »maatte vi give til, for det Første hver Maaned 40 Rdl., 6 Td.
 »Rug, 4 Faar, 16 Skaalpund Smør, 8 Høns, 3 Vol Æg, 1 Kande
 »Honning og 6 Læs Høe, som vi gave i 3 Maaneder. Siden afslog
 »han 10 Rdl. om Maaneden, og havde vi af hans Folk i Kvarteer
 »en Kaptajn, gav ham om Ugen 2¹/₂ Rdl. og hans Kost og For-
 »tæring for hans Hest; dertil havde vi 2 af hans Soldater, gav
 »hver om Ugen 1 Rdl. og deres Kost, og havde han Omme Sogn
 »udi Kvarteer tilhobe udi 8 Maaneder; men udi den sidste Maa-
 »ned afslog han al Provianten og fik ikke mere selv end 20 Rdl.
 »Derforuden gave vi til samme Regiments Officerer til For-
 »æring 50 Rdl. paa adskillige Tider, for at de skulde være os
 »behjælpelige med Forlindring paa Sognets Udgift, saa det kan
 »eragtes udi rede Penge at være udgivet her af Sognet til de
 »Svenske i det Ringeste 623 Rdl., 100 Tdr. Rug foruden Proviant,
 »Indkvartering og det, os er fraplyndret, som forskrevet staaer,
 »Heste og Hopper 64 (skal være 74), Øxne 5, smaat Kvæg 70,
 »Vogne 8. — Da vi saa havde været Svensken undergivet 1 Aar

»og ongefær 10 Uger, og de saa maatte vige og bleve jagne af
 »Jylland, kom her til os Kejserslige, Polakker og Brandenborgere,
 »som vare os meget haarde og ubarmhjertige Gjæster. Først vare
 »vi under en Ritmester af de Kejserslige ved Navn Ritmester Po-
 »lach af det picoloniske (picolominiske?) Regiment 2 Maaneders
 »Tid, gav til ham hver Uge 9 Tdr. Korn, 10 Rdl., 2 Tdr. Øl og
 »holdt desuden 4 Ryttere og deres Heste, gav hver af dem om
 »Ugen 2 Rdl., for de skulde ligge Salvegarde her udi Sognet. Saa
 »kom den kejserslige og den brandenborgske Armee fra Ribe og
 »drog nord ad Jylland, og drog Alt her igjennem Sognet og havde
 »der Natliggere, Regiment efter andet, som varede hver Nat udi
 »halvanden ganske Uge, og da udbar og forødte de Alt, hvad Hø
 »og Korn vi havde, tærsket og utærsket, saa vi deraf Intet be-
 »holdt; derforuden nedbrøde og brænde de en stor Part af vore
 »Gaarde og Huse, og hvad der var inde, og jagede os fra Huus
 »og Hjem, saa vi vare i allerstørste Nød og Elendighed geraadne.
 »— Saa bleve vi assignerede en Polak-Oberst, som laa udi Kvar-
 »teer til Borgemesterens i Vejle, ved Navn Cassemirus Sinsse-
 »schinchi. Til ham maatte vi give udi 2 Maaneder: 80 Rdl., 2
 »Slagtøxne, 8 Gjæs, 10 Høns, 10 Faar, 10 Harbopund¹⁾ Smør, 3
 »Svins Flæsk, 12 Tdr. Korn; derforuden maatte vi have 18 hans
 »Heste til Foder og 9 Polakker med samme Heste, som
 »vare os haarde Gjæster. Da kom hans kurfyrstelige Naa-
 »des Brev her til Sognet, at vi skulde holde 4 Postryttere,
 »som strax kom til os, og samme 4 Postryttere var af de Branden-
 »borgske og Kejserslige. Dem gave vi hver Uge 4 Rdl., 3¹/₂ Td.
 »Korn, og Hø dertil for deres Heste, foruden deres fri Øl og
 »Mad; de var hos os ongefær 4 Maaneders Tid. Midlertid vi havde
 »samme Postryttere, kom Polakker, som laa i Kvarter ved Vejle,
 »hver Dag til os udi stærke Partier og med Gevalt tog fra os: af
 »Filskov By 67 Øxne og Køer, 6 Heste, af Brande 58 Øxne og
 »Køer, af Bøvl og Hallindbæk 38 Øxne og Køer, hvilket var i en
 »Summa, som Polakkerne plyndrede, 163 Nød, 6 Heste foruden,
 »hvad de fore kom. Over alt dette, der den kejserslige og bran-
 »denborgske Armee vilde marschere og staae for Frederiksdode,
 »saavel ogsaa nogle Tider tilforn, da har deres Folk udi Parti
 »med Gevalt taget og plyndret her af Sognet: først af Beggis-
 »gaard 2 Heste, 60 Faar, 14 Nød; af Simmel, Starkroge og Hjort-

1) Hvert liig en niendedel Td.

»lund 24 Nød, af Skovsende 50 Nød, 19 Heste og Hopper, 304
 »smaae Kretter (d. e. Faar og Geder), af Bøvl 41 Nød, 24 Heste,
 »306 smaae Kretter, af Østerby 37 Nød, 8 Heste, 200 smaae Kret-
 »ter, af Kirkeby 24 Nød, 9 Heste, 40 smaae Kretter, af Mjøbjerg
 »14 Nød, 2 Heste, 14 Faar, af Ommevraa¹⁾ 22 Nød, 13 Heste, 40
 »smaae Kretter, af Hallindbæk 7 Nød, 10 Heste, 40 smaae Kretter,
 »af Filskov 30 Nød, 10 Heste, 106 smaae Kretter, af Brande 19
 »Nød, 11 Heste, 200 smaae Kretter. Hvorfor vi fattige Folk saa-
 »velsom vores Sognepræst maatte da nødes til at rømme og drage
 »af Sognet til Lundenæs Leen (og maatte der blive²⁾ til Beskyt-
 »ning en Ritmester af de Brandenburgske, af det wejmarske Re-
 »giment) med Hustruer og Børn udi 16 samfoldige Uger, medens
 »Armeen stod ved Kolding og Haderslev. Der Armeen brækkede
 »saa op, kom vi fattige Folk hjem til vore Huse at høste det lidet
 »Korn, som vi havde saaet. Der vi det da havde indhøstet, bleve
 »vi givne igjen under Polakkerne, og havde de vort Sogn igjen til
 »Kvarteer udi en 2 Maaneders Tid; maatte vi give dem først 140
 »Tdr. Rug og Byg, som de bortførte til de Byer ved Ribe, som de
 »laae i Kvarteer udi; derforuden maatte vi have en Polak-Kvar-
 »teermester med 4 Karle og 6 Heste, maatte holde dem med Kost
 »og Korn til deres Heste og give ham hver Uge 7 Rdl., derfor-
 »uden 1 Fjerding Smør, $\frac{1}{2}$ Td. Gryn, 2 Tdr. Øl, som han bort-
 »førte med sig. Nok tog saa fra os 2 Heste og en Vogn, saa kom
 »de fra os til Fyen, saa det kan eragtes som er udgivet til Kon-
 »tribution til de Kejserslige Penge 176 Rdl. og 100 Tdr. Korn, til
 »de Polakker 136 Rdl. og 152 Tdr. Korn, og til Brandenburgske
 »32 Rdl. og 28 Tdr. Korn; derforuden stor Indkvartering og Pro-
 »viant, som forskrevet staaer, til de Kejserslige, Polakker og
 »Brandenborgere at have udgivet; derforuden dette, som med
 »Gevalt bortplyndret er af de Kejserslige, Polakker og Branden-
 »borgske, eragtes at være: Heste og Hopper 114, Øxne og Køer
 »445, Faar, Geder, Lam og Kid (»Kier«) 1310; derforuden Meget,
 »som ikke opskrives kan af Svin, Gæs, Høns, Klæder, Kobber, Tin,
 »Messing og Andet, de forekom, hvorudover en stor Deel af Sog-

1) At Omvraae allerede dengang har været en Bondeby, ses af den Maade, hvorpaa det nævnes imellem de andre Byer, og af det store Antal Heste, som en liden Herregaard ikke kunde have Brug for.

2) Næmlig i Omme Sogn; da Befolkningen var borttrømt, maa de Allierede have sendt denne Ritmester derhen for at beskytte Husene og Kornet paa Marken mod Skarnsfolk.

»net staaer ganske øde, og de Andre en Deel er ganske forarmet.
 »Derefter blev velb. Markvard Rodsten paa Lundsgaard i Fyen
 »Sognet assigneret til Kvarteer fra 26 Marts til 1. Septbr., som var
 »24 Uger; maatte give ham 120 Rdl., 1 Fdg. Smør og et fedt Slag-
 »tenød, 2 Lam. Derforuden havde vi 2 af hans Ryttere, den ene
 »en Mønsterskriver; ham maatte vi give hver Uge 1 Rdl., som er
 »24 Rdl.; derforuden gav vi ham til Kost hver Uge: Malt 2¹/₂
 »Skjeppe, Humle ¹/₂ Skp., Meel ¹/₂ Skp., Gryn 1 Fdkr., Faarelem-
 »mer 4 og 5 Skaalpund Smør; gav vi ham til hans Hest i 5 Uger
 »15 Skpr. Byg. Nok gav vi den anden Rytter hver Uge 3¹/₂ Mk., er
 »18 Rdl., og hans fri Øl og Mad. Nok lagde han den tredie Ryt-
 »ter paa os i 2¹/₂ Uger; vi gav ham Penge 8¹/₂ Mk. og hans Øl og
 »Mad. Summa udgivet: Penge 120 Rdl., 1 Slagtenød, 1 Fdg. Smør,
 »2 Lam; nok til Salvegardepenge til hans Ryttere 43 Rdl. 3 Mk.
 »foruden hans Rytteres Indkvartering. Summarium i alles: 1128
 »Rdl. 3 Mk., 280 Tdr. Korn¹⁾, 178 Heste og Hopper, 451 Øxne og
 »Køer, 1382 Faar og Lam, Geder og Kid (»Kier«). Dateret: Omme
 »5. Oktbr. 1660.

Mange ville formentlig betvivle Muligheden af, at et Sogn i He-
 derne har kunnet præstere Saameget. Imidlertid havde vi i Dr. O.
 Niensens historiske Efterretninger om Slavs Herred i »Danske Sam-
 lingers« 3die Bind en med denne Indberetning overensstemmende
 Opgivelse for Grindsted Sogn, hvis Tab omtrent var af samme Stør-
 relse. Hedeboerne havde sikkert altid holdt flere Huusdyr for hver
 Familie end Skovboerne, da de baade Sommer og Vinter havde
 meget Foder til dem i Udmarkerne. Jeg selv forundrer mig over An-
 tallet af de afgivne Heste; men Bønderne holdt vel dengang mange
 Heste, dels for Hoveriets Skyld, dels fordi de ofte spændte 4 Heste
 for en Plov; de fleste vare vel ogsaa i hine Tider simple.

Denne skrækkelige Fjendetid for nu saavel 200 Aar siden efterlod
 sig saa dybe Indtryk hos de jyske Bønder, at i min Barndom en stor
 Deel af dem endnu kjendte deres Families Skjæbne under den. Jeg
 har tidligere i disse Samlinger meddeelt Lidt om min Moders Stamme
 fra denne Tid; men ogsaa i min Faders Familie var der en Erindring
 om den: Min Faders Tipoldemoder Apelone boede dengang i Kjær-
 gaarden i Bøvel By. Faa Dage, efterat hun var kommen op af sin
 første Barselseng, saae hun fra sit Toftedige Krigsfolk komme syd-
 fra over Heden ad Kirkeby til. Alle arbejdsføre Folk i Gaarden vare

1) Kornet bliver rettelig sammenlagt 380 Tdr.

ude i Engebæk for at høste Hø, saa at hun var ene hjemme med en lille Dreng fra Byen. Da vilde hun med denne Dreng ved Haanden og sin spæde Søn i Forklædet ile til Præstegaarden, for at søge Tilflugt der; da hun saa, at Fjenderne vilde komme der før hun, vilde hun vende sig til Jullingsholm; men ogsaa derfra saa hun sig afskaarren, og hjem kunde hun heller ikke komme, da Krigsfolket allerede var paa Vejen til Bøvel. Den første Nat tog hun derfor Ophold i en Tørvemose tæt vestenfor Kjærgaard, og næste Dag begav hun sig til Engebæk, en halv Miil henne i Udmarken, hvor hun maatte opholde sig 3 Døgn, inden hun kom hjem. Min Fader tilføjede: I Præstegaarden og paa Jullingsholm plejede Officererne at tage Kvarteer, og de plejede at holde noget Styr paa deres barbariske Underhavende.

Et andet Sagn, som rimeligviis angaar den samme Krig, fortæller, at »i den gamle Fjendetid« kom 2 fjendtlige Soldater ind til en Bonde i Bøvel, som selv fornylig havde været Soldat, og forlangte hans Nøgler for at plyndre; men ved en List lykkedes det ham at komme ud af Stuen og at iføre sig sin Rustning samt svinge sig op paa sin øvede Stridshest, hvilken han endnu havde i Behold fra sin Soldatetid. Vel kom der nu Flere om ham, saa at han maatte søge tilrumme ud ad Udmarkerne; men da hans Hest var den bedste, kunde de ikke omringe ham, medens han af og til udæskede de Forreste og gav sig i Kast med dem, hvorved han lokkede dem en Trediedel Miil ud til en Vejle (et Vadested), som førte over til »Trindbank«, en af blød og dyb Mose omgiven lille Bakke. Paa dette Sted oppebiede han Fjenderne og skal have nedlagt 15 af disse; af Levningerne af deres eller Hestenes Lig skal det nærliggende »Halsskindsbjerg« have faaet Navn. Endnu i min Drengetid mente Overtroen, at Spøgelser agerede omkring Trindbanke til visse Tider, f. Ex. Julenat og Nytaarsnat. Sagnet beretter fremdeles, at den kjække Bonde og hans Familie strax forsvandt af Egnen, og at hans Gaard blev afbrændt af Fjenden og i nogen Tid laa øde, indtil den paany opbyggedes af Herremanden paa Jullingsholm; endnu i min Ungdom kaldtes denne Gaard »æ Braandgaard«.

Efter det syttende Aarhundredes ulykkelige Krige toge Ulvene slemst Overhaand i Jylland. Da opstod det Sagn ganske almindeligt blandt Bønderne, at Polakkerne, der vare de mest forhadte af de Fremmede¹⁾, havde ført disse Dyr herind i Landet. Man sagde, at de

---

¹⁾ Min Fader, som døde 1813, fortalte endnu, at der havde været meget mere baade Menneskelighed og Mandstugt blandt Svenskerne end blandt Polakkerne.

havde havt dem med som Hunde, til at opsnuse, hvor vi Jyder havde vore værdifulde Sager gjemte. (Andre Bønder paastode, at Polakkerne selv havde Lugtesands som Hunde til at opsøre gjemte Klenodier). Ved deres Afrejse, sagde man, havde de sluppet Ulvene løs, for at de skulde fortsætte Ødelæggelsen af vore Huusdyr.

Det skede i min Oldefars Tid, og førend min Bedstefader selv kunde huske, at alle Bøvel Mænd gik en Fjerdingsvej Nordvest ud fra Byen og stak Ild på Heden i den Hensigt at forjage Ulvene, som havde deres Tilhold i dennes mange Kratbuske. Det var Østenvind, og da Sommeren havde været meget tør, udbredte Hedebrynden sig over en stor Strækning, nemlig det Vestligste af Bøvelhede, Døvlinglund og Feldingmose med begge dens Landingssider. Jeg havde i min Drengetid som Faarehyrde god Lejlighed til at bemærke de endnu kjendelige Virkninger af denne Brand, nemlig de Knolde af god Muld, som fremkomme derved, at efter en saadan Brand Asken og Kullene fyge sammen i smaa Hobe. Disse Knolde kaldes Knatter og udsprede som Gjødning paa det omkringliggende Areal, naar de antræffes paa Hedestrækninger, som man begynder at opdyrke.

Med denne beskrivelse af Sdr. Omme sogn, som findes optrykt i »Samlinger til Jysk Historie og Topografi 5te Binds 1ste Hefte 1874« som baggrund, vil jeg forsøge at optegne nogle supplerende oplysninger og at skildre sognets udvikling indtil det store skel, hvor Sdr. Omme kommune ophører at eksistere 1. april 1970, hvor den sammenlægges med Grindsted kommune og bliver lagt under Ribe amt. Det vil da være naturligt at begynde med

Sdr. Omme kirke

Kirken

Fra pastor I. Karstofts bog fra 1948 om det gamle Sdr. Omme, Hoven pastorat, har jeg lånt en del optegnelser: »Efter pastor Bangs beretning skal både Hoven og Sdr. Omme kirker være kommen fra kronen i 1711 for en betaling af 450 rdl., siden efter er de solgt til de Lichtenberg. Han solgte dem til Claus Svitzer, Juellingsholm, for 1800 rdl.« Claus Svitzer var den ædle herremand, der afstod jorden til sine fæstebønder ved en slags auktion og derved indskrænkede herregårdens jordtilliggende i meget betydelig grad. Ved denne auktion solgte han også de to kirker i 1758 for 2680 rdl. Det var ved pastor Bangs hjælp, at ommeboerne blev ejere af deres kirke. I 1776 blev kirken af Ulrich Frichs arvinger stillet til offentlig auktion i Kolding og ved hammerslaget tilstået provst Sølling i Grindsted på fem mænds vegne i Sdr. Omme for 2215 rdl. De fem mænd i Sdr. Omme var pastor Bang, Christen Johnsen, Jullingsholm, Peder Jeppesen i Hallundbæk, Chr. Jensen, Utoft i Omvrå, og Hans Larsen i Møbjerg. De havde dog ikke pengene til at betale med, men lånte hos sognepræsten i Vester Vedsted, C. Høhne, 1000 rdl. til hjælp til betaling. Endelig i 1796 sælger de fem mænd kirken til samtlige Sdr. Omme sogns tiendeydere og deres arvinger.

Pastor Karstoft citat: »Indtil 1907-08 havde Hoven gennem århundreder været anneks til Sdr. Omme og de to sogne været fælles om

præst og udgjort et pastorat til trods for, at de lå hvert i sit amt og hvert i sit herred og sit provsti, om end begge i Ribe stift. Men fællesskabet om præst medførte fællesskab også på anden måde, så de to sogne kom til gennem lange tider at holde trit med hinanden i udvikling, både åndeligt og materielt. Folkeoplysning, folkemål og skikke udviklede sig på samme linie og i samme tempo begge steder. Det var samme præst, der var sognenes »vo fåer« og forestod ledelsen ikke blot af kirkevæsenet, men også af skolevæsenet og socialvæsenet. Det var ham, det kongelige kancelli henvendte sig til om indberetninger og betænkninger fra sognet; han var både sogneråd og sekretær for begge sogne — rundt regnet fra Harald Blåtand til Fredrik den Syvende, indtil anordning om oprettelse af sogneforstanderskaberne udstedtes den 13. august 1841. Først i 1867 forandredes betegnelsen til *sogneråd*.« I pastor Karstofts bog, som antagelig findes i Sdr. Omme bibliotek, er der gjort mange optegnelser om: byerne, landbrugets bygninger, driftsform, besætninger, skole og fattigvæsen og en lang beskrivelse af de stedlige præster og præstekoner m.m., og da det allerede foreligger på tryk, vil jeg undlade at medtage det her.

Præstetavle

I 1557 var hr. *Jakob* præst (efter pastor Karstoft formentlig den første lutherske i Sdr. Omme) og så har der vel været et par mellem ham og Jens Nielsen (1614-1643).

Niels Povlsen Lejrskov (1643-1658)

Niels Jørgensen Friis (1658-1676).

Hans Pedersen Hegelund (1676-1682).

Oluf Nielsen Lejrskov (1682-1691).

Søren Mikkelsen Hærup (1691-1714).

Thomas Hansen Vellejus (1714-1753).

Hans Jørgensen Bang (1753-1794).

Hans Thornum Vellejus (1794-1818), blev provst her.

Jeremias Müller (1814-1821).

Peter Voetman (1821-1829).

Johs. Angel Sørensen (1829-1837).

Frederik Ludvig Theodor Gottlieb (1837-1840).

Vilhelm Birkedal (1840-1849).

Johan Peter Böttiger (1849-1858).

E. V. Rambuch (1858-1871).

Jacob Fr. Gotchalk Viberg (1871-1873), syg.

Frans Emil Thorning Engelstoft (1871-1873), kapellan.

Carl Lorentzen Nissen (1873-1880).

Nicolaus Jacob Schårup (1880-1885).

E. K. Thyssen (1885-1894), han rejste herfra til Ølgod og var senere præst i Ribe og Ulkebøl, blev provst og fortsatte indtil han faldt for aldersgrænsen. Han døde 1938.

Kristian Georg la Cour Siegumfeldt (1894-1900). Han har siden været præst ved Kristkirken i København, derfra til Lem-Vejlby i Salling, derfra til Lyderslev-Frøstrup, Sjælland, hvor han døde i 1933.

Mourids Mouridsen (1900-1911). Han var lærersøn fra Velling ved Ringkøbing. Hans kone var forstander Kristensens datter fra Hoven kvindehøjskole. Flyttede herfra til Lejrskov-Jordrup, hvor han blev provst.

Karl Knudsen (1911-1922). Rejste herfra til Dalerup-Låsby ved Århus. Han var på besøg her i møllen i 1938, hvor han pludselig døde af et slagtilfælde.

Poul Olesen (1922-1963). Søn af biskop Olesen, Ribe. Selv om han nu er 76 år, er han travlt optaget af at vikariere for kolleger. Hans kone, Karen, var læge Møllers datter fra Horsens. Hun døde i en ret ung alder, og hans nuværende kone er Peder og Maren Uhres ældste datter, Kirsten Marie.

Helge Nybo (1963-1967). Om ham og hans kone blev der så megen uro i sognet, at ca. 600 løste sognebånd til andre præster. Han rejste til København og blev kapellan ved Eliaskirken, men er senere ansat som præst ved Esajaskirken i København.

K. E. Jensen (fra 1968-). Han kom hertil fra Øse-Næsbjerg ved Varde, hvor han havde været præst i 16 år.

I Blåhøj-Filskov opførtes en kirke hvert sted i 1877. Følgende ansattes som kapellaner i embedet:

1. Peter Jerndorf Storm Rieman fra september 77 til 2. juli 84.
2. Vilhelm Emil Sørensen fra 84 til maj 87.
3. Hans Ulrik Møller Barfod fra 88 til 92.
4. Niels Peder Nygaard fra 92 til 97.
5. Jens Møller Christensen fra 97 til 05.
6. Jens Peder Rasmussen Dræbye fra 05 til 1. januar 11, da han overgik fra at være kapellan til at være sognepræst, og han var præst i samme embede til 12.
7. Anders P. Andersen præst fra 12 til 20.
8. Gudmund Sort præst fra 20 til 27.

9. Jens P. Jensen præst fra 27 til 36.
10. H. N. Brockdorf præst fra 36 til 62.
11. Olav Fog præst fra 62, er der stadig i 70.

Hoven-Ilderhede pastorat

Hoven pastorat er udskilt fra Sdr. Omme i 1907.

1. A. P. F. Blinkenberg fra 08 til 16.
2. J. Michaelsen fra 16 til 20.
3. L. Maulund fra 20 til 26.
4. J. Th. Gregersen fra 27 til 42.
5. A. Bøgebjerg Andreasen fra 43, er der stadig i 70.

I 1907 byggedes Ilderhede kirke, og der blev bygget præstebolig i Hoven og et nyt pastorat, Hoven-Ilderhede, blev oprettet. Og da pastor K. Knudsen i 1911 blev ansat som præst her i Sdr. Omme var der indsat en bestemmelse i kaldsbrevet om, at hvis der blev bygget en kirke i Nollund (Grindsted sogn) skulle han være villig til at betjene dette kirkedistrikt sammen med Sdr. Omme. Det skete, og fra februar 15 til 1. marts 36 hørte Nollund og Sdr. Omme sammen i et pastorat. I 1936 forelå en skrivelse fra biskoppen i Ribe, hvori han bad om en udtalelse i anledning af en ansøgning fra Grindsted og Nollund menighedsråd om Nollunds indlemmelse i Grindsted kirkesogn. Rådet udtaler, at det ikke har noget imod Nollunds adskillelse fra Sdr. Omme og ændringen er så nok sket i 1936, og samtidig er oprettet et kapellanembede i Grindsted, da Urup kirke med distrikt nu også er bleven oprettet.

Sdr. Omme præsten har siden den tid kun én kirke at betjene. Til præstegården hørte der i gammel tid store jord- og engarealer, fordi præsten skulle have en væsentlig del af sin løn ved dyrkning af eller bortforpagtning af disse. De var beliggende både i syd, men især nord for præstegården, hvor de nåede helt til Skarrild sogneskel som matr. nr. 7 af Kirkeby, hvorpå »Præstebanken« er beliggende tæt ved sogneskillet.

Pastor K. Knudsen dyrkede selv jorden i en del af hans præstetid. Men da var der allerede solgt en del fra til to ejendomme. I vestsiden til Chr. Moustgaard (nu Henrik Mortensen) og i østsiden til P. Klokmose. I 1919 solgtes ca. 10 tdr. land til Andelsselskabet Sdr. Omme Kartoffelmelsfabrik, og endelig i 1925 solgtes ca. 60 tdr.

land til oprettelse af to husmandsbrug til Mads Grummesgaard og Anton Dal. I 1969 er kun tilbage plantagen syd for præstegården, »Mamre Lund«, og det lave og sure areal ved Sigbækken. Kirken ejer stadig de to engarealer i Kroge og Møjbjerg. I 1913 fornyedes præsteboligen, og de gamle avlsbygninger fjernedes. Der blev så opført et mindre Vesterhus, som bl. a. rummer konfirmandstue, garage m. m. Samtidig blev vejen derned flyttet mod øst, så den kom i flugt med Stationsvejen. Derved mistede byen en af sine vesteregnskønheder — et kig gennem den af bøgeløv omgivne vej til den gamle stråttækte præstegård.

Da kirkerne og præstegårdene er underlagt stiftsøvrigheden i Ribe og kirkeministeriets administration, er der i årenes løb brugt megen blæk og papir til brevvekslinger mellem sogneforstanderskabet og disse instanser, fordi størsteparten af byen (Kirkeby) er bygget på præstegårdens jord, og for hver gang, der skulle udstykkes en byggegrund, måtte der søges om tilladelse og skønnes, om prisen var passende. Sognerådet blev fritaget for disse forhandlinger, da loven om oprettelse af menighedsråd vedtoges 15. maj 1903, og alle spørgsmål angående disse ting overlodes til dette råd. Valget her fandt sted 19. december 1903 og følgende valgtes i det første menighedsråd: Pastor M. Mouridsen (som født medlem). Niels Madsen Jensen, husmand, Kirkeby. J. C. Christensen, plantør, Skovsende. K. L. Balle, lærer og kirkesanger. Jeppe Dahl, biskolelærer, Kirkeby nordre skole. Knud Søndergaard, indremissionær, Kirkeby. Chr. Christensen (Mosegaard), husmand, Engebæk.

Suppleanter blev: Jens Kr. Madsen, gdr., Skovsende. Marie Søndergaard, Kirkeby. Jens Kr. Jensen, husmand.

Dette valg gjaldt for seks år, og præsten er selvskreven formand. Dette råd vedtog, at den nye salmebog skulle indføres til brug i kirken fra 1. januar 1911 (»Salmebog for Kirke og Hjem«). Den afløstes i 1953 af »Den danske Salmebog«, som vi bruger i dag. Der var ingen varme i kirken før 1890, da der blev opstillet en stor rund kakkellovn i det nordøstre hjørne. Det viste sig, at den ikke kunne give tilstrækkelig varme i det store rum, selv om der blev fyret den halve nat mellem lørdag og søndag før gudstjenesterne, og efter ca. ti års forløb blev den erstattet med en liggende kalorifere, som optog plads for tre bænke, der måtte fjernes. Den første kakkellovn bekostedes ved frivillige bidrag indsamlet i sognet. I 1864 blev kirkens tagværk ombygget med en bekostning af 1888 rdl. I 1884 blev altertavlen fornyet ved en bekostning af 550 kr. og et nyt alterbillede for 500 kr. I 1897 blev prædikestolen restaureret. Før det skete, blev den under-

søgt af Nationalmuseets ekspert, professor Magnus Pedersen, der skriver 1. juli 1897: »Det er et smukt og sjældent rigt ornamenteret arbejde fra slutningen af det 16. århundrede. Barokstilen i fantastiske ornamenter er smagfuldt og kunstnerisk udført. De fire fyldinger er opdelt ved parvis stillede kenelerede søjler. Imellem søjleparrene er felter med buer, der hviler på hermeformede pilastre. I felterne findes fremstillinger af bibelske billeder i relief: Adam og Eva, korsfæstelsen, opstandelsen og himmelfarten. Friserne foroven har smukke og stilfulde profileringer, prydede med tandsnit, løvehoveder og deslige samt i de smalle rum bibelsprog. På piedestalerne med de joniske søjler er skjoldplader. Fire af dem bærer Juuls, Grubbes, Globers og Krabbes våben. I frisen forneden står: »Anno 1596 lod Jens Juul gøre denne stole Gud til ære«. Prædikestolen er et fortræffeligt arbejde, som det må tilrådes at restaurere på bedste måde under kyndig vejledning«. Restaureringen foregik under professorens ledelse. — I 1899 blev der ved frivillige bidrag anskaffet et orgel, som blev anbragt på et polpitur i kirkens vestlige ende, så det ikke optog plads nede i kirken. Der hørte en stor blæsebælg til, som betjentes af bælgetræderen, når orgelet brugtes. Jeg havde enkelte gange som dreng denne plads. Organist var Katarius Christensen, Skovsende plantørgård.

I 1905 blev der lagt trægulv i kirken, og stolestaderne blev fornyede. Gulvet bestod indtil da af røde brændte teglsten, de såkaldte munkesten, som var slidt meget ujævne, og for at bøde lidt på det, var der lagt brede egebrædder ovenpå mellem bænkerækkerne. Bænkene bestod af et bredt lige bræt, og som ryglæn var anbragt en svær planke. I mandssiden (syd) var anbragt en dobbelt knagerække op ad muren. Nu blev der opsat panel langs ydermuren, så disses ujævnheder bortelimineredes, og dette tjente som hylde for mændenes hatte. Alt træværket blev malet med stærke farver, ligesom der i korbuens runding blev malet en frise og på loftsbjælkernes kant en bort. Kirken blev lun og hyggelig i forhold til tidligere. Der er i årenes løb skænket en del gaver i form af større eller mindre pengesummer til bestemte formål eller på anden måde. Disse er nærmere omtalt i kirkens bøger, men udelades her. Men det kan vel opfattes som tegn på, at der trods tidernes skiften har været vilje og trang til at værne om og være med til at forskønne vor gamle kønne kirke. I 1928 blev den store udvidelse af kirkegården foretaget, og ligkapellet byggedes. Gartner Ernst antoges til at holde kirkegården i orden. De gamle hvidgraner, som omgav kirkegården, var efterhånden blevet fældet, og stendiget blev ombygget og opsat i cement. Dette skete i flere

Her et billede af kirkens indre 1ste pinsedag 1926

etaper; men størsteparten af dette store og smukt udførte arbejde vil stå som et varigt minde om murermester D. Danielsen. Det var også ham, der forestod arbejdet ved opførelsen af ligkapellet og ved alt murerarbejdet ved kirkens store restaurering i 1949-50, hvor murene blev grundigt repareret både udvendig og indvendig, og der blev bygget nyt våbenhus. Kvindernes dør på nordsiden blev på ydersiden igen markeret, og et lille vindue i nordsiden og et i korets østgavl bag alteret blev genindsat. Prædikestolen blev rykket tilbage til sin oprindelige plads med opgang gennem kormuren. Døbefonten, som før stod i nordsiden af korbuen, blev flyttet ind i koret midt for alteret lige uden for altersranken. Altertavlen med maleriet af Jesus, der helbreder en blind mand, blev flyttet ud i ligkapellet, og alteret blev muret op af sten, og på dette står et trækors til erstatning for altertavlen. Det gamle orgel var opslidt, og både det og pulpituret fjernedes og blev erstattet med et nyt, stort og godt orgel, som står på gulvet i det nordvestre hjørne. Det er lavet i Åbenrå og kostede ca. 90.000 kr. Der blev lagt nyt gulv, og loftet blev repareret (bl. a. indlagdes to nye bjælker). Bænkene blev fornyede, og der blev indlagt elektrisk varme. En del af blytaget blev omstøbt, så det igen blev

Kirkens indre 1970

Foto: Krørup Møller

vandtæt. Og da stolestaderne og loftet blev malet i ensartede diskrete farver, blev det til så stor en forandring, at det tog nogen tid, før man følte sig hjemme under de nye forhold. På initiativ fra Handelsforeningen og med støtte fra Borger- og Håndværkerforeningen op-sattes elektriske lyskastere, der belyser kirken ved nat. Dette blev sat i drift til julen 1960 samtidig med den store juleudstillingssøndag, som der har været tradition for gennem mange år. Lyskasterne ved kirken er tændt hele natten både sommer og vinter og bringer kirkens hilsen både til de mange trafikanter ad landevejen og til byens og sognets beboere. Kommunen betaler el-forbruget. Kirkeklokken er støbt i 1734 af Laurentz Stahlborn i Lybæk. Den blev omstøbt i 1893 af Allerup og bærer indskriften: »Jeg kimer til højtid, jeg ringer for lig. Men altid jeg kalder til himmerig«, forfattet af pastor Thyssen.

I 1969 har menighedsrådet fået godkendt planer til istandsættelse af prædikestolen og til at opføre en ny alterskranke samt til at beklæde bænkesæderne med skumgummi. Klokkeringningen er blevet automatiseret. Der har i mange år været ansat en kirkebetjent, som også holder kirkegården i orden.

For ca. 800 år siden byggedes ca. 2000 kirker i landet, og vor kirke er en af dem. Den gamle kirkedør er sognets dør. Det har den været gennem tiderne. Nyfødte er bleven båret gennem den til døbefonten, og ud af døren er forgangne slægtled båret til graven gennem ca. 800

år. Dens omgivelser har forandret sig helt utroligt i by og sogn, og det er om disse forandringer i de sidste 125 år, disse optegnelser vil være et ufuldkomment forsøg.

Skoleforholdene indtil 1900

Det har været en af de store og vanskelige ting at ordne i det meget vidtstrakte og tyndtbefolkede sogn. I pastor Karstofts bog er der givet en udførlig redegørelse om disse forhold i Hoven og Sdr. Omme sogne og derfra citerer jeg: I pastor Bangs tid, 1753-94, var der to skoleholdere i Sdr. Omme sogn. I vestersognet holdtes skole i degneboligen fra mortensdag til pinsedag (11. november til 29. april). I Hoven var der ingen degnebolig. Her gjorde degnen fra Sdr. Omme tjeneste som præstens medhjælper og fulgte med præsten frem og tilbage imellem tjenesterne som kirkesanger. I tiden omkring 1850 var der i vestersognet (Sdr. Omme) en hovedskole med 50 børn, som degnen underviste i to klasser, der søgte skolen hveranden dag fra november til april, og en dag ugentlig om sommeren. I østersognet var der ingen særlig skolebygning, men der holdtes skole i lejede skolestuer. Læreren var fælles for de tre byer Filskov, Hallundbæk og Omvrå. Filskov var den største af byerne, og her holdt han skole tre dage om ugen for alle børn, store og små samtidig, ialt 24-26 børn. I Hallundbæk og Omvrå holdt læreren skole de andre tre dage i ugen, men således, at stedet skiftede fra uge til uge. Hveranden uge samledes børnene fra begge byer i en stue i Omvrå og hveranden uge i en stue i Hallundbæk. Det gik dog ikke i længden med én lærer ved de tre skoler. Filskov fik sin egen lærer, dog foreløbig uden lærerbolig. Siden blev der ude på heden, i nærheden af Trædemark, bygget skole med lejlighed for en ugift lærer. Omvrå og Hallundbæk vedblev at være fælles om lærer, der holdt skole i et nybyggersted midtvejs mellem byerne, hvor sognerådet lod bygge fire fag til stuehuset. Om denne skole beretter pastor Karstoft meget udførligt, da han har gået i skole der og selv været lærer ved skolen. Om bygning af disse skoler henter jeg nogle udpluk fra sognerådsprotokollerne. 1870 laver rådet accord med Hans Kr. Bloch, Skovsende mark, om, at han skal sætte 3 fag 10 alen vid hus til den østre ende af hans hus til skolestue med tilstrækkelige vinduer og kakkellovn, hvorfor betales ham årlig 3 rdl. af kommunens kasse, samme 3 fag hus skal H. Chr. Blokh holde i forsvarlig stand både udvendig og indvendig samt skaffe fornødne borde og bænke, og lejetiden for samme er ansat til fem år,

og i leje for samme fem år erholder H. Chr. Bloch udbetalt af kommunekassen én gang for alle 50 rdl. Lejetiden tager sin begyndelse 1. november 1870. I 1874 er afholdt licitation over opførelse af 6 fags hus på Filskov sdr. mark til skolebrug. Håndværksarbejdet blev tilstået Niels Kr. Jespersen af Skjærlund for en samlet pris af 75 rdl. Hjemkørsel af tømmer og brædder fra Vejle blev tilstået Jens Christensen af Egebjerg for 30 rdl. Transport af mursten fra Raulund til pladsen blev tilstået Anton Madsen, Raulund, for 1 rdl. 5 mark 8 skilling pr. 1000 sten. Kristian Madsen, Raulund, påtog sig at plukke 20 travrer lyng til tag og dertil lægge de nødvendige favne halm-simer til binding af lyngknipperne og til fastsyning af taget. Det skal være gode forsvarlige store lyngknipper. Prisen pr. trave 28 skilling.

Det ser ud til, at udviklingen gik for sig på den måde, at når en kreds af forældre til ca. ti børn henvendte sig til sognerådet om lov til at oprette en skole inden for deres kreds, så har de fået lov dertil, hvis de selv kunne leje en skolestue og finde en vinterlærer uden seminarieuddannelse, så gav rådet et pengetilskud til en sådan skole. Der har i årenes løb været sådanne vinterskoler mange steder i sognet. Som lærere ansattes velbegavede og »fremmelige« store drenge i 16-18 års alderen, som forud fik et pædagogisk kursus hos en af de uddannede lærere. Denne ordning varede ved til efter århundredskiftet. — Jeg fik en opfordring som 16-årig til at søge en sådan vinterlærerplads! Min far var vandrelærer i syv vintre i Horne sogn ved Varde, og flere af Sdr. Omme sogns mænd har været vandrelærere — Jens Kr. Madsen, forretningsfører Chr. Jensen, Jeppe Dahl, Hans Kr. Blok, Jens Kr. Nielsen, Markus Thomsen og Ingustinus Kristiansen m. fl. Efterhånden blev der dog oprettet faste skoler i Omvrå og Kirkeby, hvor der ansattes seminarister til at undervise hele året. I 1884 byggedes en hovedskole i Sdr. Omme kirkeby. Det er det nuværende kommunekontor med beboelse. Samme år oprettes der et fast lærerembede i Blåhøj, foreløbig for en ugift lærer.

I henhold hertil tillader vi os herved at andrage på, at lønnen for ovennævnte lærerembede fastsættes således: Pengeløn 260 kr., kirkesangerløn 40 kr., offer og acksidenser 150 kr., kirkernes rengøring og klokkeringning 40 kr., skolepenge ca. 50 kr., brændsel: 18.000 stk. tørv til brændsel, 1/2 td. land rå hedejord til have — reguleringssum 600 kr. — For denne løn pålægges det læreren ved Blåhøj skole at undervise i Blåhøj skole hele året, således som den approberede skoleplan bestemmer, og om sommeren desuden i Filskov og Hjortlund skoler, samt lede kirkesangen i Blåhøj og Filskov kirker. Så snart der ansættes en fast lærer i Filskov, skal denne overtage kirkesangertje-

nesten i Filskov kirke uden afdrag i kirkesangerlønnen for læreren i Blåhøj. Offer og acksidenser af Filskov sogn skal da afstås af læreren i Blåhøj til den fastansatte lærer i Filskov, imod at der ydes ham fuld erstatning derfor af kommunens kasse. Herpå erklærer skolekommissionen i Sdr. Omme sogn: Imod ovenstående ordning vides fra vor side kun dette at erindre, at indtræffer nogensinde det tidspunkt, at der i Filskov oprettes et fast lærer- og kirkesangerembede, til hvilket Hjortlund sommerskole da nødvendigvis må overgå, da tillader vi os at foreslå, at Bøvl marks sommerskole overgår til læreren i Blåhøj uden forhøjelse i løn. — Sognerådet tiltrådte denne erklæring. Der var i dette år fem vinterskoler, nemlig: Hjortlund, Kirkeby nord, Bøvl, Skovsende og L. Brande foruden de helårsskoler i Sdr. Omme og Omvrå. Det var degnen i Sdr. Omme, der havde pligten til at føre kirkebøgerne både i Sdr. Omme og i Hoven. Pastor Karstoft skriver i sin bog: Hans Jensen Sæby har ført den ældste kirkebog for Sdr. Omme pastorat, begyndt den 24. juni 1685.

Chr. Andersen Friis var degn i 51 år. Hans Bachmann fra 1765-1801. Lorentz Peter Fogh 1801-48. Han var den sidste degn for sognene Hoven og Sdr. Omme. Hans Fr. Wittendorf var degn fra 1848-83. Der har kun været fem degne i 200 år. De døde alle i embedet og blev begravet på Sdr. Omme kirkegård. Det fremgår af protokollen, at lærer Wittendorf har haft en hjælpelærer i 1873 ved hovedskolen — A. Akselsen — der senere startede ungdoms- og højskole i Jebjerg i Salling. Ham har beboerne og rådet været meget glade for. De har ved frivillige bidrag tegnet sig for at yde Akselsen 35 rigsdaler årlig i tre år, hvis han vil love i denne tid ikke at søge andet embede, men blive her. Det skulle ydes som tilskud til hans løn. Da sognerådet anerkender hans virksomhed ikke alene som lærer, men også som kirkesanger og for hans aftenskoler, så blev rådet enige om at tilskyde 25 rdl. årlig af kommunens kasse på samme betingelser som beboerne og at forunde ham en offerdag i kirken ekstra hvert år, så længe han ville blive. Som et modstykke til udviklingen indenfor skolevæsenet af i dag, gengives her slutningen af et svar til en kreds af beboere, der stiller krav om oprettelse af en fast skole til afløsning af de mange små vinterskoler: »Da udviklingen over hele landet går i retning af så få faste skoler som muligt, men derimod oprettelse af pøgeskoler, hvilket man må anse for meget praktisk for børneundervisningens fyldigere udvikling, har man ikke kunnet tage andragendet til følge. At det var meget beskedne undervisningsmaterialer, der var til rådighed i skolerne, fremgår af følgende fortegnelse over inventar og bøger i hovedskolen i Sdr. Omme fra 1872: 10 læse-

bøger af Madsen, 10 do. af Lauersen, 9 af Hallager og 6 do. af Jagd. 6 eksemplarer af Chr. Hansens regnebog 1. del, 6 af 2. del og 1 do. af 3. del, alle med facitlister, 1 do. af Chr. Hansens regnebog for hovedregning med hele tal, 1 do. med brøkrekning. 1 eksemplar af retskivningsjournalen, 6 af Holm og Toftes sangbog. 1 verdenskort, 1 europakort, 1 danmarkskort og et palæstinakort, 1 dagbog for ældste klasse, 1 do. for nederste klasse, 1 eksamensprotokol, 2 bibler, 12 stk. Ny Testamente, 1 skriftlæsningsbog af Raben. 1 bord med skuffe og en stol til læreren, 8 skoleborde med faste bænke, 2 boghylder, 1 sort tavle, 1 gammelt skab, 10 blækhuse og en kakkelovn.

Som et kuriosum tages følgende lille citat fra bogen med: Ved samme møde vedtoges det at indstille N. N., Filskov mark, til amtet til afsoning af skolemulkter, nemlig for otte dage i november måned f. å. à 6 øre pr. dag, ialt 48 øre!

I 1884-85 var der tre forskellige degne ansat: I 1887 kaldedes Chr. L. Balle til embedet, som han beklædte i 35 år indtil 1922. Han var vel nok den enkeltmand, der bidrog mest til at præge sognets liv og udvikling gennem disse år i sin helhed. Indenfor plantningsarbejdet og som den første formand for landboforeningen igennem mange år var hans initiativ med til at skabe grundlag for de senere så store fremskridt, der skete. Og som lærer havde han en egen evne til at skabe kontakt imellem skole, hjem og kirke. Hans kristendomsundervisning i skolen og hans medleven i ungdomsarbejdet var en god ballast at gå ud i livet med. Han kunne som få deltage i hjemmenes sorger og glæder. Derfor var det med stor spænding, vi modtog den nye første-lærer, K. O. Knudsen, i 22. Kunne og ville han fortsætte i lærer Balles spor? Ja, det gjorde han! Han bor stadig iblandt os, og selv om han i 53 tog afsked med skolegerningen, fungerer han stadig som kirkesanger og leder af østerlandsmissionskredsen, og som lejlighedstaler ved bryllup eller begravelse er han meget skattet. Sognet skylder disse to mænd stor tak for deres virke iblandt os.

Juellingsholm

Til supplerung af lærer Kirkebys optegnelser om den gamle gård, låner jeg her nogle optegnelser fra »Traps Danmark«: Juellingsholm tilhørte 1579 Mogens Juul (død 1587). Derpå hans søn Jens Juul (død 1602) og dennes søn Mogens Juul (død 1643), der i 1636 skøder den til sin svoger, Christoffer Friis, til »Vadskærgård« (død 1657). Derpå kom Juellingsholm til hans døtre Elisabeth og Margrethe Friis, der

ejede den til 1662. Samme år blev Elisabeth gift med Hans Rostrup, der endnu 1683 skrev sig til Juellingsholm. Men 1694 tilhørte den Johs. Jørgensen Hauch (død 1723), hvis søn, kancelliasessor Lars B. Hauch til Nørre Elkjær, 1729 skødede den for 5300 rdl. til forpagter på »Frøstrup« Claus Svitzer (død 1767), der kompletterede gården; men stillede den til en slags frivillig auktion, så fæstebønderne overtog deres ejendomme. Juellingsholm med mølle købtes af provst Ude Haahr i Ølgod (død 1789) og John Christensen af Strelluf (død 1789), der 1759 delte ejendommen, således at sidstnævnte fik fire femtedele af Juellingsholm, *førstnævnte en femtedel med tilhørende mølle*. Ude Haahr skødede i 1774 halvdelen af Juellingsholm til svigersønnen, Hans Berntsen (død 1802), hvis enke Kirsten M. Johnsdatter (død 1827) 1807 skødede den til sønnen John Hansen. Den anden halvdel kom 1781 til sønnen Christen Johnsen. Møllen med tilhørende jordareal overtoges af N. Nielsen Lindbjerg (død 1826). Ved auktion overtog John Hansen også den anden halvdel af Juellingsholm, der før sin død afstod de stadig delte gårde til to sønner, Hans Frederik Hansen og Niels Teglgård Hansen. I 1859 solgtes begge halvdelsgårde til Niels J. Horsbøl (død 1888) og Juellingsholm blev atter samlet. Han afstod den i 1884 til sin svigersøn Andreas C. Voigt Udbye (død 1901), hvis enke i 1904 overdrog den med 6½ tdr. hartkorn til sønnen C. C. Hansen Udbye. Da Claus Svitzer stillede den til rådighed og selveje for sine fæstebønder, var der 214 tdr. hartkorn til gården. Siden er der solgt meget jord fra Juellingsholm, og den nuværende ejer, N. Chr. Poulsen Beck, har ca. 160 td. land til gården. Mange har i tidens løb forsøgt at komme endnu længere tilbage i den gamle herregårds historie, men det er ikke lykkedes. En af John Christensens slægt, forfatteren og musikeren Thorvald Madsen, Odden, har berettet følgende om Juellingsholm: Allerede i 1694 gik den gamle gård over i borgerligt eje (den havde før været ejet af adelsløgter). En af ejerne, Claus Svitzer, der er kendt for sit milde og humane forhold overfor sine bønder, afløste hoveriet omkring 1750 mod en årlig ydelse af bønderne på 2½ rdl. pr. td. hartkorn. Inden han solgte Juellingsholm, hjalp han bønderne økonomisk, så de kunne købe deres gårde til selveje. Da han i 1758 solgte Juellingsholm til provst Ude Haahr i Ølgod, tog han en bevæget afsked med sine bønder med ordene: »Ja, børn, jeg kunne have solgt jer til et andet herskab, men jeg nænnede det minsæl ikke«! Det er værd at lægge mærke til, at på en herregård midt ude på heden, hvor bønderne levede i største nøjsomhed og tarvelighed, løstes stavnsbåndet 30 år før det blev lov. John Christensen købte den store gård for 1000 rdl.

Den var meget forfalden — endog så meget, at han fandt det påkrævet at nedbryde den gamle borgs hovedbygning. Han havde fremsyn, den gæve vestjyde, idet han indså, at der kunne blive to gode gårde af Juellingsholm. Og da han havde en søn og en datter i giftermålsalderen, delte han Juellingsholm i to lige store gårde og byggede ikke én, men to hovedbygninger, der lå i forlængelse af hinanden med få skridts mellemrum. 1767 solgte Severin Haahr møllen med tilhørende jordegods til Niels Hansen Lindbjerg fra Lindbjerggård i Ølgod. Møllegården og møllen blev ved at være i Lindbjergslægtens eje, indtil mine forældre overtog den i 1896. I 1808 overtog John Hansen Juellingsholm. Han havde fremsyn og energi og var vidtfa- vende med en kraftig virketrang, ligesom han også var dristig i sine planer. Det var et travlt hjem på Juellingsholm. Foruden det store landbrug knyttede han både købmandshandel, gæstgiveri og brændevinsbrænderi til gården. Desuden var der farveri og smedie, og tilmed drev han en omfattende handel med trævarer, vogntøj, rive- og forkeskafter, hamler, svingler m. m., som han fik fra svogeren, Jens Terp i Randbøl. Denne forretning skaffede ham en fortrinlig indtægt i de pengeknappe tider.

I 1834 afstod John Hansen gården til to sønner, Hans Fr. Hansen i den vestre og Niels Teglgård Hansen i den østre. Men de magtede ikke så meget som deres far. De var ikke bleven vænnet til at bestille noget nyttigt. Landbrug havde de ikke megen forstand på, men så længe deres forældre levede, gik det nogenlunde, men sønnerne ville helst spille, de havde arvet sans for musik efter deres mor. De to brødre magtede ikke deres opgave som landmænd. De var helt igennem stemnings- og følelsesmennesker, slet ikke egnet til det hårde slid og de mange forretninger, der fandtes på Juellingsholm. Det var ellers i studehandelens store periode, da masser af stude og prangere overnattede på Juellingsholm. Der tjentes mange penge, men der gik også mange. Brødrene var selskabelig anlagt og førte et stort hus. Der går sære frasagn i egnen om de vældige gilder, der af og til holdtes på gården. Langvejs fra kom de kostbareste køretøjer skramlende ind på den store gårdsplads. Familien var stor og var kendt i proprietærklassen viden om. Det gik heller ikke længe. I 1854 så Hans Fr. Hansen sig nødsaget til at sælge sin gård til sin broder, N. Teglgård Hansen. Men kun fem år efter, i 1859, måtte også N. Teglgård Hansen give op, og gården overtoges af Niels Horsbøl. Han fik omsider gården bragt på fode igen og byggede Juellingsholm Nygård til en datter og svigersøn, J. Vinter.

Sdr. Omme Sogn

Beskrivelsen af egnen og sognet, der er gengivet ordret som indledning i denne lille bog, er foretaget og samlet af lærer J. Kirkebye i 1874, og da det er de ældste optegnelser over sognet, som her foreligger i en forholdsvis kort og oplysende form, synes jeg, den kan danne grundlaget for dette forsøg på at fortælle noget om, hvad der senere skete.

De følgende oplysninger stammer hovedsagelig fra de gamle sognerådsprotokoller, som er i sognerådets arkiv, og som med sognerådets velvilje og amtsrådets tilladelse er overladt mig til gennemsyn. Den ældste af disse er fra 1842, og da kongelig anordning om oprettelse af sogneforstanderskaber udstedtes i 1841, den 13. august, og først i 1867 kom til at hedde sogneråd, er jeg i den heldige situation at kunne give konkrete oplysninger næsten lige fra starten. Sognet omfattede også de senere fraskilte Blåhøj og Filskov sogne og udgjorde da et område af ca. 28.000 tdr. land, og følgende fortegnelse over folketallet i det nuværende Sdr. Omme er fremskaffet af gdr. Thorvald Madsen, Skovsende, viser, at der i 1787 var 425 personer i Sdr. Omme. Ved en folketælling i 1855 var der i det samlede sogn (Sdr. Omme, Blåhøj og Filskov) 689 mennesker. Den gamle fortegnelse er interessant derved, at den også giver oplysning om fordelingen i sognet og om erhverv m. m.

Det store sogn hørte til Vejle amt, selv om det kiler sig ind længst mod vest imellem Ribe og Ringkøbing amter, og det havde været mere naturligt, om det havde tilhørt et af disse. Men sagkundskaben, der fastsatte amtsgrænserne dengang, mente, at det store, magre hedesogn burde lægges sammen med det fede østjyske Vejle amt af økonomiske grunde. Om det så har været en fordel for det store sogn eller det modsatte, kan jo diskuteres. En ting er sikkert, at lige meget hvilket amt, vi hørte til, så ville sognet ligge i det yderste hjørne og som følge deraf have svært ved at gøre sig gældende. Men det fremgår af de gamle bøger, at der som medlemmer af sogneforstanderskabet, som det hed dengang, har været mange gode og stoute bønder med initiativ og forstand, der på mange måder og mange steder har forsøgt at henlede de højere myndigheders opmærksomhed på sognets problemer. At mange af disse henvendelser har fået et negativt resultat er måske medvirkende til, at »så må vi selv gøre det« mentaliteten har fået en stor plads i vor daglige tilværelse. Allerede i det andet sognerådsmøde, der er beskrevet i januar 1842, hedder det ordret: »Savnet af en læge og et apotek i denne fra alle køb-

Ekstrakt-Udskrift

af

Optegnelse

paa Folketallet i Synder-Comme Sogn Nørrengs Herred, Guldinhuus Amt, saaledes som det be-
fandt sig den 1te Julii 1787, Tiligeme-
forklaring om enhver Person, Stand, Embede og
Aaringsvej, med videre.

Hans Jørgen Bang, Herbonde,	60,	Enkemand	Sognepræs.
Els Maria Høll, Hønsbønderke,	26,	efter 1 ^{te} Aftak	
Jens Pedersen	28,		
Lauge Christensen	35,		
Hans Christensen	19,		
Ingeborg Pedersdatter	22,	i gifte	
Abelone Kjærdaat	21,		
Hjorten Tommdaatter	16,		
Anna Tommdaatter	14,		
Jørgen Nielsen, Herbonde,	53,	gift 1 ^{te} Gang, Selvej. And.	
Maren Eskendatter, Madmoder,	46,		
Esket Jørgensen	23,	i gifte	
Thomas Jørgensen	16,	Jener	
Niels Jørgensen	12,	Børn af	
Inger Jørgensd.	8,	1 ^{te} Aftak	
Mariane Jørgensd.	3,		
Esket Jørgensen,	21,	gift 1 ^{te} Gang, Selvej. And.	
Helene Madmdatter, Madmoder,	20,	Ligeledes	
Jørgen Eskesen	47,	Børn i	
Helene Berteldatter	61,	1 ^{te} Aftak	
Hans Madson Damsgaard, Herbonde,	54,	gift 2 ^{de} Gang, Sogne Degr.	
Anna Aagaard Hønsdal, Madmoder,	38,	gift 1. Gang	

[fortset]

fontenat
[Stirkbygd]

4. Sam.]

Dirigibla Lindygd.	} Opn i sidste	} 12		
olette Susanna...				9
o'laus Sophie.....				6
Klaus Pedersd.	Tjenistefrige	19	is gift	
Tomas Jensen.	Kyrdæ Drog	18		
Jens Nielsen.	Soldat, Mand,	39	gift 2 ^{de} Gang National Soldat og Hiuifstek	
Anna Jendaaft.	Madmoder,	52.		
Niels Jensen	} Deres eye	} 8,		
Peder Jensen				Opn
Johanna Kland.		53,	is gift, Hiuigvinde.	

5. [Sam.]

Soren Madsen Broch,	Herbonde,	63,	gift 1 ^{de} Gang, Paard Besore
Karen Pedersdaaft:	Madmoder,	52,	ligeledes
Peder Nielsen,	Tjenist karl,	37,	is gift, National Soldat
Inger Kandsdafter	Tjenistefrige,	26,	is gift.
Inger Kandsdaaft:	Kyrdæfrige,	12.	-

6. -

Jens Jensen	Herbonde,	54	} begge i frist, Boelmand.
Abelone Sregud:	Madmoder,	58	
Sise Mary Jend:	} Boen	} 20.	} Agteskab
Kirsten Mari Jend:			
Peder Jensen,	Herbonde,	72	} begge i 1 ^{de} } Hiuifstek
Kirsten Pedersd:	Madmoder	66	
Karen Pedersd:	deris Daatter,	29,	is gift 3, Vævenke

+
Fulingsholm

1. Familie

Hans Berentson,	Herbonde,	62,	gift 2 ^{de} Gang, Self Eye og Paardbesore.		
Kirsten Jennid:	Madmoder,	42,	gift 1 ^{de} Gang.		
Dodild Mari Kland:	} eye Opn	} 13	} is gift		
Joan Hansen				af sidste	9
Anna Christ. Kland:				Agteskab	5
Onders Nielsen,	Tjeniste Karl	24,	is gift		
Anna Marij Nielsd:	Tjenistefrige	23,	is gift.		
Anna Christensd:	Koekhyrde	18,	is gift		
Niels Jensen:	Saarehyrde	12.			

[Jillingholm]

2de Fam.]

Christen Tolmen, Herbonde,	43,	} begge i 1 ^{de} Aegteskab	Sælbyere og Saad Seboere
Ingeborg Madmod: Madmoder,	32,		
Hilert Dortelesen	28,	} i gifte	
Olaven Kistemod: (1)	26,		
Karen Nidelod:	15,		
Katle Marij Kamod:	10,		
Kirsten Kamod: Herbondens hustru	62,	} Ende efter 1 ^{de} Aegteskab	
Olav Pedemod: Konjunkturige	41,		

[2de]: Christend:]

3 - -

Oluf Hamonkilling Herbonde	50	} begge i 1 ^{de} Aegteskab	Maler.
Joranne Jomsdatter: Madmoder	40		
Hans Nielsen	17	} i gifte	
Kirstine Nieldaatter	16		
Kirsten Nieldaatter	11		
Toen Olufsen	10		
Mjels Ojelsen	8		
Margretha Nieldod:	6		
Hans Christian Nielsen	4		

Schoisende

1. Familie

Christen Christensen, Herbonde	50,	} begge i 1 ^{de} Aegteskab	Saadboer.
Margretha Kistemod: Madmoder	53,		
Christen Kstemmen	17	} Børn af hvide Aegteskab	
Dorthe Kstemdaatter	19		
Anna Kstemdaatter	12		

2. -

Peder Eskesen, Herbonde	50	} begge i 1 ^{de} Aegteskab	Saadboer
Kirsten Jomsdatter: Madmoder	52,		
Peder Eskesen	12	} Børn af hvide Aegteskab	
Karen Peder Peders.	8		
Karen Marij Pedersdatter	6		
Anna Jomsdatter, Hisingvinder	29,		i gifte, Uæverste.

[Schiffwende]

2 ^{de} Fam.]	Eriqk Pederson	Husbond	46	} begge i 1 ^{de} } Særbæ. } Aftentab. } huse.	
	Kinten Bartoladaat	Madmoder	47		
	Karen Eriksdatter	} egne	19	} rigigt	
	Peder Erikson		} Børn af		7
	Mariana Eriksd.				} frue
	Maren Sophia Eriksd.		} Aftentab		
	Peder Nielsen	} Husbondens	72	} begge i frue } Aftentab = } Forældre } folok.	
	Karen Mortensd.		92		
4 ^{de} Familie	Nicolas Berentzen	Husbond	53	} begge i 1 ^{de} } Særbæ. } Aftentab } og Bonde	
	Karen Kristendatz	Madmoder	77		
	Kinten Mortensd.	} Børn af fr.	12	} 1 ^{ste} Aftentab	
	Kam Christen Mortensd.		6		
5 ^{de} —	Oleif Jverson	Husbond	54	} begge i 1 ^{de} } Bonde og } Aftentab } Særbæbørn.	
	Karen Kristend.	Madmoder	48		
	Karen Oleifsen	} Børn af frue	16	} Aftentab	
	Jens Oleifsen		6		
6 —	Niels Jonsson	Husbond	37	} begge i 1 ^{de} } Bonde og } Aftentab } Særbæbørn.	
	Anne Kristendatz	Madmoder	40		
	Anna Nilsdatter	} egne	6	} Aftentab	
	Somas Nilsen		} Børn af frue		4
	Poul Nilsen	} Aftentab		2	}
	Elién Nilsdatter		1		
	Christen Oleifsen	Tjeneste Dreng	18	rigigt	
	Elién Jonsdatter	Mandens Moder	60	Enke efter 1 ^{ste} Aftentab.	
	Jep Jverson	Hyrdedreng i Byen	17	rigigt	
7 —	Ksten Jensen	Kand	40	} give 2 ^{de} Sang } Bonde og } give 1 ^{ste} Sang } Særbæbørn	
	Anna Christensd.	Kans Kone	28		
	Ksten Kristensen	Kans Søn	6	rigigt	
	Anna Kristensdatter	} Børn af mid.	3	} 1 ^{ste} Aftentab.	
	Jens Christensen		1		
	Jens Christensen	Mandens Fader	66	Enkemand efter 1 ^{ste} Aftentab.	
	Karen Oleifsdatter	Tjenestepige	18	rigigt.	

[Schauwende]

8 ^{te} Fam.]	Sregers Köttemen, Mand, 29	} begge i frue { Bonde og Aglteskab { Saarebævre
	Kette Tomadantti, Kistruu, 32	
	Anna Sregend: } Opn af 1 ^{te} 4	} begge i frue { Aagte Folk. Aglteskab } 61
	Anna Marij Sregend: } Aglteskab 2	
	Tomas Jakobson: } Kistruus 70	
	Anna Landantti: } Foraldr 61	

Stabsreg.

1 ^{te} Familie	Niels Markussen Mand, 63, gift 2 ^{de} Gang	Promod.
	Maren Berteld: hans Kone, 36, gift 1 ^{te} Gang	
	Marius Nielson } Opn af andet 10, } i gift	
	Hans Mathis Nielson } Aglteskab 2, }	
2 -	Niels Christensen, Manden, 75	} begge i fr., Kistruus } se Aglteskab
	Anna Madedatter, Hans Kone, 70	
3 -	Bertel Nielson, Mand, 46	} begge i 1 ^{te} } Bonde og } Aglteskab } Aagte Folk.
	Sibelone Markind:, Hans Kone, 44	
	Kette Pedersd: Tjenst pige, 26 } i gift.	
4 -	Jens Osterson Mand, 45, gift 1 ^{te} Gang	} Bonde } og Buefleg.
	Anna Cathrina hans Kone 60, gift 2 ^{de} Gang	

Forsvind

1 ^{te} Familie	Koten Sregersen, Mand, 58	} begge i 1 ^{te} } Bonde og } Aglteskab } Saarebævre
	Anna Njalsd:, hans Kone, 54	
	Peder Köttemen } Opn af 1 ^{te} 16	} i gift.
	Hans Köttemen } Aglteskab 18	
	Kirsten Marij Köttemd: } 19	
	Hans Pederson, Tjenst Kall 20	

Simmalskúis

1te Familie Peder Nielsen, Mand 28 } byggi: 1te, Pivo Smad.
 Karen Nielsen: hans kona 21 } Agtubak
 Kirsten Pedersd: Barn af jó^{te}
 Niels Jensen } Mandens br. 61 }
 Kirsten Pedersd: } Mandens br. 58 } Ligeledes } 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100

Deiðir :

1te Familie Jens Jensen, Mand, 28 } byggi: spóti } Bonde og
 Ingeborg Lars d.: hans kona, 21 } Agtubak } Guardsbovere
 Mikkel Kristensen, Hverdagur 10.

2 - - - Njels Hansen, Mand 31 gift 2te Þing } Bonde og
 Karen Njelsdóttir: hans kona 28 gift 1te Þing } Guardsbovere
 Hans Njelsen, Þorri Són 2 }
 Else Kristine Jónsd.: Hverdagur 9 }
 Hans Njelsen } Mandens 61 } byggi: 1te }
 Dortha Njelsdóttir: } Forældu 67 } Agtubak } Aflegti Frelsk.

3 - - - Njels Kristensen, Mand 32 } Ligeledes } Bonde og
 Mette Njelsdóttir: hans kona 40 } 1te Agtubak } Guardsbovere
 Njels Pedersen } Sonens 66 } Ligeledes } Aflegti Frelsk.
 Anna Pedersdóttir } Forældu 66 } 4te Agtubak }

4 - - - Mads Christensen, Mand 46 } Ligeledes } Bonde og
 Anna M. Mortensd.: hans kona 36 } 4te Agtubak } Guardsbovere
 Anna M. Madsd.: } Barn af 10 }
 Hans Madsen } spóti Agtubak. 1 }
 Maren Pedersdóttir: Mandens 67 } Enka eftir }
 } 1te Agtubak. } minni

5 - - - Jens Andersen Mand 52 } byggi: spóti } Bonde og Þorleif-
 Abelone Tiedraatter hans kona 50 } Agtubak } þinn.
 Elsa Marij Jensd.: } Barn af 1te 17 }
 Anders Jensen } Agtubak 12 } 2 gifti

[forbati !]

[Beit]

[fortsat 5. S. 50]

Maren Andersd.: Est i aale Barn 1
 Johanne Pedersd.: Almisse Lem, 45, sigift, Almisse Lem

6. [Sam.]

Anders Christensen, Mand, 38 } begge i frø, Boelmann
 Kirstine Jonsdaatt., hans kone, 56 } Aegteskab.

7 - - -

Njels Njelsen, Mand, 61 } Ligeledes } Bonde og
 Else Marje Andersd., hans kone, 52 } [i 1ste aegtesk.] } Saerboekvere
 Lisbet Njelsdaatt.: } Børn i frø 28 }
 Anders Njelsen } Aegteskab 21 } sigift.
 Jens Njelsen } 10 }
 Johanne M. Njelsd.: } 7 }

8 - - -

Njels Andersen, Mand, 38 } begge i frø } Bonde og
 Birgitte Njelsdaatt., hans kone, 50 } 1ste Aegteskab. } Saerboekvere
 Bertel Pedersen, Tjenistebøyn, 15 sigift
 Karen Andersd.: Mandens Moder, 60 Enke offer
 1ste Aegteskab

9 - - -

Njels Njelsen, Mand, 38 } begge i frø, Smas-
 Maren Jansdaatt., hans kone, 34 } Aegteskab } sond.
 Prete Marij Njelsdaatt.: Deris Daatter, 3.

10 - - -

Njels Jensen, Mand, 38 } Ligeledes, Boelmann.
 Lisbet Lauritsdaatt., hans kone, 38 } [i 1ste aegtesk.]
 Mette Marij Njelsdaatt.: Deris 9
 Laurits Nielsen } Børn 7

11 - - -

Kans Christensen, Mand, 25 } Ligeledes, Smes.
 Kirstine Jonsdaatt.: hans kone, 29 } i 1ste aegtesk.

12 - - -

Christen Pedersen, Mand, 62 } Ligeledes } Tjenesteb.
 Sinder Pedersd.: hans kone, 61 } [i 1ste aegtesk.]
 Karen Lotemdaatt., Deris Daatter, 31, sigift.

[Deile I]

13. [Fam.] Peder Christensen, Mand, 42 } begge i frue } Bonde og
 Dorthe Kolsdaatter, hans Kone, 38 } Aegtesk. } Saardbeere
 Punder Pedersdaatter } Deris Børn }
 Maren Pedersdaatter } i frue } 10 }
 Christen Pedersen } Aegteskab } 7 }
 Anne Jacobsdaatter, Tjenestpige 18. iigift. } 5. }

14de Familie. Christen Pedersen, Mand, 61 } begge i frue } Bonde og
 Anna Kamdaatter, hans Kone, 65 } Aegteskab } Saardbeere
 Kirstine Christensd. } Deris Børn. } 29 }
 Peder Kolsen } 22 } iigift. }
 Offels Pedersen, Byens Flyvdedrog, 15. iigift }
 Maren Kamdaatter, sin Kone, 65 } Enke efter }
 i frue Aegteskab } sin Kone }

Osterbye
1ste Fam.

Onder Andesen, Mand, 38 gift 2de Gang }
 Maren Jensdaatter, hans Kone, 23 gift 1ste Gang }
 Bonde }
 Bonde }
 Bonde }

2/ Peder Jensen, Mand, 64 } begge i frue, Sleeder
 Dorthe Jorlsdaatter, hans Kone, 32 } Aegteskab } parteret.
 Jep Pedersen, Deris egte Søn, 3. }

3/ Peder Andersen, Mand, 49 gift 2de Gang }
 Joranne Jensdaatter, hans Kone, 45 gift 1ste Gang }
 Bonde og }
 Bonde og }
 Bonde og }
 Anders Pedersen } Deris Børn } 12 }
 Lisbet Pedersdaatter: af sidste } 10 } iigift. }
 Kirsten Pedersdaatter: Aegteskab } 6 }
 Dorthe Andersdaatter, Mandens forrige } 60, Enke efter }
 Kristine Moder } 1ste Aegtesk. }

4/ Peder Kolsstrup, Labonde, 40, Enkelmand efter }
 Maren Jakobsdaatter, hans Moder, 73, Enke efter }
 1ste Aegteskab. }
 Anders Kolsstrup, hans Broder, 32, iigift. }
 Joranne Mathildes, Tjenestpige, 20, iigift. }
 Lidsal Marij Lend, sin Kone, 44, Enke efter }
 2de Aegteskab }

[Fødselstid] Jens Jensen, Mand, 57 } bygt i frie } Bonde og Saard.
 5. [Aar] Anna Nielsdatter, Hustru, 47 } Agterkab } beboere.
 Christen Jensen } 20 }
 Soren Jensen } Deros Dorn 6 } i gift
 Karen Jensdatter } 17. }
 Zidsef Nielsdatter, Tonens Moder 77, Erke efter 1te Agterkab.

6/ Niads Christensen, Mand, 31 } bygt i frie } Bonde og Saard.
 Anna Nielsdatter, hans kone, 40, } Agterkab } beboere.
 Niels Christen Nielsen } Dorn af 7,
 Jens Christen Nielsen } se Agterkab, 2,
 Lisbet Pedersdatter, Tjenst pige, 24, i gift.

7/ Mathias Jensen, Mand, 38 } bygt i frie } Bonde og Saard.
 Kirsten Andersdatter, hans kone, 33 } Agterkab } beboere
 Jens Mathiasen } Dorn af 12 }
 Anders Mathiasen } frie Agterkab 6 } i gift
 Niels Mathiasen } Tjenst pige, 19, i gift
 Tomas Andersen, } Agterkab 17, i gift
 i Byen.

Nyboerg

1te Familie Hans Lauritsen, Mand, 48, } bygt i frie } Bonde og Gaard.
 Karen Kristensdatter, hans kone, 49 } Agterkab } beboere
 Christen Hansen } 19, }
 Laurits Hansen } Dorn af 17, } i gift
 Hans Kristian Hansen } frie 14, } alle.
 Peder Hansen } Agterkab 11, }
 Anna Marie Hansd. } 8, }

2de Christen Hansen, Herbonde, 55, Enkemand, Bonde og
 Laurits Kristensen 21, efter 2de Agterkab. Saardbeboere
 Tomas Kristensen } 19, }
 Jens Kristensen } Dorn af 8 }
 Hans Kristensdatter. } frie 17 }
 Johanne Kristensdatter. } Agterkab. 15 }
 Anna Kristensdatter } 10 }
 Anna Marie Kristensdatter. } 4 }

Lidt Brønde

1. Familie

Christen Jørgensen	Mand	32	} begge i familie	} Bonde og Gaard Arbejere
Johanne Lauritsdatter	hans Kone	34		
Dorthe Marij Kolsmnd:		8		
Peter Kolsmson	} Børn af	7		
Johanna Kolsmdatter		frøle	5	
Maren Kolsmdatter:		Agterkab	4	
Kirsten Kolsmdatter:			2	
Anna Marij Pedersen:	Tjornibyrige	25		i gifte
Peter Jensen	} Mandens	63	} begge i	} Aftægts Fælk.
Maren Pedersdatter:		Forældre		

2

Mads Jensen	Mand	63	} Ligeledes	} Bonde og Gaardarbejere	
Kirsten Kolsmdatter:	hans Kone	54			[i frøle Agterk.]
Christen Madson		28			
Tue Madson	} Børn af	22	} i gifte	} Landsoldat.	
Kirsten Madsdatter:		frøle			19
Abelone Madsdatter:		Agterkab			12

3

Jens Njelsen	Mand	47	} begge i familie	} Bonde og Gaardarbejere
Dirthe Njelsdatter:	hans Kone	31		
Oluf Jensen	} Børn af	6		
Kans Kristian Jensen		frøle	2	
Anna Jespdatter:		Agterkab	1	
Christen Jørgensen	Tjenstkarl	32		gift
Kirsten Jensen:	Tjenstbyrige	20		i gifte
Anders Pedersen	Flyvdelemp	15		i gifte
Anna Kolsmdatter:	Mandens Moder	77		Er ikke gift i frø Agterk. nyder Aftægts.

4

Jens Larsen	Mand	38	} begge i	} Bonde og Gaardarbejere
Kirsten Pedersdatter:	hans Kone	25		
Ellede Jomsdatter	} Børn af	5		
Maren Jomsdatter:		frøle	4	
Maren Jomsdatter:		Agterkab	2	
Ellede Cathrine Jomsdatter:			1	

[fortsat:]

[Lid Brande]

[4 Fam.]

[forst]

Tomas Nielsen } Tjeniste, 27, i gift
 Cathine Petersdatter } Fisk, 25, i gift
 Karen Jonsdatter, Manden Mors, 58, } Enke efter nyder Aftagt.
 Mette Larsdatter, Hendes Datter, 25, } i gift
 Peter Nikolai, Byens Skole, 19, i gift.

Bælg:

1te Fam:

Jens Mathiesen, yng Karl, 25, i gift, Gaardsbroer
 Bodild Mathiesdatter, Hans Lyder, 19, "
 Leene Jonsdatter, Hans Moder, 54, Enke efter
 Peder Njelson, Tjenistebøng, 12, hule Aftag.

2de Fam:

Njels Andersen, Mand, 63 } begge i Gaards-
 Anne Jonsdatter, Hans Kone, 66 } hule Aftag. broer
 Jens Njelson, Deres Søn, 20 }
 Njels Andersen } 16 } i gift
 Kristine Jonsdatter } Tjenistebøng, 44 }

Silsammen i Synder Omme Sogn: 428 Personer

Omme Prestegrd. den 12te Aug. 1787.

H. J. Bang.

stæder langt fra liggende egn har vi altid følt, og blev derfor bestemt et andragende at indgive til amtet og en lignende til stænderforsamlingen i Jylland, om det ikke måtte bestemmes, at et apotek oprettedes og en læge ansattes i Sdr. Omme, som vi, så vidt vi kunne indse, var det mest passende sted for samme«.

Det første sogneforstanderskab bestod af: Hans Fr. Hansen, Jullingsholm, formand, Niels Hansen, Skovsende, Niels Rahbeck, Filskov, Therkild Eriksen, Møbjerg, Mads Christensen, Ll. Brande, Anders Clausen, Bøvl, og pastor Vilhelm Birkedal, Sdr. Omme.

Therkildsen-slægten fra Møbjerg og Claus Andersen-slægten fra Bøvl er blandt de ledende folk i sognet helt fra den gang og til i dag. Mads Nielsens slægt fra Skovsende og Niels Kr. Nielsens, Nr. Skovsende, Ingustinus Nielsen, møllen, og P. Offersen, Skovsende, m. fl. har også været betroede mænd gennem mange år.

Præsterne har overværet sognerådsmøderne og underskrevet protokollerne. Det fremgår ikke, at de blev valgt, når der holdtes sognerådvalg, men måske det hørte med til deres embedspligter. Fordelingen af medlemmerne synes ikke at være demokratisk, idet der kun er et medlem valgt fra østersognet. Det har temmelig sikkert sin grund i, at alle bekendtgørelser foregik ved kirkestævne. Og da der ikke var kirker hverken i Blåhøj eller Filskov og valget foregik i december måned, har man måske ikke vidst, hvornår valg foretoges. Det fremgår da også af senere valg, hvor stemmernes antal er opført for de valgte, at deltagelsen har været meget ringe. Man kunne jo ikke avertere i Vejle Amts Folkeblad, der først begyndte sin virksomhed i 1865. Af samme grund bestemtes ved afslutningen af hvert møde, hvornår og hvor det næste møde skulle holdes. Interessant er det at lægge mærke til, hvordan de gamle slægters navne figurerer som sognets betroede ledere op gennem de mange år. Hans Fr. Hansen, der er formand her, var en af de brødre, der boede på Jullingsholm, da den var delt som en tvillinggård, og hver havde skøde på sin del. Han var formand til 1845, da han afløstes af sin broder, Niels Teglgård Hansen, som var ejer af den anden halvdel. Han var formand til 1851. Det kan synes mærkeligt, at disse to, som var de største ejendomsbesiddere i sognet i så langt et åremål, var valgt som formænd, og som ifølge gamle slægtsberetninger levede et »herregårdsliv«, som på alle måder var forskellig fra den øvrige befolknings levevis, men det kan vel skyldes en vis ængstelse for, at ingen af de »ulærde« bønder kunne klare jobbet.

Juellingsholm, opført som tvillinggård af Jøen Christensen i 1767

Da jeg går ud fra, at nogle af de ældste optegnelser har størst interesse, gengives her enkelte fra 1840'erne.

Der er indgivet ansøgning til ministeriet om oprettelse af et herredskontor noget nærmere, da rejsetiden var så lang og besværlig. Postbesørgelsen foregik på den måde, at forbindelsen med Vejle henliciteredes for et år ad gangen. — Citat fra bogen: Mandag den 1. august 1842 afholdtes licitation over postbesørgelsen til Vejle fra Sdr. Omme en gang i hver uge at bringe breve, apothekersager samt mindre pengebetalinger og blev samme henliciterede på følgende vilkår: Anders Ipsen i Hallundbæk blev mindstbydende ved sin svigerfader Thomas Kr. Sørensen for 9 rdl. courant, og påtog han sig at gå og hveranden gang køre for i sidste tilfælde at medtage de breve og sager, som han måtte behøve indtil tre lispund (1 lispund er 16 pund) ad gangen imod, at posten giver 4 sh. courant for hvert pund hen og 4 sh. courant for hvert lispund tilbage. Da forstanderskabet var fornøjet med den accord, blev samme antaget for et år fra førstkommende mikkelsdag at regne. — Denne ordning for postbesørgelsen er gældende helt til i 70'erne. I 1872 var lavestbydende tilbud for et år for denne betroede stilling 38 rigsdaler! Vi kan vel dårlig tænke os at gå til Vejle og hjem igen én gang og køre turen med heste én gang, og da langt mindre 50 gange om året. Det havde været morsomt, hvis man kunne fortælle om, hvordan en sådan tur forløb. Hvordan posten blev fordelt her hjemme i sognet er der ingen oplysninger om. — På et møde den 5. december s. å. forelå en

ansøgning fra malermester Hermann i Vejle om ansættelse i Sdr. Omme i dette fag, hvilket forstanderskabet ikke fandt tjenligt at anbefale, da der ikke er udsigter til synderlig erhverv i dette fag på denne egn! Sognerådsformand H. Fr. Hansen havde frasagt sig bestillingen som sognefoged og lægdsmand og til hans efterfølger indstillede forstanderskabet efter bedste skjønnende som godt skikket til denne post gdr. Peder Offersen, Skovsende, han indstilledes tillige som lægdsmand for 55. lægd. Sognefogedbestillingen beholdt han indtil 1875 og var flere gange medlem af rådet, ligesom han var betroet sognets regnskabsvæsen og indkassering af skatter m. m. Forud havde følgende været sognefogeder: Gdr. Jens Pedersen Colstrup, »Rahbeksminde«, var sognefoged i 1777. Peder Jensen Colstrup (søn af førnævnte) fra 1780. Faderen havde pådraget sig en knæskade. Blev senere kureret. Jens Jensen, Kirkeby, sognefoged fra 1801, døde 1813. Anders Jensen Colstrup (søn af P. J. Colstrup var sognefoged til 1841, da H. Fr. Hansen, Juellingsholm, overtog embedet. P. Offersen 1843-75. Efter ham fra 75 til 95 havde gdr. Jens Andersen, Ll. Brande, embedet. Derefter Jens Kr. Madsen, Skovsende, der varetog bestillingen fra 95 til 1925. De senere fogeder indgår i oplysningerne senere. I 1893 udnævntes til sognefoged i Filskov N. Chr. Østergaard og for Blåhøj Hans Peder Møller. Før den tid var det ét sognefoged-distrikt. I 1843: Love blev optegnet til anvendelse ved den læseforening, som i dette år har dannet sig i sognet. Senere er der bevilget tilskud til læseforeningen. Det var pastor Birkedal, der var stifteren. 1848 søgte formanden om fornyet bevilling til gæstgiveri og handel på Juellingsholm, hvilket vedtoges enstemmig. Samme dag søgte kromand i Sdr. Omme Kristen Madsen om bevilling til ved siden af kroen at drive handel, hvilket nægtedes. Om krigen i 48-50 står der kun: 12. marts 1850 modtog rådet en sum af 146 rdl. 4 mark for ægth leveret til fjenderne under krigen. I 1851 valgtes pastor Bøttiger til formand. Det var han til sin forflyttelse i 1858. En tilladelse til at holde legestue blev givet på den betingelse, at det skulle tillades alle og enhver, som ville holde legestue, skulle forpligte sig til, kun at indbyde til samme ved at fastsætte en kontant sum for ethvert par (der ikke må overstige 4 rdl.), hvorfor der leveredes spise og drikke. Uden for denne betaling må intet leveres, ligesom ej heller kortspil må finde sted. I tilfælde af overtrædelse heraf, vil den, som holder legen, blive anmeldt for øvrigheden og tilladelse nægtet ham for fremtiden. Tilladelse må udbedes hos formanden. I anledning af koleraepidemien blev valgt medlemmer til en sundhedskommission i 1853. I 1856 forelå en ansøgning fra Jens Rahbeck, Østerby, om at

få lov at holde gravøl efter sin svigerfader, Christen Madsen, som var død. Det anbefaledes på det bedste. Jeg går ud fra, at Chr. Madsen var kromanden, og at han efterfulgtes som sådan af svigersønnen, J. Rahbeck. Kroen var den gang i Sigfred Egs gård, »Rachbeksminde«, og her holdt sogneforstanderskabet de fleste af deres møder, ligesom også valgene til rådet holdtes her. Der var valg hvert år af henholdsvis 4 eller 3 medlemmer. Et citat af en tilfældig valgt valg-handling: Den 6. december 1855 var sogneforstanderskabet samlet i Sdr. Omme kro for at lede valget af tre nye forstandere efter lov af 22. marts dette år. Valgt blev Eske Jørgensen, Nr. Skovsende, med 16 stemmer, Jens Andersen, Lundager, med 15 stemmer og Niels Kr. Nielsen, Skovsende, med 14 stemmer. I det næste møde valgtes til formand pastor Böttiger. Til skolepatron Jens Andersen, Lundager, til fattigforstander Eske Jørgensen, Nr. Skovsende, til skoleforstander i vestre distrikt Ingustinus Nielsen, Juellingsholm mølle, i østre distrikt Anders Madsen, Omvraa, (var tillige medlem af amtsrådet), til fattigforstanderens medhjælper i vestre distrikt Niels Kr. Nielsen, Skovsende, og i østre distrikt Iver Jensen Moustgaard, Filskov og til kirkeværge Søren Jensen, Kirkeby. Der foretages afholdt licitation over tvende på fattigvæsenet værende fattiglemmer, nemlig pigen Maren Karstensen og pigen Maren Christensdatter, og blev de henliciterede til følgende: Pigen Maren Karstensen fra mikkelsdag til mikkelsdag 1849 til gårdmand Lars Pedersen, Filskov, som giver hende løn 3 rdl. 2 mark courant og de fornødne træsko. Klæder besørages af fattigvæsenet. Pigen Maren Christensdatter henliciteres fra 1. november til 1. november til gårdmand Mads Christensen, Skovsende, som koster klæder og holder hende i skole og giver hende det fornødne fodtøj, hvorfor han af fattiggassen modtager 4 rdl. 3 mark courant. Tillige blev der holdt licitation over drengen Christen Christensen, som blev henliciteret til Peder Kjær Christensen for et år fra 1. november og påtog han sig at give ham kost, klæder og husly og det fornødne fodtøj samt holde ham i skole, hvorfor han af fattiggassen modtager 7 rdl. 2 mark courant. Det var nogle udpluk af de sager, som ikke er så lystige, men som der har været mange af i tidligere tider. I de fleste sognerådsmøder har der været sager til behandling om hjælp til voksne eller børn, som af en eller anden grund trængte til hjælp for at få føde og klæder. At det ikke er sådan i dag, er vel nok det største gode i vort lovpriste velfærdssamfund.

Der kommer nu en periode på en halv snes år, hvor jeg ikke har fundet noget interessant at berette. 1859 blev Eske Jørgensen, Nr. Skovsende, formand, 1862 blev Therkild Eriksen, Møbjerg, formand,

Lille Niels Jørgen med et læs brændetørv til skolen

1865 blev Anders Madsen, Omvrå, formand, 1866 blev Niels Møller Hansen, Omvrå, formand, 1867 blev Jens Rahbeck Madsen, Østerby, formand, og 1871 blev Jens Kr. Andreasen (kaldet Lundager) formand.

5. august 1864 er rådet samlet for at ligne leverance til fjenderne i krigen: 7 tdr. rug, 1975 pund hø, 606 pund strøhalm og 425 pund foderhalm hver 6. dag at levere paa magasinet i Vejle. Det lignedes på hartkorn. — 26. september skal samme sted leveres 3468 pund havre. Da krigen var endt, blev der af rådet foretaget en vurdering af krigsskaderne i sognet. Hvor stor den samlede sum var, fremgår ikke. Erstatningen fra staten er udbetalt i form af statsobligationer. I 1866 vedtoges det at sælge for 1600 rigsdaler af disse til en kurs af 90. Så også den gang har der været spekulation i kurserne! I december 1867 vedtoges overslag for regnskabet 1868. Det vedtoges at udskrive i kommuneskat til skolevæsenet 553 rdl., til fattigvæsenet 170 rdl., til kommunen 237 rdl. og til andre ting 192 rdl.

Brændsel til skolerne og til fattiglemmerne blev lignet på ejendommene efter hartkorn. Det bestod af hedetørv af en bestemt størrelse, som skulle leveres inden en bestemt dag i tør og forsvarlig stand, op-

sat i en stak (æ tørreklæd), så de kunne skyde vandet. Hver mand skulle levere et bestemt antal i forhold til ejendommenes størrelse. En sådan ligningsliste foreligger. Det var jo i de åbne ildsteders tid og klyne var ikke i brug. I 1888 skal leveres 120 tørv pr. td. hartkorn.

I juli måned 1871 foretog Statistisk Bureau kreatur- og arealtælling. Sognet var inddelt i 11 kredse, og sognets bedste mænd foretog tællingen. Resultatet var: 161 heste, indbefattet føl og plage, 8 tyre, 310 stude, 783 køer, 714 ungvæg og kalve, ialt 1815 kreaturer. Af væddere fandtes 118. Ialt får, lam og væddere 4346. Bistader 167, 242 svin under et år, 87 over et år, ialt 329. I året 1870 fødtes to føl, 686 kalve, 1536 lam og 155 grise. Optegnelse over udsæden: 5 tdr. hvede, 621 tdr. rug, 198 tdr. seksradet byg, 690 tdr. grå havre, 136 tdr. boghvede, 21 tdr. ærter, 676 tdr. kartofler. Som eng henligger 1436 tdr. land, som ager 3151 tdr. land og som hede 17.071 td. land.

Efter 1870

Når jeg har syslet med tanken om at skildre udviklingen i sognet igennem mange år, så er det ikke mindst, fordi egnen her har forandret sig mere end måske nogen anden egn i landet. På omslagsbilledet, der forestiller oberst Dalgas stående på Svollebjerg, seende ned mod Sdr. Omme kirke, og som er malet af H. Agersnap i året 1895, får man et indtryk af den lyngklædte Sdr. Omme flade i al sin triste ensformighed. Det originale maleri i stort format hænger på en endevæg i et af undervisningslokalerne på Ladelund landbrugsskole. Hans fremsyn og hans utrættelige energi har som ingen anden enkelt mands arbejde bidraget til den store forandring her. Af hans medhjælpere her skal nævnes plantør Mads Holt, Påbøl, sønnen J. Holt, senere Grindsted, lærer K. Balle, provst Thyssen, J. Vinter, Nygaard m. fl. Hedeselskabet blev jo den store formidler af Dalgas' tanker.

Vandingskanalen

Og her i vestersognet gik man i 1870 i lag med et stort overrislingsprojekts gennemførelse efter selskabets beregninger og under dettes ledelse. Det fik navnet I/S Lundager-Jullingsholm vandingskanal. Det var et meget stort arbejde, idet kanalen er ca. 7 km lang og var beregnet efter at kunne tage størsteparten af Sdr. Omme å's vand-

Stemmeværket, hvor kanalens vand tages fra åen, ved Lundager
Den nuværende formand Svend Jørgensen

mængde. Det østre stykke — fra Lundager til Møbjerg — skulle dog kun have en oprensning, idet der flere hundrede år tidligere var gravet en kunstig å, så der fremkom et vandfald som trækraft til vandmøllen, som fru Anna Grubbe flyttede derfra og her til Juellingsholm. Dette kanal anlæg fik stor betydning her i vestersognet, idet der blev skabt betingelser for, at de mange hundrede tdr. land, der er beliggende mellem kanalen og åen, kunne overrisles. De store engarealer, som for størsteparten bestod af klægjord, havde hidtil kun givet et alt for lille udbytte, blev nu planeret og anlagt med små grøfter (render), der både førte vandet ind på ryggen af agrene og andre, der førte vandet væk igen, efter at det havde overrislet agrene. Det førte til, at høafgrøderne blev tre til fire gange så store og af en langt bedre kvalitet. Men også de højere liggende arealer, der lå syd for kanalen og strækker sig fra Møbjerg gennem Østerby og Kirkeby helt til Juellingsholms vestre markskel, forandrede helt udseende og kvalitet, for selv om de ikke kunne overrisles, bevirkede vandet i kanalen, at sommertørken i maj og juni ikke sved afgrøderne i samme grad som før. Og da disse arealer er beliggende ved begge sider af landevejen gennem byen og helt herud til Juellingsholm, fik fremmede indtryk af Sdr. Omme som en oase i ørkenen. Det voldte en del vanskeligheder ved starten af selskabet at komme til en overenskomst med

møller Ingustinus Nielsen, hvilket var meget forståeligt. Han var nemlig bange for, at når størsteparten af åens vandmængde lededes ind i kanalen, så ville der blive alt for lidt til at trække de to store vandhjul her ved møllen. Han stillede som betingelse, at kanalen stoppede ved Møllegårdens østre skel, og overrislingsanlæggene udførtes på en sådan måde, at vandet efter overrislingen fik uhindret adgang til at strømme ud i åen igen. I min drengetid var al jorden nord for Juellingsholm og op til kanalen ca. 100 meter nord for landevejen anlagt som overrislingseng, og det samme var Juelsvang, Kr. Vestergaard, Sv. Jørgensen, Kr. Bindsbøl og Aage Pedersens jorder. En del af afledningsvandet samledes i en dam øst for Juellingsholm, og vandfaldet, som derved fremkom, trak et vandhjul, der drev et primitivt værk til fremstilling af kartoffelmel, før det løb i åen igen (gengivet på et maleri ved indgangen på Give sygehus). Denne dam var drengenes ideelle skøjtebane i hårde vintre.

Enkelte gårdmænd søger om lov til at sælge jord til oprettelse af nye ejendomme, bl. a. søger ejeren af Hvelplund. Rådet anbefaler med sympati sådanne udstykninger, dog stilles der krav om, at der skal være eng eller lav bund til det fraskilte areal, ellers blev de afslået. Eng — god eng, og megen eng bestemte en gårds værdi. I tællingslisten fra 1787 gøres rede for befolkningens fordeling i sognet og bekræfter, at de gamle bopladser er langs vandløbene.

Vejene

Ligeledes blev det store arbejde påbegyndt i 1870 med at bringe vejene i farbar stand. I årene forud var der bleven anlagt en del skolestuer, så børnene kunne komme til de små vinterskoler uden at få vand i træskoene. På grund af sognets store udstrækning, og at de små skoler ofte flyttedes efter børneantallet, er der bleven anlagt mange sådanne skolestier, som de interesserede beboere selv indkastede, og som kommunen ydede hjælp til spange over vandløb eller stenkister under stierne. En del af disse stier og de i forvejen værende veje blev i løbet af 70'erne forbedrede. Det begyndte med, at amtsrådet henstillede til Sønder Omme om at få noget gjort ved vejen fra Møbjerg og til Brande sogneskel og vejen til Grindsted skel, og vejen til Skarrild. Lodsejerne langs disse veje — hver for sig — blev indbudt til at give møde på deres respektive vejstykke en bestemt dag og klokkeslet, og man accorderede så om vejens retning, bredde og vejgrøfternes størrelse og form, bortledning af vand, broer eller sten-

kister efter forholdene. Disse veje var de første, men efterhånden kom der andragender til rådet om bistand til at få alle andre uundværlige samfærdselsveje forbedrede. Det har været et stort arbejde for sognerådet. Først skulle de se på vejene og bestemme, om der skulle rettes ved linieføringen, og i så fald hvordan. Dernæst licitation langs de forskellige veje, som blev udbudt i stykker på 2-300 favnes længde. Dernæst skulle de syne vejene og godkende arbejde, før pengene blev betalt for udførelsen. Alle vejene blev indkastede ved gravning af vejgrøfter, og den opkastede jord blev brugt til at jævne vejen med. Stærkt brugte veje blev anlagt med en grøft ved begge sider, $1\frac{1}{4}$ alen brede foroven, $\frac{3}{4}$ alen dyb og $\frac{1}{2}$ alen bred i bunden. Vejenes bredde var forskellige, men 10 alen mellem grøfterne var det almindelige. At køre grus på er der ikke tale om, men enkelte læs sand i de lave steder. På meget sandede strækninger blev der lagt »lavlyng«, som her gjorde god fyldest.

Da det drejede sig om mange kilometer vej, skete udbygningen jo ikke på en studs, men alligevel for den største part i løbet af 70'erne. Der skulle jo også penge til, og det må have givet en mærkbar stigning i omsætningen. For at holde lidt igen på udgifterne, blev en hel del af vejene kun indkastet fra én side og kun med én vejgrøft, en sådan kaldtes en »waaes«.

Det er faldet i Jens Chr. Andreasens (kaldet Lundager) lod at være formand i disse »vejår«. Han boede i Lundager, og det var praktisk af hensyn til vejlængderne, ca. midt i det store område. Af den grund holdt rådet som regel sine møder hos ham. Medlemmerne har ikke haft brug for de i dag brugte motionsapparater for at holde sig i form. De lange vejlængder til fods — der var jo ingen cykler eller biler — var en selvfølge. At disse vejforhandlinger ikke altid foregik gnidningsløst vidner følgende episode om: Sognerådet havde optaget på deres regulativ vejen fra Juellingsholm over Baggessgård til Hårkjær, Påbøl og videre til Ølgod (den del af vejen, som går i Sdr. Omme sogn). Ved sogne- og amtsgrænsen er et vandløb — Hårkjær bæk — hvorover der ikke var nogen bro. Der blev rettet henvendelse til Hoven sogneråd om at afholde halvdelen af udgifterne ved bygning af en sådan, og ligeledes om at forbedre og indkaste vejen gennem Hoven sogn, og til Ølgod sogneråd om at lave vejen i stand i deres område. Det var et prisværdigt initiativ, der her foretoges af Sdr. Omme sogneråd for at udvide handelssamkvetmet med den kommende stationsby, Ølgod, og vejen var en halv mil kortere end gennem Hoven by. Det viste sig, at Hoven ikke var interesseret i denne vej af forstæelige grunde. I et møde den 3. november 1873

sendtes et andragende til Vejle amt om at få Hoven pålagt at deltage i broens bygning og vejens forbedring sålydende:

Til amtet. Undertegnede sogneråd tillader sig herved ærbødigst at henvende sig til amtets høje øvrighed i nedenfor anførte anliggende: I sidst afvigte forår modtog Sdr. Omme sogneråd en besværing fra beboerne i Påbøl i Hoven sogn over vejen fra bemeldte by til Sdr. Omme, som på angivning var så at sige på flere steder ufremkommelig, og som bemeldte beboere ønskede sat i en sådan stand, at vejen kunne befærdes såvel ved nat som ved dag. Sognerådet fandt, at bemeldte klage var rigtig, og klagerne billig i deres fordring, hvorfor sognerådet lod vejen istandsætte for Sdr. Omme sogns vedkommende, så vidt de formåede, men for at få vejen farbar, vil en brobygning over et vandløb i sogneskillet blive nødvendig, og desangående har sognerådet foranstaltet et fællesmøde afholdt med sognerådet i Hoven sogn for at formå samme til at tage del i en brobygning overfor bemeldte vandløb i sogneskillet. Sognerådet i Hoven erkendte vel, at vandløbet var i sogneskillet, men ville alligevel ikke tage del i brobygning på grund af, at de ikke anså det for nødvendigt at bygge bro for den færdsel, som er ad denne vej. Sdr. Omme sogneråd anser det imidlertid for meget nødvendigt, da vejen ellers ikke kan befærdes det meste af året, og vejen er meget nærmere end hvilken som helst anden vej for beboerne i Påbøl, som har deres præst og jordemoder i Sdr. Omme, så meget mere som vejen har betydning i anden henseende for en større befolkning i Hoven og Sdr. Omme og den østre del af Ølgod sogn. Vejen er optaget på vejfortegnelserne i Hoven og Sdr. Omme. Så tillader Sdr. Omme sogneråd sig herved ærbødigst at anmode det høje amt at foranstalte, så at Hoven sogneråd pålægges at tage del i en brobygning på foranførte vej over vandløbet i sogneskillet *Hårkjærbæk* kaldt.

Den 30. marts 1874 har rådet afsendt følgende skrivelse:

Til det kgl. amtshus i Vejle. Ifølge meddelte underretning fra Vejle amtstue af 15. ds. har Ringkøbing amt ikke fundet sig beføjet til at give Hoven sogneråd pålæg om deltagelse i at slå bro i forening med Sdr. Omme sogn over vandløbet *Hårkjærbæk*. Da Sdr. Omme sogneråd ønsker bemeldte bro for at være af stor betydning, så tager vi os den ærbødigste frihed at fremstille bemeldte sag for det høje amt til nøjere overvejelse og deltagelse. Da vi ikke ved, om den tidligere indsendte klage er til stede, tillader vi os at oplyse følgende: (først den gamle klage og så følgende nye oplysninger). Da bemeldte vandløb eller vadested den meste tid af vinteren er forbunden med livsfare at befærde, da vandet vil stå så højt, at det når til hestens

midtside. Vejen har stor betydning for rejsende til de i Sdr. Omme store markeder, og i fremtiden vil denne vej blive til stor afbenyttelse for Sdr. Omme, når vestbanen bliver åbnet, da den bliver en halv mil kortere til vor nærmeste station, Ølgod, hvorfor vi henvender os til det højtærede amt med bøn om at undersøge sagen ved forhandling med Ringkøbing amt for at få Hoven sogn tilpligtet til at deltage i bygning af bemeldte bro.

Sagen gik omsider til ministeriet, som *henstillede* til Hoven sogneråd at forbedre vejen og at deltage i broens bygning. Sdr. Omme sogneråd tolkede ministeriets svar som en forpligtelse, medens Hoven opfattede den som en henstilling — som de ikke var interesseret i at følge, og striden gik videre.

Sdr. Omme lavede omsider en billig bro over bækken, men vejen på den anden side af skellet blev vist aldrig rigtig istandsat, og derfor fik den heller ikke den betydning, som daværende sogneråd forudså, men det vidner om forudseenhed og initiativ hos de gode mænd og om den jyske sejhed, der ikke giver op trods modgang. Der blev aldrig nævneværdig færdsel ad vejen, og allerede for ca. 40 år siden foreslog sognerådet at slette den af vejbetegnelsen, men der blev protesteret fra nogle beboere. Sidste gang, den forsøgt nedlagt, var der kun protester fra én påbølmand og én fra Sdr. Omme. Vejen er i dag ikke farbar i bil.

Kr. Hvelplund

I 1871 vælges den mand i rådet, som har æren af at være den første, der blev døbt med navnet Hvelplund — Kristen Madsen Hvelplund. Enkelte gamle her husker ham endnu som »gammel kræ Hvelplund« med det lange og hvide fuldskæg, boende i Ørbæk. Han var født på Hvelplundgård, og hans far blev kaldt Mads Hvelplund. Han var eneste barn. Han var lige bleven gift og havde overtaget den ene af de to Østerbygårde, da krigen i 1864 brød ud. En af slægten — lærer Hvelplund, Bredal — har redegjort for slægten Hvelplund ved udarbejdelsen af en stamtavle og samtidig offentliggjort en samling breve, som Kr. Hvelplund har skrevet hjem til sin kone under hans deltagelse i krigen i 64. Stamtavlen er indlagt i brevsamlingen og kan lånes i Sdr. Omme bibliotek. Her skal kun nævnes, at han fik betroet flere betydelige hverv i sognet, bl. a. sognerådsformand fra 74-76. Han flyttede i 1880 til Ørbæk, hvor han overtog sine svigerforældres gård. Han kalder sognet »Ome« i protokollen.

I 76 blev Augustinus Mikkelsen formand og i 77 Erik Therkildsen, Møbjerg.

Statskassen har på et tidligere tidspunkt stillet penge til rådighed for hedeopdyrkning. Disse penge ydes som lån efter ansøgning gennem sognerådet. De skulle, når en sådan ansøgning forelå, taksere ejendommen og bestemme lånets størrelse, og garantere for, at renter og afdrag blev betalt. Efterhånden som afdragene indgik, kunne rådet låne dem ud igen til en anden mod prioritet i ejendommen. Der er en del, der gør brug af dette tilbud. Lånene varierer fra 400 kr. til 2000 kr..

Der blev i 77 bygget to nye kirker i østersognet (Blåhøj og Filskov) og i den anledning har provsten sendt ansøgning om lån til en fastansat kirkesanger ved disse. Sognerådet svarede, at formedelst den ringe økonomiske tilstand i sognet kunne man ikke indgå på at give noget til en fast degn, men som en påskønnelse for det store gode, som de to nye kirker er for østersognet, vil man yde et foreløbig tilskud på 40 kr. til en kirkesanger.

Et andragende til ministeriet om at få en herredsfoged ansat et sted i de vestlige sogne i amtet underskrives af samtlige sogneråd. I 80 valgtes Jens Kr. Lundager igen til formand. Der holdtes folketælling. I Omvrå kirkedistrikt var der 420, i Filskov kirkedistrikt var der 359 og i vestersognet kirkedistrikt var der 736 — ialt 1515 i 275 familier.

I 1880 den 23. maj købtes Anders Kr. Thomsens gård (den vestre) i Østerby for at omdanne den til fattiggård. Der må på dette tidspunkt have eksisteret en sparekasse i sognet, idet det er vedtaget at flytte dens lokaler til fattiggården. Jeg har hørt om, at der var en sådan, og at den krakkede, men det har ikke været muligt at få konkrete oplysninger om den.

Plantningen

Hvad skete der da, som forandrede tilværelsen radikalt i sognet? Først og fremmest plantningen. Før den tid var det en træløs egn. Det flade hedelandskab gav fri adgang for de kraftige nordvesten storme, der ofte forårsagede kraftig sandflugt på den dyrkede magre sandjord, som bevirkede misvækst eller stærkt nedsat udbytte. Husene og ejendommene lå også ubeskyttede mod storm og uvejrh.

En ældre mand fortalte mig som dreng, at der, hvor vi nu bor, kunne man stå uden for og se, når karlen kørte i marken på gården

»Høgelund«, der ligger lidt højt i den nordøstre del af Hoven sogn, og hvortil der er en afstand på ca. 7 km. Der var ikke et træ og ikke et hegn, der hindrede udsigten. Når man stod på det højeste af Svollebjerg, kunne man i klart vejr tælle 20 kirker, selv om der var meget stor afstand mellem dem indbyrdes og de fleste havde ikke noget tårn. Det siger jo meget om, hvor flad og træløs egnen var. Det var i slutningen af firserne, at plantningen af læhegn, bestående af en række hvidgran i markskellene, begyndte at vinde indpas. Det var i 77, at den første af disse større hedeplantager i sognet blev startet, nemlig A/S Gl. Skovsønde Plantage, på et areal af 92 ha. I 89 fulgte Skovsønde ny Plantage efter på 374 ha, anlagt af Hedeselskabet. Svollebjerg Plantage anlagt i 1901 på 127 ha. Og A/S Sdr. Omme Plantage startede ligeledes i 1901, på et areal af 823 ha helt flad og meget dårlig hede. Den var først helt tilplantet i 1968. I årene før 1900 plantedes også de store arealer i Hoven sogn, som udgør Hårkjær Plantage og Påbøl Plantage med Tirsbjerg m. fl.

Dette store plantningsarbejde skete under devisen efter krigsnederlaget i 1864: »Hvad ud ad tabs skal indad vindes! Og hvor ej er græs at slå, og ingen plov kan gå, der bør et træ at stå«. Desuden blev der i de samme år plantet flere mindre arealer af private. Det var dog ikke de store, samlede beplantninger, der mest forandrede tilværelsen. Det var de mange enkeltrækkede læhegn og de små plantninger af hvidgran ved ejendommene, der i løbet af en halv snes år helt forandrede egnens udseende og tilværelsen for beboerne. Det var i nordsiden og vestsiden ved ejendommene, der blev plantet hvidgran for at give læ mod den stride nordvestenvind. Disse småplantager ved hjemmene dannede grundlag for, at de meget små »kålgårde« blev afløst af haver — større eller mindre efter som der var råd og interesse — ved så at sige alle hjem. Langs landevejene blev der plantet en række hvidgran ved begge sider og øst og nord for kirken blev der sat flere rækker.

Ølgod og Omegns Plantningsforening — som eksisterer og er meget aktiv for plantningssagen også i dag — har foræret sognerådet hvidgranplanter i to år i træk — 2000 stk. 4-årige planter — der er bleven fordelt til at plante langs kommunens veje. Rådet har også købt planter til supplerung. Arealet mellem landevejen og præstegården blev tilplantet med forskellige sorter både nåle- og løvtræer, bl. a. en hel del bøg! Ikke mange troede, at de kunne gro i den barske natur og på »vesteregnsjord«.

I min drengetid fandtes der ingen store løvtræer, bortset fra en række store popler på hver side af landevejen gennem byen og en-

kelte omkring skolen. En poppelallé fra landevejen og ned til Jullingsholm og enkelte store abéltræer i haven ved Jullingsholm. I præstegårdshaven var der også enkelte store løvtræer, og i Skovsønde stod der også en snes store abéltræer (sølvpopler). Ligeledes stod der to store sølvpopler (abéler) på Bøvl-Norge banken, som kun havde en smule krone mod øst, fordi de var tvunget af blæsten. Øst for herregården var der et stykke gammel plantage — ca. 5 ha — bestående mest af rødgran, der var så store, at de kunne anvendes til gavntømmer. Dette areal blev af N. Teglgård Hansen skænket til kommunen, da N. T. Hansen gik af som formand. Det skulle i fremtiden bære navnet »Teglgårdsminde« og udlægges dels som planteskole og dels som offentlig anlæg, hvor sognets folk frit kunne færdes og hente inspiration. Det gik ret snart op for sognerådet, at hvis fundatsens bestemmelser skulle overholdes, så ville det være en dyr gave for rådet at have. Og da N. Horsbøl blev ejer af gården, påtog han sig gerne fundatsens forpligtelser, imod at jorden igen kom til at høre under gården.

Byen

Som det fremgår af billedet, var der ikke mange huse i Kirkebyen ud over kirken, skolen og fattighuset. I 1900 var der nord for landevejen i nogen afstand farver Jeppe Nielsens ejendom på bakkeskrænten, og vest for Skarrildvejen murer D. Danielsens hjem med tilhørende landbrug (dengang Ole Chr. Danielsen), det hus, som Olivia Andersen har nu, et lille, stråtækt hus, hvor Hjuler Lorentzen boede, et lignende der, hvor nu Borbergården ligger, der boede urmager og bager Ormstrup og en overgang forretningsfører Chr. Jensen, som også drev bageri, og hvor vi skolebørn omsatte vore småkillinger i femøres kager og limonadebrus m. m. Købmandshandelen (Østergaards), det todelte hus efter Skolevejen, hvor der boede en tømrer, og i østre ende var manufakturforretning (skrædder Petersen). På hjørnet (nu Tatol og Borck) var der afholdshjem med tilhørende kirkestald og en lille sal. Niels Chr. Murer, som boede der, drev en ret stor handel med byggematerialer. I Østerby var der det røde hus, hvor Tip-Top har forretning og købmand Christensens lange hus, hvor købmand Holm boede i 1900. Øst for Bøvlvej lå der på hjørnet, hvor Brugsen nu ligger, L. P. Bjerre Jensens manufakturforretning, hvor der i året 1900 oprettedes brevsamlingssted, og L. P. blev en slags postmester, endvidere var der så kun nord for vejen det hus,

Indkørsel fra Grindsted

som nu afdøde Kr. Halvorsen beboede. Syd for vejen øst fra var Emil Thomsens — dengang med tilhørende jordareal, som degnen havde rådighed over. — M. Egs gård, kroen og det røde hus, hvor O. Chr. Christensen senere drev autoforretning.

I Kirkeby et beskedent smedeværksted (senere brdr. Lorentzen), det gamle hus i baggrunden (hvor nu Valborg Lorentzen bor), som dengang var en landbrugsejendom, huset, hvor Børge Andersen har mælkeforretning, og i baggrunden Viktor Nørregaards gård. — Ja, så var der ikke flere!

En lun Sdr. Omme-mand var et ærinde i et af ministerierne og kontorchefen spurgte ham: »Hvor bor De, min gode mand?« Svaret lød: »A buer li møt i verden.« »Hvordan kan De nu vide det?«, spurgte chefen. »Jov, for nær a goer op o en lille bank udenfor mi hjem, så kan a sie lieg lånt te ål sier! Og desuden håer a lieg lånt te otte jernbanestationer: Vandel, Farre, Give, Kibæk, Troldhede, Tarm, Ølgod og Tistrup, ca. 25 km, så de må da væer lieg møtt i verden!«

De store popler langs landevejen gennem byen og vandingsanlæggene fra kanalen og åløbet med engene lige syd for gjorde, at Sdr. Omme var en lille oase i den store hedeørken omkring den. Det har utvivlsomt også været medvirkende til, at håndværkere og handlende i stadig stigende tal efter århundredskiftet har bosat sig her.

Landevejen

Man ser Niels Kr. Murers forrøveling og skrædder Petersens husgavl. Taget fra hjørnet af kirkegården

I 81 var Jens Andersen, Ll. Brande, sognerådsformand. I 82 var Peder Nielsen, Birkebæk, sognerådsformand. I marts 83 søgte han om tilladelse til at udtræde af rådet af helbredshensyn. Han havde skaffet kommunen private lån på ialt 10.000 kr. Dels udensogns og dels i sognet til delvis betaling af fattiggården. I hans sted valgtes P. Kr. Therkildsen, Møbjerg, som formand. Der forelå opfordring fra amtsrådet om at yde et bidrag til en jernbane fra Vejle til Give på 5000 kr. Rådet afslog. De mente ikke at have råd dertil. Det vedtoges at søge amtet om tilladelse til at optage samtlige veje på kommunens regning (antagelig de veje, der var optaget i vejfortegnelsen). I 84 byggedes den ny hovedskole i Sdr. Omme. Det gav rådet en hel del ekstra arbejde. Det er det nuværende kommunekontor med beboelse.

I 86 valgtes Ingustinus Kristiansen, Nr. Skovsende, til formand. Han havde været vinterlærer ved sognets skoler i flere vintre. Han har gjort Sdr. Ommes navn kendt som stifter af Jysk Husmandsforening, der endnu har afdelinger spredt over hele Jylland. Foreningens virksomhed består hovedsagelig i opmuntring ved præmiering af fortjenstfuld indsats ved opdyrkning af hede, anlæg af haver og plantning m. m. udført på de mindre brug. Foreningen ledes af et repræsentantskab, der består af et valgt medlem fra hvert amt i Jylland. Lærer K. O. Knudsen, Sdr. Omme, er formand for dette og er

1. ansøgning fra Kristen Østensen,
krohold i stedet for hans svigerm
en, som hidtil havde været på gå
yggedes en ny på kroens nuværer
J. Rahbecks svigersøn.

isten Utoft, Kirkeby, til formand,
ans Peder Møller, Omvrå, som ser
: vedtoges at indsende andragende
nsættelse af en distriktslæge i Sdr.

indføre hundetegn og hundeprotok
nt. Fattiggården, som rådet købte
t godt aktiv, og det ser ud til, a
forskellige bestyrere, og i 91 vedt
til amtsrådet om tilladelse til at
jo kun en tiårig levetid som sådar
over gården, men der meddeles kur
t på gården 10. oktober 91 for at
Jensen.

affattedes overslag og ligning for 1
kr. pr. td. hartkorn og 12 procent
nu ni medlemmer i rådet. Som
for skolevesenet af i dag gene

En idyl set fra sydøst

Der forelå andragende fra Jens Jeppesen, Omvrå, om krøbevilling med begæring om rådets anbefaling. Det vedtoges med 8 stemmer. Formanden stemte imod anbefalingen, da han måtte anse det for at være skadelig for kommunens beboere at skaffe let adgang til gæstgiverier. Hans Peder Møller udnævnes til sognefoged i Blåhøj. I anledning af lov om udryddelse af oldenborrer bestemtes, at kommunen betaler for indsamlingen en begyndelsespris af 10 øre pr. pund og senere 12 øre.

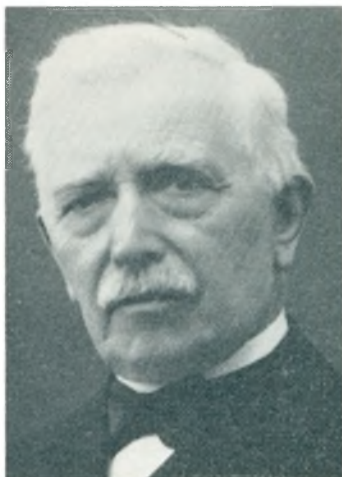
Der forelå skrivelse fra herredskontoret om en udtalelse af sognerådet om hr. Chr. Udbyes udnævnelse til sognefoged i afdøde Jens Andersens sted. I den anledning vedtog rådet at udtale, at vel måtte man anse hr. Chr. Udbye kvalificeret til den ommeldte bestilling, men tillader sig dog at henstille, om det ikke var lige så heldigt, at en mand af den jævne bondestand, der står den almindelige befolkning nærmere i synsmåde og udvikling blev beskikket, og man foreslår Kr. Utoft i stedet for. Men da Kresten Utoft kort tid efter flyttede fra sognet og til Engum kommune, indstilledes Jens Kr. Madsen, Skovsunde, til sognefoged, hvilken stilling han beklædte fra 1895 til 1. juni 1925. I 96 forelå andragende fra en del beboere i østersognet til Vejle amtsråd om tilskud til ansættelse af en dyrlæge i Blåhøj. Det fik rådets anbefaling. Også et andragende fra lærer Balle om et tilskud af kommunekassen på 50 kr. årlig til ansættelse

af en dyrlæge i Sdr. Omme. Det vedtoges at yde 30 kr. Det vedtoges at modtage amtets tilbud om, at amtet yder et tilskud på 1000 kr. til bygning af en ny bro ved Juellingsholms mølle. Andragende fra landboforeningen, der var stiftet tre år i forvejen, om et årligt tilskud på 50 kr. til ansættelse af en dyrlæge i Sdr. Omme. Bevilgedes under forudsætning af, at Ringkøbing amtsråd atter nægter at give dette tilskud. Nu må det vel snart lykkes at få en dyrlæge! I 96 er endvidere indført: I anledning af Sdr. Omme Sparekasses miserable stilling vedtoges det at indgå accord under forbehold af amtets samtykke. Andragende fra jernbaneudvalgets formand, lærer Balle, om et tilskud på 50 kr. til undersøgelse af muligheden for oprettelse af en jernbane til Give. Bevilgedes 25 kr., idet man mente, at Give kommune burde yde resten. I skrivelse fra Vejle amtsråd om at påbegynde indførselen af bredfælgede arbejdsvogne inden fem år (de skulle have tre tommer fælg i stedet for de almindeligt brugte to tommer), besvaredes med at foreslå tidsfristen forlænget til otte år.

Der er i årenes løb også den gang mange, der klager over for høj skatteansættelse. Bl. a. i 98 forelå der en lang række af sådanne til rådets behandling, bl. a. fra Jeremias Møller. Efter de fremkomne oplysninger tilbød rådet en nedsættelse på 64 øre! — hvilket han dog nægtede at modtage.

Efter 1880 opstod der flere nye landbrugsejendomme. En søn eller svigersøn overtog et større eller mindre areal fra hjemgårdene, og der opførtes først et meget primitivt beboelseshus, hvor væggene bestod af stampemur (lyng stampet sammen med æltet ler). Et par unge folk begyndte så her at opbygge et eksistensgrundlag for sig og deres børn, hvilket for det meste lykkedes ved enestående slid og sparsommelighed gennem mange år. Om et sådant nybyggerliv på heden foreligger der mange gode og eventyrlige beretninger fra anden side, bl. a. Salomon Frifelt, H. P. Hansen og mange andre, ligesom også pastor Karstoft udførligt har omtalt byggemåden og indretningen af sådanne hjem her på disse egne. De landøkonomiske foreninger havde nu virket i en årrække. — Det kgl. danske Landhusholdningsselskab stiftedes i 1769 — og mange privatpersoner, bl. a. præster og andre med boglig uddannelse i taler og skrifter forsøgte at udbrede viden om landbrugsforhold. Landhusholdningsselskabet indledte på et ret tidligt tidspunkt et opmuntringsarbejde overfor sådanne nybegyndere, der ved utrolig nøjsomhed og slid forvandlede den golde hede til dyrkbar jord. Denne opmuntring bestod i uddeling af sølvbægre efter indstilling af de lokale landøkonomiske foreninger eller af private, der skønnede, hvor der var grund til opmun-

Lærer K. L. Balle

tring og tak. Denne præmiering er senere fulgt op af landboforeningerne, husmandsforeningerne og hedebruget. Det første sølvbæger, der uddeltes her i vestersognet, fik Thomas Jensen (hus) på Bøvl mark, og samtidig fik Niels Jensen Trædemark, Filskov, denne anerkendelse — og det var i 1900. Dette skete efter indstilling af Sdr. Omme og Omegns Landboforening, hvis formand fra starten, 25. oktober 1893, til 1910 var lærer K. Balle, Sdr. Omme. Før Sdr. Omme Landboforening blev selvstændig, havde husmand Mads Hansen, Hallundbæk, modtaget bægeret i 1889. Thomas Jensens (hus) søn, Laurids Jensen (hus), beretter i sin bog, »Mindebogen fra heden«, som han udgav i 1942: »Da fader om aftenen kom hjem med sølvbægeret blev det beundret af os alle, men han syntes ikke, at han havde fortjent denne hæder, og han drømte ejheller om noget sådant, da han som hyrdedreng gik ude på heden i Brande sogn, fattig, forældreløs og tildels hjemløs og lejet ud af sognerådet. Medens jeg skriver disse linier, står bægeret foran mig på bordet. Det minder mig om mange dages slid og slæb, hvor moder var langt nede på grund af de vanskeligheder, der kune tårne sig op, samt om selvfornægtelse og nøjsomhed og hjemligt sammenhold, men tillige om sejre, der blev vundet ved ikke at tabe troen på, at det kune nytte noget, og om sandheden af ordet: »Når nøden er størst, er hjælpen nærmest«. For dem, der er interesseret i — og hvem er ikke det — at kende til disse trofaste slidere, der har høstet anerkendelse i form af sølvbægre og

medaljer op til i dag, anbefales det at læse Erling Mortensens bog (en søn af lærer Mortensen, Lindeballe), der fornylig er udkommen, og som han har givet titlen »De viste vejen«, og sikkert findes i biblioteket. Det fremgår af denne, at Landhusholdningsselskabet allerede i 1804 har uddelt de første sølvbægre på øerne. Det er kun Landhusholdningsselskabets sølvbægre, bogen omhandler, og ifølge denne er der i Ringkøbing amt uddelt 137 bægre og i Vejle amt 52, hvoraf langt de fleste i vesteramtet. Det har sikkert ofte været vanskeligt for de folk, der har skullet indstille til disse hædersbevisninger at sætte skel mellem dem, der har fortjent æren, og hvem ikke. — En ting er sikkert, at mange flere på denne egn ville have haft stor glæde af en sådan opmuntring! Landboforeningen her tog sig af præmiering af gode dyr ved afholdelse af dyrskuer, men også ved at skabe interesse hos sine medlemmer for anlæg af markforsøg på deres egen jord, hvor disse bestod af gødningsforsøg, såtidforsøg, kornmarksforsøg, kalkforsøg — ja efterhånden næsten med alt indenfor planteavl, og dertil kom så udbredelse af kendskabet til fodringsforsøgene af kreaturer og svin, som udførtes på de af staten anlagte forsøgsstationer. I samarbejde med Slaugs Herreds Landboforening ansattes den første planteavlskonsulent her, det var Georg Pedersen, som fik bopæl i Grindsted. Samtidig anlagdes en forevisningsmark lige nord for byen øst for Bøvlvejen. Men det var dog ikke før 1912, man nåede så vidt.

Om landboforeningens store betydning for sognet og egnen henvises til foreningens 50 og 75 års jubilæumsskrifter, som også findes på biblioteket. I disse skriver lærer Knudsen bl. a.: I løbet af 80'erne får det danske landbrug sit »industrielle« gennembrud. Det var på mejeribrugets område, at de mindre landbrug fik sin store chance. I 1881 oprettedes det første andelsmejeri i landet, dette skete i Hjedding ved Ølgod. Det vakte interesse overalt i landet, og i løbet af ti år rejstes der over 1000 nye andelsmejerier rundt i landet. Et byggedes i Ørbæk som det første her på egnen i 1888, og Blåhøj mejeri byggedes i 1890.

Mejeriet

Her i vestersognet leverede de fleste mælken til Ørbæk mejeri og i østersognet til Blåhøj. Efterhånden som avlen på markerne forøgedes og avlen af rodfrugter så småt var begyndt, opstod interesse for, at Sdr. Omme selv skulle have sit andelsmejeri. Der nedsattes et udvalg til at forberede sagen. Et møde holdtes i Ørbæk for at aftale betin-

Mejeriet 1907

gelsler for at blive løst som andelshaver der. Tidligere sognerådsformand i Sdr. Omme Kr. Madsen, Hvelplund, der nu var flyttet til Ørbæk og havde overtaget sin kones hjemgård og var i ledelsen af Ørbæk mejeri, gav udtryk for de stoute Ørbæk gårdmænds tanker, da han udtalte: »Hvad vil I da have et mejeri i Sdr. Omme for, jeres køer deroppe giver jo ikke mere mælk end vore stude her i Ørbæk!« Det blev vedtaget at bygge, og i efteråret 1907 begyndte mejeriet sin virksomhed.

Min far, Hans Th. Pedersen, var formand for byggeudvalget og var mejeriets første formand. Den øvrige bestyrelse bestod af kromand Lavaetz Poulsen, gdr. Mads Eg Andersen, Jens Rahbek Kristensen, Hvelplund, og gdr. Klaus Andersen, Bøvl.

Opførelsen kostede 34.500 kr., maskinerne indbefattet. Der blev på mejeriet indrettet baderum med dampbad, karbad og brusebad, hvor byens og sognets folk kunne rense sig for en betaling af 50 øre. Det var et stort fremskridt på hygiejnens område — for hvor trængte man dog til at blive vasket! Det var det eneste sted i flere sogne, hvor det lod sig gøre sådan rigtigt! Søgningen var dog ikke overvældende. Det var hovedsagelig helligdagsformiddage, der var nogle kunder.

Det første år leveredes knap 2 mill. pund sødmælk og i 1968 leveredes over 9 mill. pund. I 1937 foretoges en større udvidelse og mo-

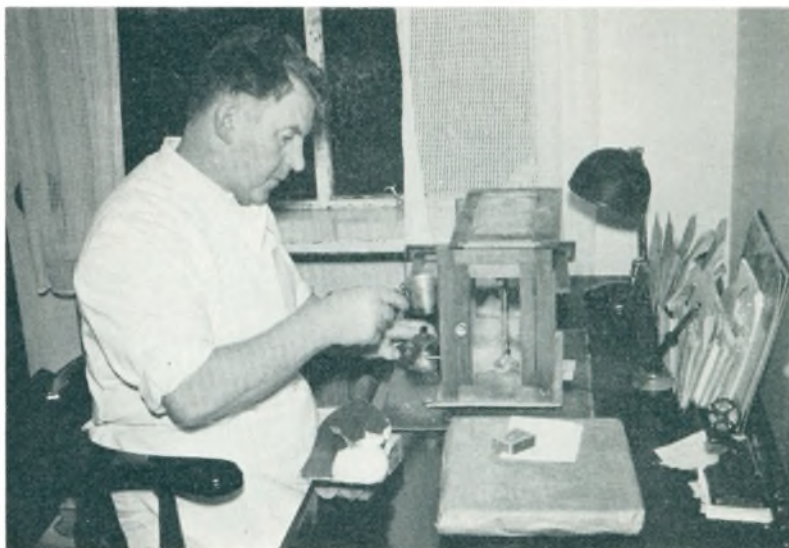
Mejeriets 50 års jubilæum i 1957

dernisering, der kostede ca. 100.000 kr. Jeg var betroet posten som revisor på mejeriet i syv år, fire år som bestyrelsesmedlem og tyve år — fra 38 til 58 — som formand. Mejeriet har været et stort aktiv for sognet og den efterhånden stærkt voksende stationsby, hvor det er placeret lige i centrum.

Den første mejeribestyrer var Olsen fra Randbøl (07-11). 2. Lorents P. Jørgensen fra 11-13. 3. Niels Thomsen fra 13-38. 4. Nuværende K. Møldrup Christensen fra 38-.

Formænd for Sdr. Omme Andelsmejeri gennem tiderne: Hans Thomas Pedersen fra 07-10, Hans Møbjerg Kristensen fra 10-11, P. Rasmussen, Skovsende, fra 11-14, Jens Kr. Madsen fra 14-18, Jens Jensen, Østerby, fra 18-19, P. N. Østergaard, Hvelplund, fra 19-20, Ole Chr. Danielsen, Kirkeby, fra 20-21, Jens Kr. Madsen, Skovsende fra 21-29, Hans Møbjerg Kristensen fra 29-30, Kristian Therkildsen, L. Brande, fra 30-34, Jeppe Kr. Andersen, Bøvl, fra 34-38, Ole Dejgaard, Møllegården, fra 38-58, Sigfred Eg Andersen, Østerby, fra 58-62 og Peder Jung, Hvelplund, fra 62-.

Mejeriet havde i en lang årrække ca. 150 leverandører, hvoraf Statens Arbejdshus var langt den største. Dets virksomhed har haft

Mejeribestyrer Møldrup Christensen

stor betydning i sognet, først og fremmest økonomisk, men også ved at være bindeled mellem land og by. Der blev i slutningen af tyverne opstillet en kartoffelkoger ved mejeriet, hvor andelshaverne kunne få et læs kartofler à 12 tdr. dampkogt ad gangen. Denne virksomhed har til tider haft et enormt omfang, og selv efter flere udvidelser og moderniseringer har det ofte været svært at følge med. I tiden 1. september 56 til 1. oktober 57 blev der kogt ca. 40.000 tdr. eller 3386 læs på mejeriet. I 43 blev samtlige kreaturbesætninger i mejerikredsen erklæret for tuberkulosefri, og i 57 erklæredes samtlige besætninger for kastningsfri.

Samtidig med, at mælkeproduktionen steg, tog også svineproduktionen fart, idet den skummede mælk, der kom fra mejeriet, viste sig at være et fortrinligt foder til svin i forbindelse med kogte kartofler og en del korn, som omkring 1900 ikke egnede sig som salgsvare fra vor egn — der var for mange lette kerner imellem, fordi så at sige al dyrkningsjord manglede kalk, og det gjaldt da især den nyopdyrkede hedejord.

Mergel

Der kunne intet avles, før der blev tilført mergel, og da der i vester-sognet kun fandtes mergel ved Hvelplund og i Bøvl, var det forbundet med megen besvær at overmergle et stykke jord. I 98 købte far ret til at grave en dyngge op af det uundværlige stof på Hvelplundgård. I løbet af den kommende vinter gravede tre stærke mænd, Kræ Bjøsele og Store Anton var de to — merglen op i en dyngge. Et lag overjord, hvori der ikke var kalk, blev først flyttet til side over en firkant, som bestemte gravens størrelse i omfang. Derefter gjaldt det om at komme i dybden for at få mest muligt ud af det købte areal. Til at begynde med gik arbejdet forholdsvis let, de kunne da nøjes med at flytte merglen en gang, men efterhånden som graven blev dybere, måtte der anbringes platforme af brædder, hvor han, der stod i bunden og gravede merglen løs, smed den op på, næste mand flyttede den til næste platform, hvorefter nr. 3 smed den op i dyngen. Det var tungt arbejde, fordi merglen var leret og klæg og derfor klistrede på grebe, skovle og træsko. Ofte måtte der bruges en trillebør for at flytte merglen fra kanten af graven. En sådan grav kaldtes en »kretgrav« og trillebøren en »kretbaer«. Det var første akt. Det næste var at få merglen transporteret hjem på markerne. Det skete ofte om vinteren, når frosten kunne bære at køre på, men på grund af den lange transport for de fleste og med datidens små mægvoerne gik der lang tid med det, og da især for dem, der kørte med stude, og det gjorde ca. halvdelen i 1900. Vi havde heste, og koblede to vogne bagefter hinanden, men kunne kun køre et træk om formiddagen og et om eftermiddagen. Af sådan et lille læs blev der sat tolv roger, så det blev kun et ganske lille lag, når det blev spredt, og merglen indeholdt kun 15 pct. kalk. Men selv sådan en smule gjorde synlige udslag i afgrøderne allerede det første år og fremmede i høj grad interessen.

Hedeselskabets store indsats på disse egne, først med anlæg af de store engvandingskanaler og senere med plantning af læhegn og opdyrkning af heden er der andre, der har beskrevet; men en af selskabets store opgaver var at hjælpe til med at få mergel skaffet frem og få den fordelt til de store kalkfattige arealer af sandmuld.

I 05-06 blev der indledt forhandlinger med selskabet om sagen, og efter mange og lange forhandlinger med assistent J. P. Olsen fra Hedeselskabet blev en plan vedtaget til gennemførelse. Far deltog i disse drøftelser med stor interesse og blev valgt ind i et udvalg, som skulle realisere planen. Der blev købt et areal i Hvelplund på ca. 10

tdr. land, som efter Hedeselskabets undersøgelser indeholdt tilstrækkelige mængder mergel med et gennemsnitsindhold af 15 pct. kalk for en pris af 10.000 kr. Man lejede af Hedeselskabet ca. 12 km banespor med tilhørende tipvogne og trækraft bestående af tre petroleumsmotorer på hjul, som senere blev suppleret med to lokomotiver. Den 4. marts 1908 holdtes stiftende generalforsamling. Det blev her vedtaget at oprette tre selvstændige afdelinger inden for det store område, som skulle forsynes med mergel (Hvelplund - Sdr. Omme - Lille Brande - Filskov), (Hvelplund - Engebæk - Blåhøj) og (Hvelplund - Sdr. Felding) selskaber. Disse afdelinger var hver især solidariske for betaling af merglen i deres område. Desuden valgtes en hovedbestyrelse til at varetage de fælles interesser for alle tre afdelinger. Far blev valgt ind i denne bestyrelse. Hver mand tegnede sig for et vist antal favne mergel à 9 tipvognslæs, som blev aflæsset i en dyngeså tæt ved eller på hans jord, efter som forholdene var. Når en afdeling var forsynet, blev sporet inddraget og udlagt til en anden afdeling. Vi havde sporet liggende på vores mark i mange år, fordi området var så stort, og fordi banen skulle føres over åen og derefter svinges først mod øst til Simmel, Ll. Brande og Filskov mark og derefter mod vest til Baggesgård og videre mod vest helt til Hoven by, hvor der var stor losseplads lige øst for »Kirkegård«. For at undgå at bygge en kostbar bro over åen, gav sognerådet tilladelse til, at sporet anlagdes på kommunevejen ned over engen og broerne, som var der. Vejen blev gjort lidt bredere, men broen ikke, og da alle heste var bange for at passere så tæt forbi et kørende tog, opstod der mange farlige situationer, der ofte endte i den vandfyldte vejgrøft; men alvorlige ulykker blev vi dog forskånet for. Der blev lavet en stor udgravning lige uden for vort hjem for at regulere terrænet. Far og en nabo tog sig dette arbejde på, og i løbet af en vinter blev der flyttet mange hundrede læs jord ned til udvidelse af vejen. Matriellet til banen — skinner, sveller (der var af jern) og tipvogne var nyt og kom med tog til Troldhede station. Derfra blev det hentet med hestekøretøjer. Jeg havde et job med dér, selv om jeg ikke var stærk nok til at tage de store løft, så kune jeg køre hestespand nr. 2. En skare på 10-12 vogne kørte herfra om morgenen i mange dage og kom hjem om aftenen efter at have læsset det tunge jern af i en stor dyngeså på Hvelplundgårds mark. De ledende i denne transport var Anton Gejl og Søren Møller fra Hvelplund. Det var også dem, der senere flyttede sporene, når de skulle lægges ud i en anden retning. Vi spiste middagsmad på Afholdshjemmet i Troldhede i fællesskab, og her forsøgte de to at overgå hinanden med at fortælle krøniker. En

dag sagde S. Møller til A. Gejl: »Du kan ikke tænke dig, hvad jeg drømte i nat? Jeg drømte, at jeg var død og blev flyttet til et sted, hvor der var meget varmt. Turen gik hele tiden nedad. Da jeg kom til indgangen, også kaldet Helvedes port, og bankede på, varede det noget, før der blev lukket op, men omsider åbnedes døren, og jeg gik ind. Der var en styrtende masse folk, og alle siddepladser var optagne. Omsider fik jeg øje på en skrøbelig stol i nærheden af porten, og jeg var ikke sen til at sætte mig. Men jeg havde ikke mere end lige fået mig sat, før en kraftkarl kom og tog mig i armen og hev mig op med ordene: Her må du ikke sidde, Søren, for her skal Anton Gejl sidde!« — Næste dag havde Anton Gejl drømt. Han skulle i Himlen, og for at komme der, skulle han gå op ad en himmelhøj stige. Ved opstigningens begyndelse fik han et stykke kridt stukket i hånden med pålæg om at slå en streg på stigen for hver løgnhistorie, han havde fortalt i sit liv. Han startede, og det syntes at skulle gå planmæssigt. »Men da jeg kom halvvejs op mødte jeg dig, Søren. Du var på vej nedad i rasende fart. Jeg råbte til dig — hvor skal du hen? Du svarede: Jeg skal ned efter noget mere kridt!« — Og mange andre i smag med hjælp til, at humøret var godt.

Vi havde mange og store ulemper af banen, idet hovedsporet lå på vor forholdsvis lange og smalle jordlod i ca. 2 kilometers længde, og heste blev aldrig helt fortrolige med spektaklet. Merglingen fortsattes efter mergelbanens inddragelse. Efter at tørveeventyret var slut, hvor det kneb for Troldhedebanen at skaffe banevogne nok til denne transport, kom der nogle år, hvor banen agiterede for at få mere gods at køre med, og der blev indledt samarbejde med Vestjyllands Mergelforsyning om levering af mergel fra »Klåbygård« mergelleje ved Vester Vedsted. For de, der havde jord langs banen, blev der truffet en ordning, så de kunne få lov at læsse merglen af fra fri bane. Et tog, som bestod udelukkende af læssede mergelvogne passerede strækningen og satte dem af en for en, hvor merglen skulle bruges. Efter 45 minutters forløb samledes de tomme vogne igen. To mand i hver vogn havde fået den »dovne« sved ud. Var vognen ikke tømt, tog de resten med igen. Der leveredes samtidig mange vognlæs på stationen. Det var i hundredvis af vognlæs, der leveredes på denne måde. Senere er der jo oprettet flere mergelselskaber i omegnen, som leverer mergel på marken. Transporten sker nu i lastbiler. Det har vist sig, at jorden her skal have tilført kalk eller mergel påny efter ca. ti års forløb for at kunne yde fuldt udbytte. Her er leveret masser af mergel pr. lastbil fra lejerne i Filskov, Øgelund og Ådum, og det fortsætter stadig.

Men næst efter læplantningen var det mergelbanen, der forandrede egnen og tilværelsen mest her. Avlen blev større og mere alsidig, jorden udstykkedes, og nye ejendomme byggedes. Husmandslovene af 99 og 09 med statslån støttede denne udvikling. Den rolige og stabile tid pengemæssigt set fra århundredskiftet og til første verdenskrig betød øget initiativ og foretagsomhed på alle områder og ikke mindst her. Smørret kostede 1 kr. pr. pund. Steg prisen til 1,05 kr. talte bønderne om gode tider, og faldt det til 0,95 kr., talte man om dårlige priser. Satte man en krone i sparekassen var det usvigelig sikkert, at den i løbet af et år var bleven til 1,04 kr. Dette med valutakriser, devaluering og revaluering, som alle Europas lande i dag hærges af og som gør alle værdier mere eller mindre flydende, var for de to sidste tings vedkommende helt ukendte begreber. De findes f. eks. ikke engang i et ellers ret udførligt leksikon fra 1890. Dette med, at en krone var en krone, var usvigelig sikkert og gjorde, at den følelse af økonomisk usikkerhed, vi alle er plaget af i dag, i disse år var noget helt fremmed. Denne rolige og faste rytme bidrog i høj grad til, at de store fremskridt på alle områder kunne foregå.

I 1900 valgtes Jens Kr. Madsen, Skovsende, til sognerådsformand. En stilling, han beklædte i fire år. Han var en af koncessionshaverne ved Anlægget af Troldhedebanen og i en del år formand for banen.

2000 stk. 4-årige hvidgransplanter, som var skænket af Ølgod og Omegns Plantningsforening, fordeltes således: Møbjerg-Brandevej 500 stk., vej nr. 39 500 stk., 12 alen vejen (Skovsende-Hvelplund) 500 stk. og Filskov-Hallundbækvejen 500 stk. Rådet købte desuden hvert år mange hvidgranplanter af denne forening til plantning langs vejene. I anledning af Kr. Utofts bortrejse fra sognet foretoges 24. maj suppleringsvalg af et medlem, men det fremgår ikke af bogen, hvem, der blev valgt. I 1900 solgtes den vestre skolelod til Ole Chr. Danielsen efter overenskomst med lærer K. Balle. I 01 sendtes ansøgning til amtet om at overtage Brandevejen som amtsvej (hvilket endelig skete 1. april 67!). Der lejedes ringere til kirkeklokkerne ved de tre kirker for en betaling af 40 kr. årligt til hver. Det henstilledes til skolekommissionen at føre meget mere tilsyn med skolerne end hidtil, navnlig med, at der undervises i den lovbefalede tid! Der er oprettet sygekasser i Blåhøj og Sdr. Omme og begge bevilgedes et tilskud på 50 øre pr. medlem for 01 på betingelse af, at kasserne får kørselen ordnet på en billigere måde end hidtil. Det var forretningsfører Chr. Jensen, der var den første formand, og det første år var der 83 medlemmer. Det første års budget balancerede med 465 kr.

Den 1. april 1970, da kassen overgik til Grindsted sogn, var der 1904 medlemmer og overbetjent Overlund var formand. Sognerådet har hvert år givet tilskud. De fleste år 50 øre pr. medlem, men enkelte år betydeligt mere. Sygeplejeforeningen har også hvert år fået tilskud. Der er i disse år — fra 95 til 05 — ført skriftlige forhandlinger med skoledirektionen og ministerium om en gennemgribende omordning af børneskoleforholdene. Skrivelsen er gengivet i bogen og fylder mange sider. Men sognerådene har hele tiden fremhævet de små skolars fordele og berettigelse.

I 1900 gik man væk fra at udskrive brændslet til kommunens brug efter hartkorn og er gået over til at holde licitation. Og samtidig er klyne bleven den gængse form for brændsel: Der modtages kun gode, sorte og *tørre* klyne. Til hver pogeskole anskaffes 5 læs à 12 tdr. og til hovedskolerne 25 læs til hver. Endvidere til hver vinterskole 8 læs, ialt 142 læs à 12 tdr. Tilbuddene modtages inden 1. april.

Da der var indkommen klager over, at kromanden i Omvrå holder åbent en del af natten, vedtoges det at give ham en advarsel. — I 02 blev foretaget en opgørelse af øster- og vestersognets udgifter i hver del for sig til kommunale formål for årene 1899 - 00 - 01. Denne opgørelse fremlagdes til orientering, og overlades det derefter til beboerne i østsoget at foranledige afholdt et sognemøde angående spørgsmålet om kommunens deling. I samme år forelå en ansøgning fra 202 beboere om en deling af kommunen. Det vedtoges at anbefale ansøgningen. Det vedtoges at anbefale en ansøgning om flytning af Filskov kro samt om bevilling til at drive værtshushold samme sted. Det fremgår også af bogen, at Sdr. Omme kro med bevilling er overdraget til Niels Moustgaard fra Filskov. Andragende om tilskud til en organist ved Sdr. Omme kirke. Det var da Catarius Christensen, Plantørgården i Skovsende. Han bevilgedes 20 kr. Der forelå andragende fra Vejle-Vandel jernbaneselskab om tilskud til forlængelse af denne bane til Grindsted. Det vedtoges at yde en rentegaranti på 4000 kr. Det vedtoges at rette henvendelse til udvalget for lovforslag angående ændring af brandpolitiloven om, at der bør indsættes en bestemmelse, der forbyder afbrænding af lyng og furer i tiden fra 1. april til 1. oktober, og i den øvrige tid kun under brandfogdens tilsyn. Det var for at forebygge de næsten årligt tilbagevendende store ildebrande, hvor ilden »tog selv« og ofte lavede stor skade på de forholdsvis unge plantager og skelhegn. Efter overenskomst med lærer K. Balle vedtoges det at sælge skolelodden i Østerby.

For året 1903 valgtes Jens Pedersen, Ll. Kærgård, til formand. Loven om vurdering til ejendomsskyld træder i kraft. De første vur-

deringsmænd i vestersognet var Jens Kr. Madsen, Skovsende, og Steffen Kristensen, Hvelplundgård, og Mads Nedergård, Østerby. Der søges om, at sognet må blive delt i to kirkesogne. Der er nu med et større tilskud fra kommunen og amtet kommet en dyrlæge Poulsen til Sdr. Omme. Han købte jord fra kroen og byggede villaen, hvor nu tømmerhandler H. Helle bor. Han havde i længere tid været på de vestindiske øer. Han var selvkørende med en brun russerhest, som hed Søren, for en lille, lav fjedervogn. Dyrlægen havde stift ben og et glasøje, men var vist dygtig nok som dyrlæge.

Telefon

Dyrlægen bidrog til at give byen og vestsognet et vist civiliseret præg, idet han rejste de første telefonpæle langs landevejen fra hans bopæl og til Ørbæk mejeri. Det var et privat anlæg, som sikrede ham en hel del klienter i Hoven sogn. Nu kunne de ringe fra mejeriet, og så kom dyrlægen selv. Før skulle de jo selv hente en læge eller en dyrlæge og køre dem hjem igen. Dette anlæg toges i brug i 1905. I efteråret samme år oprettede Jysk Telefonselskab telefonforbindelse mellem Sønder Omme og Vejle ved at trække en enkelt ledning den lange vejstrækning på 48 kilometer. Tænk hvilken mægtig bekostning og stort arbejde med at rejse de mange hundrede master for et enkelt apparats skyld! Der blev nemlig kun installeret et apparat, og det var i kroen. Det var en svag begyndelse på at knytte en nærmere forbindelse mellem os her helt ude mod vest »hvor kragerne vender«, og vor amtshovedstad, Vejle. For forretningsfolkene og administrationen var det et stort fremskridt. Lærer K. Balle, som var fyldt med energi og initiativ for alt, hvad der kunne gavne sognet, kom ofte i en formiddagstime ind i klassen og satte en dreng og en pige til at lede en læse- eller skrivetime med ordene: »Jeg skal lige om til telefonen«. Det var også ham, der gik i spidsen for at få oprettet en central i byen, og det skete allerede i 1906. Den blev installeret i det lange hus, hvor nu tømrer Marinus Jacobsen bor. Den lille krøbling, men højtbegavede syerske Frederikke Sørensen boede der sammen med sin mor, og telefonbordet blev opstillet i hendes dagligstue. Ved starten var der kun elleve abonnemnter. Lærer Balle fik telefonnummer 1, købmand A. C. Christensen nr. 2, købmand Jørgen Pedersen nr. 3, manufakturhandler P. Petersen nr. 4, Sdr. Omme kro nr. 5, postekspeditionen nr. 6, manufakturhandler L. P. Bjerre Jensen nr. 7, doktor Rasch nr. 8, Niels Kr. Murer nr. 9, dyrlæge Poulsen nr. 10 og

Juellingsholm mølle nr. 11. Møllen måtte betale en ekstra sum, fordi afstanden var for stor. — Antallet af abonnenter steg i de første år kun langsomt. Først efter første verdenskrig tog denne udvikling fart. Den 25. november 65 var centralen udbygget som fuldautomatisk, og alle pæle med luftledninger er nu forsvundet og erstattet med jordkabler. 1. april 1970 er der til Sdr. Omme central tilsluttet 419 abonnenter.

Forsamlingshuset og idrættens begyndelse

I 04 opstod der stærke ønsker om at få bygget et forsamlingshus. Ved henvendelse til sognerådet, så mente de ikke at kunne medvirke, udover at de stillede en byggeplads gratis til rådighed i nærheden af skolen samt ydede et årligt tilskud på 25 kr. imod at skoledistriktets børn fik ret til at afbenytte lokalet til gymnastik, og at rådet fik ret til at afbenytte lokalet efter behov. Der blev valgt et udvalg til at arbejde med sagen og far var formand for dette. Han og Niels Kr. Murer tegnede i fællesskab et sådant hus, og far spurgte så: »Hvad skal du have for at bygge huset?« — Svaret lød efter lidt betænkningstid: »Ah, det skal a vel ha 1500 kr. for.« Så blev der stiftet et aktieselskab, hvor aktierne lød på 10 kr., som fik tilslutning fra hele sognet, og huset blev omgående opført. Huset fik meget stor betydning for udviklingen i sognet. Der var et lille køkken, og huset blev meget brugt ved familiefester, hvor man selv serverede mad eller kaffe, og især til møder og forsamlinger, hvor det traditionelle kaffebord hørte til. Gymnastikken var bleven dyrket i to vintre før af et hold karle i kroens lille sal under ledelse af gdr. Niels Mathiasen, Østerbygård, som havde været kaptajn i sin soldatertid. Men der kom først rigtig gang i foretagendet, da den nye store sal med bomme og ribber blev taget i brug, og Jens Therkildsen fra Møbjerg blev leder, så blev der også et pighold. Bror Peder var elev på Elbæk højskole vinteren 04-05, og fik der delingsføreruddannelse. Han ledede pigholdet nogle vintre. Gdr. Johs. Bindesbøl fik også delingsføreruddannelse på højskolen og ledede gymnastik i flere år. De to ældste klasser i skolen fik nu også gymnastik på timeplanen en til to gange om ugen. Da interessen for at spille fodbold om sommeren samtidig blev meget stor, dannedes der en fodboldklub, som lejede jord af gdr. Mads Eg syd for byen til en fodboldbane. Der var stor tilslutning til denne sport både af unge, gifte mænd, voksne karle og ikke mindst af store drenge, selv om mange ældre ikke forstod den

Forsamlingshuset og 2 hold gymnaster fra 1911-12. Leder af begge hold var Johs. Bindesbøl. Navnene i øverste række fra venstre: Viggo Møll, Jeppe Kr. Andersen, Ole Dejgaard, Simon Simonsen, Aksel Skov, smed Ckristensen, Laust Nielsen, Harald Skov og Johs. Bindesbøl. — 2. række fra venstre: Marie Møll, Klara Bjerre Jensen, Ellen Skovbjerg, Rikke Svenningsen, Elias Kristensen, mejerist Andersen, kommis Edvard Sørensen, købm. Jørgen Pedersen, Andreas Palle, Anders Andersen, mejeribestyrer Jørgensen, møller Peder St. Pedersen, Holger Jensen, Anna Norge, Hilda Balle og Trine Hagesen. — 3. række fra venstre: Rigmor Petersen, Marie Palle, Ellen Gejl, Mary Ibsen, Mette Jørgensen, Karoline I, Magna Pedersen, Marie Danielsen, Jenny Eriksen (som i 1917 blev min kone), Petrea Mikkelsen, Laura Thomsen, Elisabeth Nielsen, Agnes Pedersen og Frederikke Hansen. — Siddende fra venstre: Robert Petersen, Kristen Møller, Kristian Palle, Jes Jessen og Agerskov Karstensen.

iver, der blev udfoldet på at løbe efter den »tossede bold«. Pigeholdet til gymnastik forærede idrætsforeningen den meget smukke fane i 05-06, og i samråd med både fodbold- og gymnastikpionérerne blev man enige om, at året 1904 skulle stå på fanen som stiftelsesår for idrætsforeningen. Hvorfor man senere er gået over til at fejre 1902 som det rette år for starten, er mig en gåde. Og det er forkert!

Da den valgte sognerådsformand, Jens Pedersen, fraflyttede sognet, valgtes M. Eg Andersen til formand i septbr. 1903. Der ydes tilskud til opførelse af et forsamlingshus i Blåhøj på 20 kr. årlig i 20 år. Det fremgår af bogen, at kromanden, Niels Moustgaard, er fraflyttet sognet, og kroen er overtaget af Lavaetz Poulsen. Sdr. Omme Håndværkerforening blev oprettet 16. februar 1900. Den første formand var mølleforpagter A. H. Christoffersen og i bestyrelsen var urmager og baker Jens Ormstrup og håndværksmester Ole Chr. Danielsen. Kirkeby. Denne forening og landboforeningen søger om sognerådets an-

1. og 2. hold fodboldspillere i blanding 1907. Stående fra venstre: Povl Povlsen, Georg Nielsen, Møller Jens Thørhildsen, Anders Andersen, Frands Jørgensen, Peter Raabjerg, N. Ebbesen, Elias Møbjerg, Theodor Jensen, Jørgen Pedersen, Andreas Pelle og ved fanen Søren Sørensen. — Siddende fra venstre: Jørgen Jørgensen, Georg Broder (som var mejerist), Ole Dejgaard, Laurids Skovbjerg, møllersvend Hans C. Hansen, Peder St. Pedersen, malerm. Benjamin, Kristian Kruse Andersen, Tonnes Gøjl og Niels Dalager.

befaling til oprettelse af et postkontor i Sdr. Omme, hvilket anbefale- des på det bedste. Det blev indrettet over for kroen hos manufaktur- handler L. P. Jensen, som blev ansat som postmester. Med hensyn til postbesørgelsen til Sdr. Omme, så fremgår det ikke af bøgerne, hvor- når det blev forbedret, men jeg mener, det har været i halvfjer- serne, der blev oprettet kørende postvogn fra Vejle til Sdr. Omme daglig. Det var kromanden i Uhe, der påtog sig det. Han havde en lukket vogn med plads til fire personer plus en hos kusken. Det var hans søn, Hans Kr. Hansen (Post), som kørte denne tur. Han over- nattede i Sdr. Omme og kørte herfra kl. 8 om morgenen og var så til- bage ved 10-tiden om aftenen. Postadressen hertil var dengang Sdr. Omme pr. Vejle. Men da den vestjyske bane blev åbnet for trafik i 1876, blev postadressen ændret og blev nu Sdr. Omme pr. Tarm, og samtidig blev der startet postvognskørsel daglig herfra og til Tarm station. Hans Kr. Post skiftede heste, hver gang han passerede Uhe kro, — og det kunne jo nok gøres nødigt. Da privatbanen fra Vejle til Give blev åbnet i 1893, blev postruten omlagt, og Hans Kr. Post kørte så herfra og til Farre station i stedet for til Vejle. Begge disse postture fortsattes til 1917, da vi fik station i Sdr. Omme. Jeg har kørt med

Jernbanestationen

dem begge adskillige gange. Lars Post fra Tarm overnattede i Tarm og kom til Sdr. Omme ved 10-tiden om formiddagen og kørte herfra ved 6-tiden om eftermiddagen. I 1915 blev hestepostvognene erstattet med gule, åbne postbiler og senest med små rutebiler. — Efter 1904 begynder nu lange og omstændelige forhandlinger om at få en jernbane igennem Sdr. Omme. Først for at få den midtjyske længdebane fra Funder til Bramminge gennem byen, og da det ikke lykkedes at få den gennem vestersognet, begyndte straks arbejdet for at få oprettet privatbanen Troldhede-Kolding-Vejen. Resultatet blev, at vi fik fire stationer i sognet, Blåhøj, Filskov, Stakroge og Sdr. Omme. De fik stor betydning alle fire i de første år på grund af første verdenskrigs følger med katastrofal mangel på brændsel, da der fandtes udstrakte tørvemoser af god kvalitet omkring dem alle fire. Det jernbanetomme »Sahara« her omkring blev i løbet af få år næsten spækket med jernbaner, hvori Grindsted og Brande kom til at danne knudepunkter: Vandel-Grindsted (privat) åbnedes 20. maj 14, nedlagdes 57. Bramminge-Grindsted (stats) åbnedes i december 16. Grindsted-Brande (stats) åbnedes 1. december 17. Kolding-Troldhede (privat) åbnedes 25. august 17, nedlagdes 1. april 68. Grindsted-Varde (privat) åbnedes 12. april 19.

Hvor længe de ikke nedlagte baner får lov at køre, står i dag hen i det uvisse, da de alle er på den sorte tavle. De har alle haft stor

Jernbanelerrænet

betydning for egnens udvikling, og det er med vemod, vi ældre ser på den ting. Underskuddet på de forskellige baner fremkommer jo af de store pensionsydelse og forpligteser, og de skal vel ydes, enten banerne er der eller ikke! Fra nu af skulle pensionerne jo være ens for alle!

I 04 opførtes en ny to-klasses skolebygning i Sdr. Omme (den røde skole), som nu er nedbrudt for at give plads til de store udvidelser. Far valgtes som sognerådets repræsentant til medlem af bestyrelsen for A/S Sdr. Omme Plantage. Denne plads beholdt han til sin død i 40. Han var medlem af sognerådet fra 00-06. Var vurderingsmand til ejendomsskyld, formand for den frie fattigkasse, medlem af værgerådet, kommunal revisor og en tid medlem af skolekommissionen. I 05 vedtoges det at yde et tilskud på 400 kr. årlig til ansættelse af en kommunelæge i Sdr. Omme samt at indsende andragende om et årligt tilskud fra statskassen på 600 kr. i nævnte øjemed. Den 25. maj 1907 foreligger en lægeerklæring fra dr. A. C. V. Rash. Jeg skønner så, at det endelig er lykkedes at få ansat en læge i sognet efter mange forsøg i årenes løb. Jeg har hørt, at fire af sognets gode mænd lod lægeboligen opføre (den nuværende) og påtog sig den økonomiske forpligtelse, dette medførte. I henhold til lov af 22. marts 07 om udryddelse af rotter vedtoges det at betale leverandørerne 8 øre pr. død rotte. Man valgte fem smede til at modtage de døde rotter, for hvil-

Det sidste tog får afgangssignal af stationsforstander Nielsen 31. marts 1968

ket de skulle have 5 øre pr. stk.! Valget af fem medlemmer til sognerådet, som foretages af *den højest beskattede femtedel* af kommunens vælgere bestemtes til torsdag den 13. december 05 i Sdr. Omme kro. Der var dengang ni medlemmer i rådet.

I 02 kom de første cykler til egnen! Ingen i dag kan forestille sig, hvor stor en lettelse og forandring, dette køretøj førte med sig. De bredte sig også hurtig, så at i løbet af tre år var der næsten en cykel i hvert hjem, og selv om vejene ikke var beregnet for den slags køretøjer — selv landevejene var jo kun grusbelagte og sine steder med små flintesten iblandet — og dækkene slet ikke var af den kvalitet, som vi kender i dag, var punktering ingen sjælden begivenhed. Næst efter den svære kunst, som det var at cykle — jo det var virkelig svært! — så fik alle også lært at lappe. Lappesager i tasken var et nødvendigt udstyr. En dag i eftersommeren 05 passede jeg kørerne, der gik løse, i nærheden af landevejen, og da skete den helt store sensation. — Der kom en vogn løbende helt af sig selv, uden at der var stude eller heste spændt for. Det var den første bil, jeg så! Jeg kunne næsten ikke vente, til kørerne måtte komme hjem, så ivrig var jeg efter at fortælle de andre, hvad jeg havde set. I dag er der vel mange, der ikke vil tro det! Efterhånden som avlen øgedes på markerne, blev der opfedet en del svin, og da der jo ikke var slagteri i

Grindsted, måtte de transporteres til en banestation. Aflevering af dem skete ved Niels Kr. Murers stald, som også var kirkestald. Der var en tillidsmand for slagteriet, der modtog og vejede svinene og mærkede dem samt lavede en liste med leverandørernes navne, der fulgte svinene, hvis de skulle leveres til et andelsslagteri, og de fleste gik til Esbjerg. Der var en del bønder, der var betænkelige ved at være andelshavere, de ville hellere sælge deres svin og have pengene med hjem med det samme. Det kunne også lade sig gøre, idet Lavaetz Poulsen modtog svin til et privatslagteri og betalte dem med en fast pris pr. pund levende vægt. Han anskaffede en kreaturvægt og anbragte dem i kørestalden ved kroen, og her var gode forhold til et sådant job. Svinene, der blev leverede her, var stopfodrede, før bønderne kørte hjemmefra med dem, som regel med varme, kogte kartofler, der her blev betalt med flæskepris pr. pund. L. Poulsen var ikke bange for at låne en mand penge, hvis han manglede sådanne til køb af smågrise bl. a., og omsætningen i skænkestuen var ikke mindst den ugedag, han tog imod svin. De blev så transporteret til Tarm eller Farre af vore to faste vognmænd gennem mange år, Chr. Moustgaard og Mads Palle. Det skete i de gammeldags stive vogne med skrå sider. Et par ekstra kantfjæl blev sat på og ovenover spændtes et stormasket svinenet, så svinene ikke kunne hoppe af. Fragtmændene arbejdede i fællesskab, så de kunne afpasse plads til svinene efter behov. Men de kunne højst have to vogne koblet bag efter hinanden hver. Det var dog sjældent, der var brug for fire vogne. Levering foretoges mandag formiddag inden kl. 9. De var indstillet på at tage korn, olie-kager eller bygningsmaterialer o. a. med på tilbagevejen fra stationen, og det var der næsten altid lejlighed til. De kom ofte med foderstoffer her til møllen ved ti-tiden om aftenen, og vognene skulle de have tømt med det samme, så de var klar til brug næste morgen. Hvis det var solsikkekager, der altid leveredes i løs tilstand (hele kager) måtte alle, både store og små, hjælpe til at bære kager ind på loftet i nærheden af kageknuseren. Bomuldsfrøkager leveredes også i hel tilstand, men de var indsyet i sækkelærred. Der var ikke noget bestemt antal pund i hver sæk og enkelte sække kunne indeholde lige ved 300 pund. Der skulle en stærk mand til at bære dem op ad trappen til loftet. Det varede dog ikke længe, før der blev lavet hejseværk, så møllen kunne trække dem op, og det kunne den jo også gøre med kornsækkene. Forbruget af disse ting steg i takt med besætningernes forøgelse i sognet. — Edvard Frandsen overtog Blåhøj kro.

Den 1. august 06 havde vi det værste tordenvejr, nogen nulevende har oplevet. Både natten før og natten efter, men især dagen den 1.

lynede og tordnede det uafbrudt. Mange lynbrande blev følgen, selv om de voldsomme regnskyl indimellem gjorde det hele dyndvådt.

Her i disse år sang ungdommen en sang, som vist ikke foreligger trykt, og som jeg gengiver efter hukommelsen:

De waa Skek i di gue gammel Tier,
te vi fæk wos nowed Mjælk o nowed Brø,
o da haaed vi nowed Suel o wo Sier,
o wo Kinner di wa bodde rund o røe.
Æ Brøe waar baaged o wor Muer,
o wo Mjælk waar bodde fied o gue.
De waar et saanen noued Centrifuegslat,
som jo knap nok æ waer o bye en Kat.

I gammel Daw fek vi osse noued Telmaj,
for da slavtet vi somtier en Gris,
o æ Flæsk fek vi saa te wo Melmaj
li saa møj, som enhver han sjel kund spies.
No om Daw goer et annerledes te,
for wo Gries — ja dem maa vi jo sæel.
Æ Engelskmand han foer wo gue Gries,
o æ Indmad aa en Sild vi sjel maa spies.

I gammel Daw waar æ Mænd ow noud stærker,
end som Tilfældet æ no om Daw,
for no goer jo hverannen o kværker
o haaer undt snaar i o Hue o snaar i æ Maw.
En voksen Kaael skuld kund slaa en Tynd Land Eng
o æ Daw, hæjsen waar han kun en Dreng.
En Tynd Rov skuld han kund leg o han Skvolder
o sving æ Piger i en fejende Galop.

I gammel Daw bond æ Piger sjæl djæ Hueser,
nær di töt, te di træend te nowe ny.
No om Daw æ di jo Lillier o Rueser.
En Diel ka hverken spinde eller sy.
En Diel ka hækkel o brodier!
En Diel ka spel o æ Klavier!
Men hold djæ Hues i en pæn proper Stand,
de æ der desvaer saa fo der kan.

I gammel Daw waar æ Folk et saa kræsen,
end som Tilfældet æ no om Daw.
De waa knap nok saa dannet i dje Væsen,
men saa skiet et osse sjælden di bløv syk.
I gammel Daw waar æ Folk no eet saa fien,
te di kund løy ve jenne Medicin.
Nej, de jennest som de töt, te di kund lie
waar en Kamferdrum mæ stöt Pevver i.

I dette gamle stuehus boede Bolette og Peder Kristiansen, Nr. Skovsønde, fra deres giftermål i 1910. Der blev da oprettet en aftægtsstue i den ene ende til Peder Kristiansens forældre, Niels Kr. Kristiansen og Hanne. I 22 byggedes der nyt stuehus med god plads til begge familier. Trækstudene ombyttedes i 1914 med to små sorte islænderheste.

For året 07 valgtes Hans P. Møller, Blåhøj, som formand. I 09 flyttes sognerådsvalgens periode frem, så funktionstiden går fra april til april i stedet for at følge kalenderåret. Samtidig gælder valget for fire år ad gangen, og alle medlemmer er på valg ved periodens udløb. Dette første valg efter den nye lov afholdtes 5. marts 1909 i Sdr. Omme forsamlingshus. Flertallet af de siddende ni medlemmer blev genvalgt, og Hans P. Møller, Blåhøj, fortsætter som formand. Vester-sognet valgte 5 og østersognet 4. Det vedtoges at anbefale et fra præsterne i Sdr. Omme sogn til ministeriet stillet andragende om Sdr. Omme kommunes adskillelse i to pastorater, eventuelt i tre sogne. I 05 anskaffede Niels Kr. Murer en ret stor »Holeby« petroleumsmotor til at trække en rundsav, så han selv kunne skære tømmeret i kant til de efterhånden mange huse, han påtog sig at bygge. Samtidig begyndte han og vognmand Chr. Moustgaard at fremstille mursten til salg. Det var dog under ret beskedne forhold, idet der kun var 3-4 mand beskæftigede ved dette. Men i 08 købte Th. Thellesen 30 tdr. land tørve-mose af Hans Kr. Gejl, hvor der var dyb, førsteklases sort tørve-

dynd. Her kunne fremstilles brændsel til brug i en teglovn. Og i 10 købte han det lille teglværk med omliggende lerarealer og begyndte straks at udvide produktionen. I 14 byggede han den store ringovn med tilhørende høje skorsten. Dermed var grunden lagt til den virksomhed, som i høj grad fik betydning for sognet igennem to verdenskrige og svære arbejdsløshedsperioder og økonomisk krise i trediveerne, idet der arbejdede 30-40 mand på fast arbejde i hver sæson. Dertil kom det store arbejde med fremstilling, tørring og kørsel af de mange millioner tørv, som brugtes ved brændingen. For en halv snes år siden blev teglværket solgt og helt nedlagt. Men gennem de ca. 50 år, der gik, var det grundlaget for mange familiers økonomiske eksistens.

Loven om støtte til oprettelse af husmandsbrug fra 99 var bleven benyttet en hel del, men det var først efter loven fra 09, der kom rigtig gang i oprettelse af statshusmandsbrug her i sognet. Det første brug efter denne lov, der er søgt om rådets anbefaling til, er Niels Dalagers. Hans mor var enke, og det var hende, der fik bevillingen. I 10 vedtoges det at anbefale en fra skrædder Iver Kristiansen *til kongen stilet* ansøgning om bevilling til at drive detailhandel ved siden af sin virksomhed som skrædder. Fra sygekassen forelå opfordring til rådet om at søge oprettet overenskomst mellem Vejle og Ribe amtsråd om at indlægge patienter på sygehuset i Grindsted for samme betaling som på sygehuset i Give. Det vedtoges at stille sig velvillig til sagen og få den gennemført så vidt muligt.

Elektricitetsværket

I efteråret 11 fik Sdr. Omme by elektrisk lys og kraft. Den blev fremstillet ved vandkraft hernede i Juellingsholm mølle. Efter forudgående forhandlinger i vinteren 10-11 påtog min bror, Peder St. Pedersen, sig at levere strømmen ved husgavlen hos de, der ønskede at være med, for en pris af henholdsvis 20 øre og 40 øre pr. kw over en periode af 15 år. Der var ingen faste udgifter for forbrugerne udover en målerleje på 50 øre pr. måned. Ledningsnettet her fra møllen og til husgavlene bekostedes af Peder. Der var jo ikke økonomisk risiko for forbrugerne. Men en del holdt sig alligevel tilbage i første omgang. Det var ikke godt at vide, om det nymodens værk ikke ville brænde husene af! Det var jo så nyt og uforståeligt — ja, længere er det ikke siden!

Juellingsholm Mølle 1912

Forbruget af el steg støt, og vandkraften kunne ikke selv klare forsyningen. Det blev nødvendigt med en stor petroleumsmotor til hjælp. I 37 var en stor udvidelse påkrævet, og min bror Peder lod opføre en stor nybygning på Vejlevej, hvor elektricitetsværket flyttede ind. To dieselmotorer — den ene på tørvegass (gasgenerator) fra besættelsen og senere en stor motor fra en undervandsbåd og en vindmølle blev der spændt for dynamoerne og her i den gamle mølle forbedredes udnyttelsen af vandkraften ved anskaffelse af en ny turbine.

Den tyske besættelse hindrede tilførslen af den nødvendige olie til drivkraft, derfor måtte vind- og vandkraft udnyttes til det yderste. Fra 1. november 38 og til elektricitetsværkets overgang til vekselstrøm i oktober 61 var M. P. Nielsen bestyrer af El-værket. Det private værk virkede i 50 år til de flestes tilfredshed. Det virkede som spredt af lys over by og egn gennem to besværlige og mørke krigsperioder.

Værkets bygninger på Vejlevej (i centrum af sognet) solgtes til automekaniker Vagn Pedersen. Sdr. Omme byområde forsynes siden 61 fra MES-selskabet.

28. marts 11 holdtes et møde i Sdr. Omme forsamlingshus, hvor alle sognets skatteydere var indbudt for at tage stilling til kommunens deling i to — Blåhøj-Filskov og Sdr. Omme. Der var mødt ca. 140 af sognets vælgere, og forslaget om deling vedtages så godt som enstem-

Elektricitetsværket på Vejlevej

migt, idet kun to stemte imod. Der nedsættes et udvalg til at forberede den endelige deling, bestående af otte mand, hvoraf Blåhøj valgte to, Filskov to og Sdr. Omme fire. De fire fra Sdr. Omme var Mads Eg Andersen, Østerby, Jens Kr. Madsen, Skovsende, Hans Th. Pedersen, Juellingsholm, og Hans Kr. Gejl, Kirkeby mark. Da Sdr. Omme kommune nu fra 1. april 70 skal sammenlægges med Grindsted, kunne det være interessant at gengive betingelserne her for delingen, men de er ikke ført i protokollen. Der er levnet en halv snes sider til indførelse, men de er desværre blanke. Der må jo være mange ting, der skal drøftes ved en sådan deling eller sammenlægning både af økonomisk og anden art, og der skal jo nok foreligge skriftligt materiale til stadfæstelse af så stor en handel, men det er ikke blandt de mig betroede papirer. Kun fremgår det på et senere tidspunkt, at Sdr. Omme har modtaget 8.075 kr. fra Blåhøj-Filskov ved det endelige opgør. Det samlede sogneråd bestod af Hans P. Møller, formand, rentier Chr. Andersen (slagter), Kirkeby, kasserer, Johs. Beck, Trælund, Peder Pedersen (musiker), Filskov, Hans Nielsen, Filskov, murer Niels O. Knudsen, Kirkeby, Niels Kr. Egebjerg, Bøvl mark, og Kr. Egebjerg Sørensen, Kroge. (Billedet). Revisorer var lærer K. Balle, Sdr. Omme og Anders Kristensen, Filskov.

I 12 forelæ cirkulære fra amtsrådet om tillæg til politivedtægten angående anbringelse af lygter på almindelige hestekøretøjer fra en halv time efter solens nedgang til en halv time før dens opgang over hvilket der affordres rådets erklæring. Den kom til at lyde således:

Min far, Hans Thomas Pedersen

Min broder, Peder S. Pedersen

Rådet modsætter sig anbringelse af lygter på køretøjer, idet det vil medføre en forpligtelse for sognets befolkning, som det vil være ret vanskeligt at overholde. Med hensyn til vedtægtens bestemmelse om, at en forspændt vogn må ikke betroes personer under fjorten år, mener man ikke, at bestemmelse om aldersgrænse vil være nødvendig. Derimod finder man det rigtigt, at der tilføjes vedtægten en bestemmelse om, at køretøjer ikke må betroes berusede personer eller nogen, som anses for at være ude af stand til at styre hestene. Det vedtoges at anbefale offer afløsningen i kirkerne. Til formand i tiden 1. april 12 til 1. april 13 valgtes Johs. Beck, Trælund.

Herfra er kommunen delt, og ved denne milepæl, hvor vi glider ind i den tid, er det naturligt at medtage en hel del ting, som ikke kan udledes af protokollerne, og det vil da indgå efterhånden, som vi kommer frem. Men før vi lægger dem til side, er der grund til at oplyse følgende: Brandvæsen og snekastning har været meget vigtige ting. Det fylder mange sider, fordi sognet var så stort og inddelt i mange kredse, og ingen af delene var taknemmelige at arbejde med, derfor så mange nyvalg. Der har været ydet tilskud til husflidsskoler og håndarbejdskurser i skolerne. Aftenskoler har lærerne også holdt enkelte steder, og alt dette er der også ydet støtte til. De årlige an-

sættelser af vinterlærere og lærerinder ved de mange pøgeskoler — i 1911 er der således 11 sådanne embeder at besætte — fylder også mange sider. Disse var: Omvrå-Nordby, Filskov, Hjortlund, Hållundbæk, Omvrå, Bøvl mark, Kirkeby ndr., Skovsende, Lille Brande og to ved Sdr. Omme skole. Flere gamle slægters navne figurerer som sognerådsmedlemmer og med andre højt betroede hverv op igennem bøgerne. Herfra vestersognet kan nævnes Therkildsen-slægten fra Møbjerg, Jeppe Kr. Andersen-slægten fra Bøvl og Thorvald Madsen-slægten fra Skovsende. Men mange flere kunne nævnes.

Husmandsforeningen

Den 19. maj 12 blev Sdr. Omme Husmandsforening oprettet. De mindre jordbrugere var efterhånden bleven mange, og de mente, at deres specielle interesser bedst kunne varetages af dem selv i stedet for i forening med landboforeningen. Husmandsbevægelsen tog fart ud over landet i disse år. Foreningen her omfattede Hoven, Sdr. Omme, Filskov og Blåhøj. Dens første formand var Peder Klokmose, som nu bor i Grindsted og er 95 år. Fra 14 til 22 var Jens Kirkeby, Blåhøj, formand. Han tog da medlemmerne fra Blåhøj og Filskov med sig og dannede selv en forening. Holden Pedersen, Hoven, var formand fra 22-24 og Johs. Kristiansen, Bøvl, fra 25-29. I dette år meldte Hoven sig ud og dannede selv forening. Mads Grummesgaard fra 29-40, Niels Knudsen, Simmel, 40-44, Aage Andreasen 44-48, Anders Lind, Møbjerg, 48-50, Aksel Bruun, Kirkeby, 50-53, Albinus Flugt, Simmel, 53-56, Laurids Madsen, Østerby, 56-61 og siden da er Thorvald Jensen, Bøvl, formand. Foreningen har i høj grad været med til at fremme udviklingen i sognet og især ved at gøre ungdommen interesseret i landbolivet helt fra barndommen af ved kursusvirksomhed, børnedyrskuer, konkurrencer m. m.

Inden for husmandsforeningen har der arbejdet et husholdningsudvalg, som første gang omtales i 1931. Da kom dette til at bestå af Nicoline Grummesgaard, formand, Helene Laugesen og Kirstine Lorentzen. Dette udvalg har gennem årene udført et meget stort uegenlyttigt arbejde. Det er tilsluttet Ringgive-Sdr. Omme Kredsforening hvorigennem også 4H-arbejdet formidles og tilrettelægges. Igennem denne har der været deltagere i mange slags konkurrencer i årenes løb, såsom havebrug, hele markbrug, staldhygiejne, roekonkurrencer, planteavls- og havebrugsudstillinger.

Allerede i 32 ansattes i samarbejde med naboforeningerne en husholdningskonsulent — frk. Sandholt — og gennem årene har der lokalt været afholdt utallige husholdningskursus, sykursus m. m. og disse kurser fortsættes stadig. Kredsforeningens arbejde består bl. a. også i at formidle samarbejde mellem de lokale udvalg og de jyske husholdningsudvalg. Udvalget her har også været med ved tilrettelæggelse af en-, to- og tre-dages husmandsrejser rundt i landet for at se og lære. I de senere år har udvalget været med til at vække børns og helt unges interesse for at arbejde ved landbruget igennem afholdelse af konkurrencer i regnskabsføring, pasning og dyrkning af et stykke havejord, pasning af småkalve eller andre mindre dyr m. m. Dette arbejde er blevet belønnet med præmier ved uddeling om efteråret efter at kyndige dommere flere gange i sommerens løb har synet deres arbejde. Dyrene fremstilles på det årlige dyrskue, hvor konsulent Antonsen, Give, er en enestående arrangør.

Det var husholdningsudvalget, der tog initiativ til oprettelse af Sdr. Omme havekreds i 1956. Der er nu ca. 200 medlemmer i denne. Husholdningsudvalgets formænd har været: Nicoline Grummesgaard 31-40, Anna Raabjerg 40-50, Clara Gejl 50-52, Julie Jørgensen 52-53, Musse Flugt 53-56, Alma Møbjerg 56-57, Kis Flugt 57-58, Musse Flugt 58-62, Lilly Gejl 62-64, Martha Jensen 64-65 og Musse Flugt fra 65.

De øvrige medlemmer i 70 er Hedvig Møller, Elna Jørgensen, Gerda Madsen, Olga Tranborg, Ruth Pedersen og Grethe Jensen.

Ungdomsforeningen

I marts måned 12 stiftedes Sdr. Omme Ungdomsforening. Dens virke har måske betydet meget mere i sognet, end de fleste umiddelbart har tænkt over. Sognet har jo ikke en efterskole eller højskole at samles om, og da vi har haft grundtvigsk prægede præster og første-lærere helt fra Kr. Kolds tid, var der god jordbund for ungdomsforeningens arbejde. Foreningen startede med 70 medlemmer det første år og andet år var der 106. Dens første bestyrelse bestod af lærer Johs. Balle, formand, Anna Andersen, Bøvl, Holden Pedersen, Bøvl, Jenny Eriksen, lærerinde (som senere blev min kone), og Maren Uhere Pedersen, som var gift med min bror. Det bestemtes, at der skulle holdes 15 årlige møder. Foreningen blev fra starten indmeldt som medlem af De danske Ungdomsforeninger og tilsluttet Varde-Ølgod hovedkreds. Når man læser den gamle protokol igennem, får man et

Førstelærer K. O. Knudsen

Pastor Poul Olesen

godt indtryk af den alsidighed, der prægede arbejdet. Formålsparagraffen i De danske Ungdomsforeninger gik ud på at medvirke til, at vi fik en »god, glad og vågen« ungdom. Dans og bal var begrænset til et par timer ved hvert års afslutning. Derimod er der lagt megen vægt på sanglege og folkedans. Foreningen har haft megen og god støtte af stedlige kræfter: Lærer K. Balle, pastor Knudsen, pastor Poul Olesen og allermest af lærer K. O. Knudsen, som i en årrække var formand. Fremtrædende præster og højskolefolk i hundredvis har ført ordet fra den todelte talerstol i forsamlingshuset eller i det fri ved sommermøder. Lærer J. Kjær fra Tarp, senere Staby, og lærer Block fra Ølgod og mange andre kunne samle mange tilhørere. Lærer Hansen, Nørskov, var enestående til at få alle med, når han indøvede sanglege. Fælleslæsning en eller to gange i vinterhalvåret bidrog væsentlig til at holde økonomien i orden. Alle ville se deres pårørende optræde. Det var såvist ikke skuespilkunst, men vi var jo ikke så godt vant. Foredragene var dog det centrale, og herom samledes både ældre og unge. Det er fristende at fortælle mere om alt dette, men det er jo desværre ved at være en saga blot, og foreningens virke er indskrænket til et eller to møder om året med dans. Men vi har den glæde, at der for en halv snes år siden blev startet en aftenhøjskole, som fik tilslutning fra alle kredse. Og mange — særlig ældre — slutter stadig op om denne form for åndeligt liv. Der holdes

foredragsmøde med kaffebord og oplæsning, eventuelt diskussion, hveranden mandag i vinterhalvåret fra oktober til april. Programmet er meget alsidigt. Man klarer sig uden stats- eller andre tilskud. Der er i gennemsnit 70-75 deltagere pr. aften. Dens første formand var fængselsoverbetjent, amtsrådsmedlem Harald Petersen, Sdr. Omme.

Et efterspil

Det store efterårsmarked i Sdr. Omme afholdtes i oktober måned. Ved denne lejlighed var der altid opstillet »skænketelte« fra andre kroer. Der kunne være op til en halv snes, hvor der kunne drikkes lidkøb. Og da brændevin kun kostede 27 øre for en hel flaske og en »halv kaffe« kun 12 øre, var der god afsætning en sådan dag. Om eftermiddagen havde ungdommen fri, både piger og karle, og de var alle til marked. Jens Pallesen havde solgt sine store trækstude og købt et par yngre i stedet og taget 200 kr. fra ved handelen. Humøret var steget, efterhånden som dagen skred frem og kaffepuncene gled under vesten. De »små sorte« pressede efterhånden hårdt på for at komme ud igen. Jens havde modstået presset til det yderste, men nu gik det ikke længere. Han kom ud af teltet og stillede sig an i nærheden af en af de store popler ved landevejen for at lade sit vand. På disse markedsdage var der altid to politibetjente i uniform til stede for at overvåge, at alt gik sømmeligt til. Det var Hagensen fra Give og Berthelsen fra Bredsten. De fulgtes altid ad og foretog en spadseretur gennem byen med visse mellemrum. Da det tog lang tid for Jens at få alle de »små sorte« lukket ud, var der samlet sig en del nysgerrig ungdom omkring ham, og betjentene ville se, hvad der foregik. De foreholdt Jens det ulovlige i hans forehavende på dette sted og noterede ham. — En tid efter mødte han for retten i Give, hvor han blev idømt en bøde på 2 kr. — »Tak,« sagde Jens, »a vil gjaen betaael mæ de samm.« Det fik han lov til, og gik derpå hen til fuldmægtigen, hvor han lagde 3 kr. på bordet. Fuldmægtigen så forundret på Jens, idet han sagde: »Det var kun 2 kr., De skulle betale, hvorfor lægger De så 3 kr.?« — »Jow,« sagde Jens, »a ska sej hr. fuldmægtigen, te der slap skam osse en lille prut mej ud ve samm lejlighed!«

Fra 1. april 1913

Herfra er kommunen delt og M. Eg Andersen er formand. De øvrige fire er slagter Chr. Andersen, kasserer, Kornelius Lind, Møbjerg, Knud Søndergaard og Niels O. Knudsen. Disse udgjorde rådet fra 1. april 1913, da delingen trådte i kraft. — Et andragende, som i dag næsten forekommer utrolig: Amtsvevinspektør Smith ansøger om rådets tilladelse til at køre med motorkøretøj (bil) på kommunens biveje! Han fik den. Ligeledes søgte konsessionshaverne ved anlæg af banerne om samme tilladelse, og fik den, dog med den bemærkning, at lovens forskrifter nøje overholdes. Der ansøgte om samme fra adskillige andre private, men dette nægtedes. Forespørgsel fra Brande sogneråd om, hvordan man ville stille sig med hensyn til kørsel med automobil på Sdr. Omme-Brande vejen. Det vedtoges at svare, at man ikke for tiden kan indgå på at give *almindelig* tilladelse. Derimod mener man at kunne være villig til at give autoejere fra Brande og Sdr. Omme denne tilladelse samt Blåhøj-Filskov, hvis der i disse kommuner findes noget automobil. Senere på året foreligger en forespørgsel fra Give sogneråd, om man fandt det forsvarligt at betro Søren Kr. Iversen af Sdr. Omme (som var den første, der fik personbil her) til at køre sin bil fra Ringive sogneskel til Give by. Hans kone var jordemoder. Man vedtog at svare, at man fandt det fuldt forsvarligt at betro ham den ansøgte tilladelse om at befare vejstyk-

ket med sin bil Y 166! Man vil vel ikke tro i dag, at det ikke er længere siden. Det var pålagt de få bilister, der fandtes, at når de mødte et hestekøretøj, hvis kusk rakte piskan i vejret, da at køre helt ud i vejsiden, holde og standse motoren, og hvis hestene viste tegn til at være sky, da at hjælpe køretøjet forbi det farlige monstrum. — Fra Hans Th. Pedersen, Juellingsholm, forelå begæring om at fremme sagen om Simmelsbæks optagelse på regulativet. En kommission blev nedsat. 1. august 14 skete så det for alle utrolige, at en verdenskrig brød ud. Årsagen foregaves at være et mord i Sarajevo. Alle troede, at en sådan krig ville være afsluttet på kort tid. Den varede i fire år og fik helt uberegnelige følger også for os, selvom vi blev forskånet for krigens gru og ødelæggelse inden for vore landegrænser. Mobiliseringen af vore soldater straks ved udbrudet, fordi tyskerne spærrede vore vandveje med miner, skabte utrolig ængstelse for, hvad morgendagen ville bringe. Men efterhånden som dagene gik, og der faldt lidt ro over sindene, mærkedes følgerne for os ikke så meget i de to første år og livet gik sin gang.

I 15 søger Laurids Gejl om bevilling til at drive afholdsbeværtning til den nuværende borgergård. Der lå på stedet et lille, gammelt, stråttækt hus, hvor urmager J. Ormstrup reparerede ure og hans kone, Karen, havde bageri og bagerbutik. Da det rygtedes, at L. Gejl ville nedrive det og bygge afholdshotel, lød der mange skeptiske røster, fordi alle mente, der var for lidt plads til et hotel. En formodning, der desværre viste sig hurtigt at holde stik. Og siden det for mange år siden solgtes til et aktieselskab, har det flere gange været forsøgt at løse problemet. Der synes ikke at være anden udvej, end at sælge det og bygge et nyt et andet sted, hvor der er mere plads.

I 16 oprettedes Sdr. Omme Borgerforening. Dens første formand var manufakturhandler L. P. Jensen. Den øvrige bestyrelse kendes ikke med sikkerhed, da skriftlig materiale mangler. Formanden arbejdede i nær tilknytning til Håndværkerforeningen og indgiver altid ansøgninger til rådet i enighed. De blev da også slået sammen til én forening i 43. I begyndelsen af 17 begyndte den tyske blokade af vore farvande for alvor at gøre sig gældende og der blev efterhånden stor mangel på mange ting. Kul og petroleum var et par af dem og var vel nok dem, der voldte landet mest gene. Togene, fabrikkerne, mejerierne, slagterierne o. m. a. blev tvungen til at anvende dansk brændsel i vid udstrækning, ligesom opvarmning af private lejligheder også skete ved fyring med tørv og brunkul. Da der i sognet fandtes store arealer med tørvemoser, som især i den nordlige del bestod af fortrinlig tørvedynd (Svollimose, Bøvl mose og Fel-

dingmose), og da der så at sige til alle ejendomme hørte mere eller mindre tørvejord, kom der fart i fremstillingen af tørv (klyne). Arbejdet med anlæg af jernbaner på egnen var ved at være afsluttet i 18 og en stor del af arbejdsmændene derfra tog nu arbejde i tørve-moserne. I Stakroge, der ligger lige op ad de store og bedste mose-arealer, byggedes der en hel del huse og barakker, som dannede grundlaget for den opblomstrende stationsby. Der blev arbejde hele året til mange hundrede ved gravning, tørring og ikke mindst kørsel til stationerne og i store stakke til levering i løbet af vinteren. Et stort plus for hele denne virksomhed var den nyåbnede Troldhede-bane, som i disse første år transporterede i tusindvis af vognladninger tørv fra egnen her. Næsten alle landboere arbejdere med tørv, enten med egne eller for andre. Priserne røg i vejret, og der kom ret snart maksimalpris på efter indhold af brændstof og vand. Vand og sand er som bekendt ikke godt at fyre med!

I 17-18, da krigen formede sig som skyttegravskrig, købte tyskerne store mængder gammelt lyng — såkaldt »lavlyng« — gamle lyngris blandet med revlingris og rensdyrlav, som blev leveret på stationen. Det blev slået af med en »lyngle«, en le med et blad, der kun var trekvart alen lang og af meget svær kvalitet, og det var en fordel, om der var enkelte rodknolde af mos og rødder imellem. Det skulle bruges til at beklæde skyttegravens sider med. Til samme formål købte de faskiner bundet af fyrre- og grankvas og tynde granstammer i to meter stykker fra topenden, og da de først anlagte hedeplanter trængte til udtynding, blev der også travlhed her. Mejerierne klarede sig også med træ og kvas som brændsel. På østkysten anvendtes enkelte steder halm som brændsel. Der indtrådte voldsomme prisstigninger på alt efterhånden som de tyske pengesedler tabte deres værdi. Jeg har opbevaret en million markseddel, som en ven brugte til at skrive sin adresse på og derefter gav mig.

Tobak var også en mangelvare, og mange forsøg blev gjort med erstatningsvarer, tørrede blade af mange slags (kartoffeltop, æbleblade m. m.). Mange forsøgte sig med at avle rigtig tobak, men godt gik det ikke. Kaffe var også helt udgået, og man brændte rug tilsat lidt byg i en pande, og fandt de gamle kaffemøller frem, tilsatte rigeligt med cikorie, og den fine, brune kaffekulør kunne fremtrylles. Duften og smagen var stående samtaleemne ved aftenkaffen.

Kornordningen var uretfærdig for vor egn, idet langt den største part af avlen var rug, og prisen ved aflevering var langt mindre end den, vi måtte betale for foderkorn. Den øvrige kornavl her bestod af grå havre, blandkorn af vårrug og havre og boghvede. Kun enkelte

småstykker med 6-radet byg (2-radet byg og hvid havre avledes ikke). På høj og tør jord såedes sjældent grå havre i renbestand, men i blanding med vårrug som en slags forsikring mod tørkesomme, men kunne bedre binde negene. I tørkekatastrofeåret 21, hvor det ikke regnede fra sæd til høst, måtte vi slå al forårssæden med slåmaskinen, fordi den var for kort til at bindes. Høsten var overstået hos os 10. juli og var i hus! Men den gav et kummerligt udbytte. Vi havde det år 12 tdr. land med vinterrug. Men selv denne var mislykket. En dag hen på vinteren var vi i lag med at tærskes. Jeg talte så negene et stykke tid, og da jeg kom til 250, standsede jeg maskinen. Der var da blevet 78 pund rug af de fire travere (à 60 neg) — så holdt vi op med at tærskes! Vi fik så tilladelse til at skære den utærskede del i hakkelse, som blev solgt til en tørvegrosserer for en pris af 5 øre pr. pund. Dette år blev der brug for mange læs toplyng til foder, da roerne ikke blev større end kartofler.

Rationeringskort blev indført 1. januar 17 for flormel og sukker. Der var sognerådvalg i 17, og da fik Socialdemokratiet for første gang en repræsentant valgt. Det var Jørgen Pedersen, Teglværket, som valgtes flere gange gennem årene. I august 17 valgtes et kornnævn til at administrere en kornlov af 3. august 17. I denne påbydes pligt til aflevering af korn til staten af høsten i 17. Samtlige ejendomme blev pålagt at aflevere et vist antal tønder i forhold til deres grundværdi. Der var fodringsforbud for al rug og hvede. Der fastsattes maksimalpris på rug, som skulle afleveres til statslager til 18 kr. pr. td. Denne ordning var gældende indtil engang i tyverne. Kornnævnet bestod af gdr. Jens Jensen, Østerby, Kornelius Lind, Møjbjerg, og Ole Kr. Danielsen, Kirkeby. Der oprettedes statslager og installeredes korntørreri på møllen her. De stigende priser på grund af blokaden begyndte at tage fart, og sognerådet var vel nok ved at blive optimister, idet de gik ombord i planlægning af en privatbane fra Sdr. Omme over Ørbæk, Hoven, Ølgod, Strellev, Lyhne, Kvong til Lunde. Rådet vedtog at deltage med 4 pct. af en sådan banes anlæg og drift. Troldhede-banen var nu ved at være klar til åbning, hvilket skete 25. august 17. Der var garantiprocenten kun 1,781. Men under hensyn til, at Sdr. Omme station ved gennemførelsen af den påtænkte bane ville blive endestation, øjnede de jo en stor mulighed for vækst af omsætningen i sognet. Amtet vedtog at yde et tilskud på 25.000 kr. til banen. Den blev jo ikke bygget. *Heldigvis*, siger vi i dag. En af de mænd, der var meget interesseret i byens og sognets fremgang, var kromand Lavaetz Poulsen. Han moderniserede kroens lokaler og omlagde den store have ned mod

åen og forsynede den med mange sjældne planter. Han kaldte haven »Sdr. Omme Tivoli«. Han var kromand af den rigtige slags, der ikke var tilhænger af, at folk fra sognet i længere tid ad gangen sad og fyldte sig med spiritus. Blev der en af sådanne gæster for højroset og for urolig, sendte han bud efter »den stærke smed«, og så sagde han til urostifteren: »Nu kommer du ud, og samtidig bliver du medlem i min afholdsforening i et år!«, hvilket betød, at han ikke kunne købe en dråbe spiritus i den tid, medlemskabet varede. (Vores politibetjent boede den gang i Give). Lavaetz Poulsen og Mads Eg Andersen havde i fællesskab påtaget sig at befordre dr. Rasch med hestekøretøj, når han blev kaldt ud på sygebesøg. Det var ikke noget behageligt job, da det jo kunne ske på alle tider af døgnet både søndag og søgn og ved nat og dag, men en af dem var altid belavet på at kunne køre. I årene 18-20, hvor »den spanske syge« raserede og hvor så at sige hvert hjem i sognet og omegnen var ramt, var en særlig streng tid for lægen og for de, der skulle befordre ham. Det var folk i deres bedste alder, sygdommen ramte hårdest. Lavaetz Poulsen kune fortælle om mange oplevelser på disse ture. Han solgte kroen i 30 og byggede en flot villa i Østerby.

Knud Søndergård var formand 1. april 18 til 1. april 19. Derefter blev M. Eg Andersen igen formand, og han beholdt dette arbejde til sin død. De sidste år var han tillige sognefoged og amtsrådsmedlem.

I 18 stiftedes A/S Sdr. Omme Bank med en aktiekapital på 110.000 kr. Gdr. Niels Skovbjerg, Bøvl, var bankrådets formand. Der var tre direktører, hvoraf en på skift var tilstede i åbningstiden. Disse var Lavaetz Poulsen, Mads Eg Andersen og slagter Chr. Andersen. Desuden ansattes V. V. Fogh som bogholder. Banken havde stor søgning og den afhjalp et stort savn. Det viste sig efterhånden, at den lille bank ikke rådede over tilstrækkelig kapital til at opfylde egens store krav. Der blev derfor indledt forhandling med A/S Veile Bank om overtagelse. Efter lange forhandlinger strandede disse. — Det var for langt ude i vesteregnet for Vejles pengeinstitutter, selv om vi hørte til Vejle amt. I 34 overtoges den lille bank af Herning Handels- og Landbrugsbank og førtes videre under direktør Marinus Christensens ledelse indtil den i 65 indgik i den store koncern »Midtbank«. Fra dette tidspunkt overtog direktør Kjærsgaard ledelsen af Sdr. Ommeafdelingen. Hvor stor den økonomiske udvikling på egnen er blevet afspejles vel bedst ved at oplyse, at i regnskabsåret 1968 havde afdelingen her en omsætning på kr. 169.579.113,72 — *jo, tallene passer!*

Gadebelysningen er en realitet og får et tilskud for vinteren 17-18. I oktober 18 udddeles rationeringskort til sukker, brød, svinekød, pe-

troleum, flormel, mælk og ris til familier med børn. Uddeling af kartofler til mindrebedlede. Der nedsattes et huslejenævn på fem mand. I henhold til dyrtidsloven af juli 18 vedtoges det at uddele beklædningshjælp til 46 familier og ligeledes dyrtidshjælp efter samme lov til 73 familier for januar, februar og marts måneder. Ifølge samme lov købte rådet 400 tdr. kartofler til uddeling til mindrebedlede byboere i vintertiden. Kartofler var blevet dyre og kartoffelmel var i fantasipriser. I Brande var der i 17 bygget en andelskartoffelmelsfabrik.

Kartoffelmelsfabrikken

Anton Sørensen, Haubro, havde lært os, at der ikke var nogen grænser for, hvor mange tdr. kartofler, vi kunne avle på en td. land. — Han avlede selv 300 tdr. pr. td. land!

Fabrikken i Brande fik en meget fin start, og tanker opstod om, at bygge en magen til i Sdr. Omme. Der blev sendt indbydelse ud til alle landmænd i sognet og de omliggende sogne angående sagen til et møde i Sdr. Omme. Der var tilkaldt eksperter for at vejlede både om start af andelsselskab og bygning og indretning af fabrikken. Det oplystes, at en fabrik som den i Brande ville koste ca. 350.000 kr., og at der skulle foretages en bindende tegning hos eventuelle andels-havere, som skulle forpligte sig til at levere et bestemt antal tdr. kartofler årlig i ti år. Da priserne lå på ca. 20 kr. pr. tønde, fik de os desværre bildt ind, at når der var tegnet 18.000 tdr. årlig, så var der ingen risiko ved at starte foretagendet. »Det værste, det kunne gå, var da, at vi skulle levere kartoflerne gratis i ét år, så var fabrikken betalt.« — Vi fik lært noget ganske andet! Selskabet stiftedes i Sdr. Omme forsamlingshus 22. marts 19. Der havde tegnet sig 240 andels-havere. Lovene vedtoges, og der blev valgt en bestyrelse på ni medlemmer af sognenes gode mænd: Amsrådsmedlem M. Eg Andersen, Sdr. Omme, amsrådsmedlem H. Christensen, Filskov, mejeribestyrer M. N. Møller, Ørbæk, gdr. Mads Enevoldsen, Dyrvig, Hoven, gdr. Hans Bertelsen, Ørbæk, gdr. Niels Nielsen, Fruergård, Sdr. Felding, gdr. Jens Jensen, Østerby, og plantør J. Fr. Jensen, Sdr. Omme Plantage. Der købtes ca. 10 tdr. land fra præstegården i den nordlige udkant af byen, hvor bygningerne opførtes. Fabrikken kom i gang nogle dage før jul i 19. Det gik nogenlunde i de første to år. Men så væltede vanskelighederne ind over foretagendet. Alle priser raslede ned, og kartoffelmel kunne kun sælges med stort tab. Et par af de

store aftagere af mel krakkede m. m. Det var et meget mørkt kapitel i sognets historie, derfor går jeg let hen over det. Fabrikken trådte i likvidation i maj 29. Likvidationsudvalget, som bestod af følgende: Gdr. Johs. Bindsbøl, Kirkeby (formand), Peder Eg Jensen, Hans Kr. Nygaard, Christinus Nielsen, Høgelund, og gdr. Jeppe Kr. Andersen, Bøvl, fortsatte dog arbejdet med at nedbringe de økonomiske tab mest muligt helt til 6. oktober 39, da den endelige afslutning skete. Hvor hård denne krise end var, så var der ingen andelshavere, der blev drevet fra ejendommene af den grund. Der var en hel del, der ikke *kunne* betale, og der var mange, der ikke *ville*. Men hvor den grænse går, har jo altid været vanskeligt at afgøre. Jeg havde en tegning på 200 tdr. årlig og det fremgår af mine regnskabsbøger, at jeg har leveret 1800 tdr. kartofler. Kassebøgerne viser, at jeg har modtaget fra fabrikken kr. 3303,81 og jeg har indbetalt til fabrikken kr. 3075,75. De 1800 tdr. kartofler har jeg altså fået kr. 248,06 for! Dette er i en nøddeskal solgtes i december 28 til Sdr. Omme Idrætsforening, som straks i det tidlige forår 29 ved frivillig arbejdskraft gik i lag med at skabe den efterhånden skønne idrætspark, sådan som vi har kendt den og glædet os over gennem de snart 30 år. I 23 kom dyrlæge P. C. Petersen. Han var meget interesseret i alt, hvad der kunne tjene til fremme af sognets og byens vel, og han tog aktiv del i arbejdet for idrætsparken og var en god støtte for idrætsforeningen gennem mange år, og var flere gange dommer ved ringriderstævner, hvortil der var stor tilslutning. I maj 31 solgtes fabrikkens bygninger til et konsortium bestående af d'herrer Lavaetz Poulsen, Sdr. Omme, slagter Chr. Andersen, Sdr. Omme, og Niels Skovbjerg, Bøvl, m. fl. Der blev oprettet et interessentskab, »Sdr. Omme offentlige Slagtehus og Eksportslagteri«. Dyrlæge Petersen var drivkraften også i dette foretagende, og det var ham, der var ledende direktør. Da sundhedsvedtægten for kommunen påbyder kødkontrol af alle slagtede dyr, der anvendes til menneskeføde, fik han også dette hverv. Men da der i forvejen var slagterier i Grindsted, Give, Skjern og Ølgod, og konkurrencen derfor var hård, lykkedes det ikke at få tilført så stort et antal dyr, at det kunne blive til rentabel drift, og i 42 blev slagteriet nedlagt og bygningerne solgtes til min bror, der i 43 flyttede mølleriet og foderstofforretningen her fra Juellingsholm og dertil.

Som en slags kuriosum kan nævnes, at den 17. juli 20 fløj danskeren Robert Svendsen over Øresund! Det vakte megen opsigt, at det

endelig lod sig gøre at flyve en så lang tur! Og at det var en dansker, der udførte denne bedrift.

I 20 vedtoges det at opkræve et ekstra kvartals kommuneskat. Angående kloakanlægget i Sdr. Omme by vedtog man at yde et tilskud på 12½ pct. til anlægget i Østerby og 15 pct. til anlægget i Kirkeby. Sognerådsmedlemmernes antal forøges fra 5 til 7 fra næste valg. Der vedtoges en sundhedsvedtægt for kommunen. I 21 er dyrlæge Poulsen afløst af dyrlæge Aksel Andersen. Han er bevilget et tilskud på 400 kr. årligt i tre år. På grund af arbejdsløsheden forelå tilbud fra amtsvejvæsenet om at aftage alle de skærver, som kommunen måtte lade slå til afhjælpning af denne. Dels af samme grund påbegyndte amtsvejvæsenet brolægning af amtsvejen gennem byen. Dette fuldførtes i 22 og var i høj grad med til at give den unge stationsby sit bypræg. Det viste sig desværre her som andre steder, at brolægning ikke var uden skade for trafikken, og brostenene fjernedes igen i 67 samtidig med en regulering af højdeforholdene og derpå følgende macadamisering og omlægning af fortovene, som vi ser hovedgaden fremtræde i 70.

Håndværkerforeningen afholder tombola i fem dage i forsamlingshuset. Den første benzintank kom i juni hos købmand A. Chr. Christensen. Fra august 22 er lærer K. Balle bevilget afsked på grund af alder med pension, og embedet opslås ledigt. Der må have været ebbe i læge Raschs pengekasse, for samme dag vedtoges det at yde ham et årligt tilskud på 600 kr. af kommunens kasse, at søge amtsrådet om at yde ham et årligt tilskud i tre år på 300 kr. og at søge om statstilskud på 600 kr. årlig i tre år fra 1. april d. å. til kommune-lægen i Sdr. Omme. 19. marts 22 indsattes pastor Poul Olesen i sit embede som sognepræst her. Og fra 1. november ansattes lærer K. O. Knudsen som førstelærer ved Sdr. Omme skole. Grundlisteuudvalget vælges for første gang (et udvalg, der skal udpege nævninge og domsmænd i sognet). I august 22 kom loven om aldersrente til afløsning af alderdomsunderstøttelse. Og den nye lov betød en stor lettelse for rådet. Loven om udryddelse af oksebremselarver kom i marts 23. Doktor Rasch fraflytter kommunen i efteråret 23. Han afløstes af læge Gundel, og han igen af dr. Meyer, og han igen af dr. Christoffersen. Tidspunkterne fremgår ikke af bogen. I 35 kom dr. Rasmus Pedersen hertil, og han er her stadig (1970). Han har en meget stor praksis og har vundet stor tillid på grund af hans måde at være på som læge. Der opkrævedes et ekstra kvartals skat i 23-24. Anden ansøgning til amtet om at optage Brande-vejen som amtsvej indsendt.

Det vedtoges at sende en takkeskrivelse til L. Poulsen og frue for den smukke, nyttige og værdifulde fysiske samling, som de har skænket til Sdr. Omme skole i anledning af deres sølvbrillup. Lærer Poulsen afløser lærer Risbjerg-Thomsen som lærer ved Kirkeby ndr. skole, og lærer S. J. Sørensen ansættes ved Sdr. Omme skole. I 24 ansøger J. Chr. Madsen om fritagelse for hvervet som sognefoged på grund af alder. Forinden embedet besættes, sendes andragende til politimesteren om at få sognet delt i to fogedrier. Delingen blev foretaget, og til sognefoged i Sdr. Omme distrikt valgtes M. Eg Andersen og for Stakroge distrikt valgtes boghandler Henrik Kjær, Stakroge. Lov af 14. marts 24 påbyder indførelse af folkeregistre, og det skete også her. Sognefogderne bliver nu giftfogder, og det vedtoges at foreslå som betaling 10 øre pr. indbygger for at føre journal, udstede attester og stille værelse til rådighed ved borgerlig vielse. I 26 er I/S Sdr. Omme Anlæg en realitet, idet der søges om og bevilges et tilskud dertil. Stationsforstander M. E. Mikkelsen var formand fra starten. Det vedtoges efter indbydelse fra Assing sogneråd at vælge et medlem til at tiltræde udvalget angående overtagelse af vejen Sdr. Omme-Skarrild, Assing til Herning som amtsvej. Der træffes aftale med Falck-Zonen om oprettelse af brandværn i Sdr. Omme. Murermester J. Jessen ansættes som skorstensfejer og brandopsynsmand i kommunen. 16. juni 27 er indført i protokollen: »Begrundet på, at mangeårige sognerådsformand Mads Eg Andersen er afgået ved døden, valgtes gdr. Kr. Therkildsen, Ll. Brande til formand for resten af året 27-28. Det vedtoges, at rådet betaler kaffebord ved begravelsen«. — Og hermed er sat punktum for hans faste og letlæselige håndskrift i bøgerne fremover. I et møde den 14. maj s. å. har han indført to hele sider tætskrevne i den store bog om de sager, der blev behandlet ved mødet. Der har været 13 sager til behandling af vidt forskellig art, og hver sag har sit nummer. Rådets begrundelse for afgørelse af disse er nedskrevet. Han havde en stor evne til at forme en skrivelse, så den ikke kunne misforstås. Og så skelner man mellem linjerne et indtryk af den mand, der har skrevet dem. Han var en klog mand og en god mand, og ingen har vist som han været med til at præge udviklingen i sognet. Hans Møbjerg Kristensen bliver sognefoged. I disse år har det taget rigtig fart med oprettelse af statshusmandsbrug. I årene 25 til 30 alene 15 nye brug, og der er bevilget 25 nye grundforbedringslån. Der er ialt oprettet ca. 30 statshusmandsbrug i sognet og bevilget langt flere grundforbedringslån. Rådet skulle anbefale begge dele og vurdere, om ansøgningerne kunne anbefales eller frarådes, evt. nedskæres.

Efterkrigstidens højkonjunktur slog meget pludselig om til sin modsætning, og i 28 var det småt med indtægterne for alle, hvilket fremgår af, at mange har søgt om nedsættelse eller eftergivelse af den pålignede kommuneskat. Rådet har i dette år betalt sygekassekontingent for 16 familier, hvilket siger lidt om økonomien. Da man havde en ligningsprocent på 9, og det punkt var nået, hvor det skønnes, at det beløb, man forhøjede den samlede udskrivningssum med, ville man blive nødt til også at forhøje summen af de uerholdelige skatter med, er man enedes om at ændre ligningen, så der udskreves $\frac{1}{4}$ på ejendomsskatter og grundskyld og $\frac{3}{4}$ på indkomst og formue. Dermed er den gamle regel fraveget, som har været gældende gennem alle bøgerne, hvor man har brugt en sjettedel og fem sjettedels fordelingen. Arbejdsløshedens svøbe bredte sig og præger i høj grad rådets dispositioner. Den 1. januar 29 var der 1801 indbyggere i kommunen og for 30-31 udskreves der 85.000 kr. i samlede kommuneskatter. I november 30 overtog P. Bindsbøl Sdr. Omme kro. Lærer Frederiksen er ansat som førstelærer ved Bøvl skole i 27. Lærer Frandsen som andenlærer ved Sdr. Omme skole fra 1. november 39 og fru Marie Kjærgaard som lærerinde ved Bøvl skole 1. november 39. I 30 søges amtet om tilskud til regulering og asfaltering af Brandevejen. Denne er underskrevet af Blåhøj-Filskov og Brande sogne. Vejarbejdet sættes allerede i gang i 32. I 32 får kommunen alle sine lån opsagt til indfrielse fra Landbosparekassen i Vejle. I lov af 4. februar 33 kan der gives statslån til håndværkere og handlende. Tolv søgte om lån og anbefaledes. Gdr. Marius Hansen, Bøvl, ansattes som den første pantefoged i 33. I 32 vedtoges en lov om krisehjælp til landbruget, der bestod i, at staten betalte april kvartals kommuneskat (kun ejendomsskat) for alle landbrug under en vis størrelse. Året efter kom loven om tvangsakkorder, hvor staten gav tilskud. Den administreredes af akkordlåneudvalg nedsat af amtet med støtte af sognerådet. Begge vidner om den økonomiske krise, som var meget streng. Staten ydede også store beløb som krisehjælp til arbejderfamilier. I 35 oprettedes Sdr. Omme Brugsforening. Dens første bestyrelse bestod af fængselsbetjent I. C. Christensen (formand), mejeribestyrer N. Thomsen, Mads Grummesgård, Anton Nielsen, Herman Laugesen, Simon Graversen og Kr. Søndergaard. Og som uddeler ansattes M. P. Nørregaard. Han døde i en forholdsvis ung alder og afløstes af nuværende uddeler B. Smith fra 1. april 65. Der er bevilget og planlagt flytning og stor udvidelse af virksomheden i 1970. Arbejdet påbegyndes i maj. Det bliver til et stort supermarked, og den samlede investering vil andrage 1,2 mill. kr.

Statens arbejds hus

I 32 blev der under medvirken fra mange sider indledt forhandlinger med justitsministeriet om oprettelse af en fangelejr under nye former, hvor fangerne kunne arbejde under mere frie forhold end de hidtil gældende. Egnens rigsdagsmænd, med Jens Holdgaard, ikast, som den mest varme fortaler, mente, at pladsen til en sådan var netop her i Sdr. Omme. Det resulterede i, at justitsministeriet i foråret 32 købte ca. 1800 tdr. land sammenhængende areal, som hovedsagelig bestod af hede i Lille Brande til oprettelse af »Statens Arbejdshus«. Som fængselsinspektør ansattes H. Hertel, som var øverste leder af foretagendet. Der toges straks fat på opførelse af bygninger og forbedring af veje. De første bygninger bestod af træbarakker, og allerede den 24. april 33 blev anstalten taget i brug til sit formål med plads til 52 fanger. Endvidere var opført tre tjenesteboliger og nogle primitive landbrugsbygninger. I 35 oprettedes tillige et drankerhjem, »Statens Helbredelsesanstalt for Drankere«, som toges i brug i februar 36. Arbejdshuset har siden oprettelsen været under stadig udvidelse, og først omkring 47 har den antaget sin endelige form. Fra december 43 til september 45 var størstedelen af bygninger og boliger beslaglagt af den tyske værnemagt og blev anvendt til kaserne for soldaterne og til husning af flygtninge. Ved befrielsen i maj 45 overtog luftværnet fra Brande bevogtningen af flygtningene, hvis antal udgjorde ca. 2800 mænd, kvinder og børn. I 39 var der plads til ca. 300 fanger, og den faste stab af funktionærer og betjente udgjorde ca. 100. Hele dette store foretagende har jo i høj grad sat sit præg på Sdr. Omme sogn. De mange betjente var for en stor dels vedkommende yngre folk, som her kunne blive ansat i en fast stilling efter en forholdsvis kort prøvetid og uden større startkapital kunne bygge eget hjem. For håndværkerne og de handlende øgedes arbejdet og omsætningen meget kraftigt ved opførelsen af de mange nye hjem i og omkring byen, og de mange unge hjem bevirkede i årenes løb, at skolerne den ene gang efter den anden måtte udvides og lærerstaben forøges. Ved opførelsen af det efterhånden store bygningskompleks, som anstalten består af, da var det kun i de første år, at det gav nævneværdig beskæftigelse for sognets bygningshåndværkere, idet dette overgik til anstaltens egne folk plus fangerne.

Med hensyn til opdyrkningen af det store hedeareal, da blev der fra starten lagt en slagplan om, hvordan og i hvilket tempo, det skulle ske. De første fanger blev straks sat i gang med anlæg af veje, dræning og oprensning og regulering af vandløb og med afbrænding af

en del af lyngheden. Efter en omhyggelig jordbundsundersøgelse, blev der dernæst fastsat en opdyrkningsplan, hvorefter der hvert år skulle tages ca. 100 tdr. land under plov efter professor Weis' metode. Samtidig begyndtes plantning af læhegn på den fuldstændig åbne hedeblade. Allerede ved slutningen af 38 var ca. 600 tdr. land opdyrket og i drift som agerjord, ca. 170 tdr. land tilplantet. Der var anlagt ca. 24 km veje og et 11 km langt halvdige lavet og beplantet langs arealets grænser. Som driftsleder af landbruget ansattes ved starten i 33 Niels Mølgaard, som bestred denne meget krævende stilling på en enestående måde til sin død i 53. Forstander Højstrup-Jensen, Grindsted, havde pladsen indtil 57, da han blev forstander for Landboskolen i Grindsted. Han afløstes af den nuværende leder, cand. agro Børge Bollesen. Inspektør H. Hertel afløstes i 63 af cand. theol. Ejnar Nielsen. Endvidere var daværende overbetjent Martin Jensen (nu emer.) en af dem, der var med til at formidle kontakten mellem anstalten og sognets beboere. Bogholder (nu fængselsforvalter) A. Bruun har også været der omtrent fra starten. Både han og inspektør H. Hertel har været medlemmer af sognerådet. Fodermester Hansen, som er velkendt inden for kvægavlskredse (r. d. m.) og inden for havebruget, idet han er en initiativrig formand for den stedlige havekreds, som oprettedes i 56. Kredsen er tilsluttet »Det jyske Haveselskab« og har i dag ca. 200 medlemmer. Han kom først hertil i 43. Såvel fængselsanstalten som gartneriafdelingen og ikke mindst den store landbrugsbedrift har skabt stor interesse både i ind- og udland, og det er mange selskaber og foreninger, der i de senere år har besøgt virksomheden for at se og lære. I 68 avledes der 8000 tdr. korn. I september 69 er der kun ca. 70 tdr. land hede, som er uopdyrket. Der er en førsteklases besætning på 125 malkekøer (r. d. m.), ialt 315 kreaturer, 50 grisesøer og ca. 500 svin ialt. Køernes gennemsnitsydelse er på toppen for en så stor besætning. Før traktorernes tid var der seks spand store, kraftige belgierheste.

I april 34 vedtoges det at overdrage kommunens socialkontor til bankbestyrer Marinus Christensen. Han overtog tillige kassererposten og folkeregistret og skulle have 1000 kr. for at passe dette arbejde pr. år.

I/S Sdr. Omme Vandværk starter i 35. Der var fra starten 110 medlemmer og den første bestyrelse bestod af baneformand M. Andersen (formand), rentier Chr. Andersen og smedemester J. A. Sørensens. I 70 er der 416 medlemmer. Der foretoges i 70 udvidelse, så

kapaciteten kommer op på 100 kubikmeter vand pr. time. Der er ialt investeret ca. 1 mill. kr. i foretagendet med kommunegaranti. Den nuværende bestyrelse består af: Gdr. Viktor Nørgaard (formand), mekaniker E. Østergaard, redaktør Krarup-Møller, mælkehandler Børge Andersen og chauffør Chr. Damgaard.

Der er kommen en lov om statsstøtte til boligbyggeri. Rådet kan garantere for den del af byggesummen, der ligger mellem 80 og 90 pct. Og nu strømmer det ind med ansøgninger om en sådan garanti.

Marie Bjerre Jensen skænker en byggegrund til opførelse af et alderdomshjem. Overslag og tegninger foreligger ret snart over hjemmet, og fru Bjerre Jensen skænker yderligere 10.000 kr. til fremme af sagen. Da der i sognet blev en hel del diskussion om størrelsen og beliggenheden af arealet, blev sagen foreløbig stillet i bero.

I 36, da man står over for en udvidelse af skolevæsenet i Sdr. Omme, og da der til udvidelsen mangler det nødvendige areal, vedtog man at købe ca. 500 kvadratalen jord af tømmerhandler Vilhelm Olesen for en pris af 2 kr. pr. kvadratalen og at ansøge amtet om tilladelse til købet. Ved valget i 37 blev der valgt seks nye medlemmer. Kun gdr. Kristian Bruun, Stakroge, blev genvalgt. Gdr. Herman Laugesen valgtes til formand og denne betroede plads beholdt han til april 55. Det vedtoges at støtte oprettelse af et sognebibliotek i Sdr. Omme. Dyrslæge Jeppe-Jensen har overtaget A. Andersens praksis. Kildeartsbeskatningen afskaffes og forhøjelse af indkomstskatten sættes op fra 30 til 50 pct. efter skøn. 6. juli afholdes kommuneafstemning om bevilling til købmændene til at handle med spiritus. Hidtil havde kun købmand A. C. Christensen haft en sådan bevilling. Resultatet fremgår ikke, men jeg går ud fra, at samtlige kolonialhandlere har fået bevillingen. I 38 har en god Filskov-mand, Anton Moustgaard Jensen, senere grosserer i København, skænket et legat på 100.000 kr., hvoraf renterne uddeles i fire portioner årlig til landbrugsstuderende fra Filskov, Blåhøj og Sdr. Omme sogne. Sognepræsten i Blåhøj er formand for legatbestyrelsen. Rådet overtager vedligeholdelsen af et monument for folketingsmand J. Holdgaard, som på foranledning af Sdr. Omme Husmandsforening er rejst ved I/S Sdr. Omme Anlæg. Han står og skuer frem ad vejen, der fører til fængselsanstalten. Rådet indleder forhandling med Vejle og Ribe amtsråd om indlæggelse af patienter herfra på Grindsted sygehus. Kommunens patienter var gennem mange år bleven indlagt der, og patienterne var glade for overlæge Lange, og deres pårørende var glade for den gode og billige forbindelse dertil — en

Herman Laugesen
Foto: Krarup Møller

returbillet med toget kostede kun 75 øre. — I foråret 37 var jeg deltagere i en deputation, som søgte foretræde for Vejle amtsråd for at opretholde den gældende ordning. Ifølge amtsfuldmægtigens oplysninger var grunden til amtets vægring ved at fortsætte kun et betalingspørgsmål, der drejede sig om 75 øre pr. patient pr. dag. »Dem vil kommunen gerne betale«, svarede jeg. »Hvor mon I vil anbringe dem i kommuneregnskabet?« spurgte fuldmægtigen. »Mon vi ikke med en smule god vilje skulle kunne komme om ved det«, var mit svar. Overenskomst mellem Vejle og Ribe amter blev ikke opnået, og dermed indledtes en af de kedeligste affærer i sognets historie. Indlæggelse skulle nu ske enten på Give sygehus eller sygehuset i Brande. Det vakte megen misfornøjelse i sognet. Men helt galt blev det, da amtsrådet tog endnu et skridt til den gale side ved efter få års forløb at dekretere, at patienterne herfra nu ikke længere måtte indlægges i Brande, men skulle enten til Give eller Vejle. Der rejste sig en voldsom protest, og på cirkulerende lister i sognet skrev 90 pct. af beboerne under på dene protest. Men uviljen steg til kogepunktet, da amtsrådet besluttede, at sygehuset i Brande skulle helt nedlægges. Hele denne kedelige affære, hvor man tvangsforflyttede omkring med syge mennesker i Brande, Blåhøj og Sdr. Omme sogne bestyrkede hos os en følelse af at være placeret i yderkanten af det store østjyske Vejle amt. At der spillede lovlig meget kontoriusseri ind bekræftes af, at Sdr. Ommes patienter for en del år siden igen

kunne indlægges i Grindsted, uden at der er ført vidtløftige forhandlinger om sagen. Vi glæder os derover, men vi kunne vist være sparet for denne tvangsforflytning af syge mennesker ved en smule velvilje fra Vejle amtsråds side. Sagen har spillet en vis rolle ved kommunesammenlægningerne og fastsættelse af de nye amtsgrænser.

I november 39 oprettedes *Sdr. Omme Husmoderforening*, hvis første bestyrelse bestod af fru bankbestyrer E. Christensen (formand), fru Sigrid Christensen, Skovsende, fru Anna Sørensen, fru Gerda Bæhrentsen, fru Ingeborg Mortensen, fru K. Jensen og fru Maren Uhre. Foreningen har gennem årene på en stilfærdig måde virket for kvindernes og hjemmenes interesser og ved aktiv indsats, når der skulle holdes kurser, udstillinger og demonstrationer. Foreningen har 120 medlemmer i 70, og fru driftsleder Bollesen er formand. I bestyrelsen er fru Ester Hansen, fru Dorit Lauridsen og fru Ruth Pedersen. Foreningen har blandt mange andre opgaver startet og tilrettelagt aftenskolekursen med sprogundervisning, hygiejnekurser o.m.a for alle, der ønsker at være med.

I februar 40 holdtes offentlig licitation over opførelse af en ny skole i Sdr. Omme.

Den 9. april indtrådte så den sørgeligste dag i landets historie ved den tyske besættelse. Det vil jeg ikke uddybe grundigt her, idet der jo foreligger fyldige trykte beretninger om hele denne sørgelige 5-årige periode. Men det førte allerede fra starten til, at restriktioner og forbud indførtes næsten på alle områder. Og ikke mindst sognerådene fik en hel masse nye og besværlige opgaver. Men da der var streng censur, og trykkefriheden var fløjten, står der ikke ret meget i bøgerne om alt dette af gode grunde. Men enkelte linier hist og her tages med.

Rationering blev efterhånden foretaget næsten for alt, og forbrugerkort skulle afleveres ved køb af varer, der blev mere og mere knaphed på, eftersom krigen skred frem. Det begyndte med ernæringskort til brød, sukker, mel og kaffe m. m., men blev udvidet til manufaktur, petroleum, benzin, kul o. m. a. Alle privatbiler blev afskåret fra at køre og blev opklodsede. Kun læge, dyrlæge og en enkelt taxachauffør havde lov at køre. Og mod slutningen måtte også de have bilerne omlavet, så de kunne køre på trægas. De fleste lastbiler havde gennemgået denne operation. Der kom atter fuld sving i tørveproduktionen, og hele Jylland blev gennemboret for at finde brunkul. Formbrændsel- og tørvebriketfabrikker startedes i stort tal

i sognet. Baner og fabrikker var helt henvist til at bruge dette brændstof.

Sognet her bidrog i høj grad til at holde samfundsmaskineriet i gang under de to verdenskrige ved udvidet avl af rug til brød og af spisekartofler. Ved fabrikation af klyne, brunkul, formbrændsel og tørvebriketter.

Ved mejeriets 40 års jubilæum i 47 var hosstående lille sang blevet omdelt:

Mel.: På Vossevangen.

I Sønder Omme vi har vor rod.
Her skal vi mandomsgerning øve.
Og selv om jorden slet ej er god,
og tålmod tit må stå sin prøve,
når sandet flyger, og frosten bed,
og græsset visner for solen hed,
så tror vi på,
det nok skal gå.

Vi lærte nøjsomhed på heden.

Vi planted' graner i hegn og skel,
og kørte mergel på heden.
De lange sener vi slog ihjel
og brækked' alen for nedden.
Vi planted' haver ved gård og hus,
og langt om længe fik vejen grus.
Vi tro'de på,
det kunne gå
at skabe gode hjem på heden.

Når krige raser ved Danmarks dør,
og miner spærrer vej på vandet,
rug og kartofler som aldrig før
skal hjælpe til at redde landet.
Og tørv og kul skal der også til
for by og land ellers fryse vil.
Vi tror dog på,
det nok skal gå,
der kommer meget her fra heden.

I nitten-syv fik vi mejeri,
og fyrre år er gået siden.
Ved fælles hjælp lagdes kræfter i,
og det er blevet stort med tiden.
Et bindeled mellem by og land
som nok skal vise at holde stand.
For vi tror på,
det bedst vil gå
ved fælles hjælp at vinde freden.

På denne plet vil vi ta' vor tårn
 og finde mening med livet,
 vort hjem bevare for vore børn,
 som det i arv til os blev givet.
 Af denne magre og tørre muld
 forvandles sliddet til lykkeguld.
 For vi tror på,
 det nok skal gå,
 for jorden blev af Gud os givet.

O. D.

Bankbestyrer M. Christensen får bevilling til at bygge og drive biograf i Sdr. Omme. — Der udstedes sukkerkort og nedsættes et kornnævn og et brændselsnævn. Der gives tilladelse fra ministeriet til at lade foretage udpantning i fast ejendom for ubetalte personlige skatter. Det vedtages at bygge en ny bro over åen ved møllen. Alle brandfogder skal have telefon. Vinteren 40-41 var ualmindelig hård og lang (en nat sidst i januar 41 viste vores termometer $\div$ 34 grader), og en tør sommer fulgte efter, så besætningerne måtte reduceres. For at bøde på de værste tab, vedtoges i maj 42 lov om statslån til tørkeramte landmænd. Andragender fra 15 sådanne anbefaledes. De skulle bruges til hjælp ved betaling af prioritetsrenter for juni termin. Martin Kristiansen ansattes som kommunevejmand i 42. Det vedtoges at oprette fast kommunkontor fra 1. april og at ansætte en fast kontormand. Efter nogen strid om beliggenheden vedtoges det at opføre en ny skole med to lærerboliger i Stakroge på Ejnar Knudsens mark til afløsning af Kirkeby ndr. skole, og at opføre en ny gymnastiksal ved Bøvl skole. Byggearbejdet blev straks påbegyndt. Fra byggenævnet forelå skrives af 20. august 42, hvori det meddeltes, at der ikke kunne fås cement til færdiggørelse af Stakroge skole m. m., hvorefter arbejdet standsedes. Samtlige kolonialforretninger plus Brugsen får tilladelse til handel med spiritus. Købmand Harry Christensen har nedsat sig i Bøvl. I maj 43 er følgende indført: Der var afholdt sognerådvalg den 5. maj, og følgende valgtes: Herman Laugesen, bogholder A. Bruun, Johs. Bindesbøl, C. Ibsen, P. Raun, Aksel Gr. Bruun og Martin Fønnesbeck. — Det er ikke mange ord!

Afstemningen foregik i den nye skole, idet forsamlingshuset og krosalen og en del skolestuer var beslaglagt af tyskerne. Der forelå ansøgning fra gdr. Kristian Bruun, Stakroge, om at udtræde af rådet og blive fritaget som medlem af skolekommissionen. Dette bevilgedes. I sommeren 43 er gdr. Johs. Bindesbøl afgået ved døden, efter at han har været kommunekasserer m. m. i mange år. I efteråret 44

er sognefoged Hans Møbjerg Kristensen afgået ved døden. Han efterfølges af gdr. Jeppe Kr. Andersen, Bøvl, der dog allerede i februar 45 ansøgte om fritagelse for hvervet. Lærer O. Steffensen bliver så sognefoged, og han beklæder stadig denne stilling. Den store glædedag, 5. maj 45, som kom med befrielsen fra tyskernes såkaldte »beskyttelse«, er heller ikke omtalt med ét ord. Det er, som om alt, hvad rådet har beskæftiget sig med i disse år, ikke er bevaret for eftertiden ved opnotering i protokollen. I august indtræder P. Jung i rådet i stedet for Johs. Bindsbøl og Anton Nielsen i stedet for P. Raun, der også er død.

Grundlovsdagen 5. juni 45 arrangeredes i idrætsparken en glædes- og takkefest for befrielsen, hvor samtlige foreninger i Stakroge og Sdr. Omme stod som indbydere. Disse var: Ungdomsforeningen, Idrætsforeningen, Landboforeningen, Husmandsforeningen, Husholdningsudvalgene, Husmoderforeningen, Frihedskæmperne, Forsvarsbroderforeningen, Betjentforeningen, Menighedsrådet, Dansk Arbejdsmandsforbund, KFUM og K, Konservativ Vælgerforening, Socialdemokratisk Vælgerforening og Venstrevælgerforeningen. Man samledes på skolepladsen og marcherede derfra med hornorkester i spidsen gennem byen til idrætsparken. Her talte pastor Niels Pedersen, Ølgod, og højskoleforstander Frode Aagaard, Bornholm, og vi sang glædes- og takkesange. Frihedskæmperne demonstrerede sabotagemidler m. m. Alle ansigter i den store forsamling afspejlede glæde og tak, fordi vi igen kunne samles i frihed efter de fem års knugende tryk over vor daglige tilværelse.

Den store udvidelse af kirkegården sker i 45. Det vedtoges at opkøbe et beredskabslager af tørv på 100 tons. Kromand P. Bindsbøl søger om at få bevillingen fornyet. Rådet vedtog at lade sagen afgøre ved folkeafstemning i kommunen. Bogholder A. Bruun, Arbejdshuset, udtræder af rådet på grund af forflyttelse til Horsørødljren. I hans sted indtræder N. P. Hansen. Et udvalg rejser til København for at få skolebygningen i Stakroge fremmet og for at søge bistand til opførelse af nye boliger til de mange betjente ved Statens Arbejdshus. Der ydes et tilskud til sydslesvigindsamlingen på 1000 kr.

Sdr. Omme Handelsforening oprettes 6. december 45. Den første bestyrelse bestod af manufakturhandler P. Bramsen Nielsen og Rahbeck Christensen og gartner Robert Ernst. Handelsforeningen har taget initiativ til mange ting i byen, bl. a. juleudsmykningen og anbringelse af lyskastere ved kirken i 60. Foreningen tog initiativet og byens befolkning støttede anskaffelsen. Kommunen betaler strømfor-

bruget. Bestyrelsen bestod da af boghandler Kirkegaard, manufakturhandler P. Matzen og købmand Jensen.

I 46 vedtoges en byggevedtægt for Sdr. Omme byområde. Centralbestyrer Frederikke Sørensen skænker 1000 kr. til rådet, tænkt anvendt til glæde for gamle i sognet. P. Bindesbøl fik ikke bevillingen fornyet til at drive Sdr. Omme kro, og Rauhe Jensen overtager kroen 1. april 46.

I marts 46 holdtes »befrielsesvalg« til sognerådet. Valgt blev: Herman Laugesen, Martin Fønnesbeck, P. Jung, P. Kirkegaard, J. Kruse Søndergaard, Jørgen Pedersen og Harry Toksvig Mortensen. I efteråret 46 overgår Afholdshotellet til et aktieselskab og får navneforandring til »Borgergården«. Aktierne tegnedes kun indensogns og lød på 100 kr. pr. stk. 12. oktober 46 forelå skrivelse fra amtet om endelig frigivelse af de af tyskerne beslaglagte lokaler. Opførelsen af den nye skole i Stakroge foregår i 47. I 49 rettes henvendelse til politimesteren om at få ansat en politibetjent i Sdr. Omme. Kloakeringen fortsættes i den nordlige og vestlige del af byen. Endelig siger rådet stop for garanti til Vejle-Vandel-Grindsted banen. Til amtslæggen sendes opgørelse over, hvor mange personer, der er over 70 år (82), hvor mange mellem 60 og 70 (132), og hvor mange mellem 50 og 60 (199). Lærer Oluf Steffensen ansættes som lærer ved Sdr. Omme skole fra 1. oktober 49, han har hidtil været gårdmand på Kærgården i Bøvl. Ved sognerådvalget i 50 kom rådet til at bestå af: Herman Laugesen (formand), Martin Fønnesbeck, Stakroge, bankbestyrer M. Christensen, P. Jung, inspektør H. Hertel, lærer G. Frandsen, J. Kruse Søndergaard, Ejnar Simonsen og Toksvig Mortensen. Grundlaget for skatteligningen ændres, så der udskrives 20 pct. af fast ejendom og 80 pct. efter indkomst og formue. Elektricitetsforsyningen overgår over en ti-årig periode helt til vekselstrøm, og transformatorforeninger er bleven oprettet i Simmel, Bøvl, Engebæk, Stakroge, Baggessgård og Ll. Brande. Det fremgår ikke, hvornår alderdomshjemmet er bygget, men i april 50 forelå materialebevilling og 30. juli 51 har man antaget sygeplejerske Thyra Østergaard som bestyrerinde, og så må hjemmet jo være opført i mellemtiden. Der søges om at få Sdr. Omme å optaget i regulativet som sognevandløb, og der indføres en lempelig oprensningspligt for samme. 3. september 52 afholdtes licitation over udvidelser og tilbygninger ved Sdr. Omme skole, bl. a. østfløjen. For at give plads for disse blev det nødvendigt at nedbryde forsamlingshuset og fattighuset og den røde skolebygning fra århundredskiftet. De havde alle tre hver især opfyldt deres mission gennem den halve sekel af år — fattighuset gen-

nem ca. 100 år. Forsamlingshuset savnedes meget, og der opstod ønske om at få bygget et nyt. Denne plan blev dog ikke realiseret. 1. maj ansættes H. Gammelgaard som politibetjent med bopæl i Sdr. Omme. I 53 vedtages det at opsætte vejskilte og husnumre. I juni 53 åbne »Grindsted-Grene Sparekasse« en filial i byen. Dens daglige leder er Evald Eriksen. Omsætningen ikke opgjort selvstændig, men føres sammen med Grindsted afdeling. — I 63 åbnes ligeledes en afdeling af »Handelsbanken« i Grindsted her i byen. Den daglige leder er fru Tove Holm. — 14. oktober forelå skolekommissionens indstilling af lærer H. Johnsen til det ledige førstelærerembede i Sdr. Omme, som lærer K. O. Knudsen fratrådte på grund af alder, efter at han har beklædt dette og tillige været kirkesanger i 31 år. I januar 54 søger sognefoged Henrik Kjær, Stakroge, sin afsked. Til hans efterfølger indstilles Martin Fonnesbeck, Stakroge. Ved valget i 54 valgtes: Herman Laugesen, Toksvig Mortensen, bankbestyrer M. Christensen, Ejnar Simonsen, Martin Fonnesbeck, lærer Frandsen, Jørgen Pedersen, J. Kruse Søndergaard og Aksel Bruun. Skatteprocenten blev ansat til 6,8, ligningsprocenten til 6,0, kirkeskatteprocenten til 0,5, grundskyldspromillen til 18,8 og ejendomsskyldspromillen til 14,1. Den skattepligtige grundværdi 2.492.300 kr. Den skattepligtige ejendomsskyldsværdi 2.476.800 kr. — Husmoder afløsning indføres. Der bygges ny førstelærerbolig ved Sdr. Omme skole og indrettes kommunekontor i den gamle skole. Lærer Johs. Poulsen søger sin afsked fra 1. marts 55. Som hans efterfølger ansættes lærer Brunbjerg Pedersen.

Musikforeningen oprettes

Bestyrelsen bestod af manufakturhandler Rahbeck Christensen, formand, skrædder Søndergaard Hansen, gdr. Viktor Nørgaard, overbetjent Obenhausen og overbetjent Valdemar Hansen, og som orkesterleder musikdirektør Smith fra Brørup fra starten, senere overtog K. Frederiksen, Varde, ledelsen. Der deltog til tider 25 musikere, som alle var blæsere og trommere. Orkestret fungerer ikke mere nu 1970. Byorkestret har i årenes løb optrådt ved mange lejligheder og derved i høj grad bidraget til at sprede festglæde i sognet. De fortjener en stor tak!

Da Herman Laugesen er indvalgt i amtsrådet og tillige er kommunebogholder, kan han ikke også være sognerådsformand. Toksvig Mortensen vælges til formand fra 1. april 55, og denne plads beholdt

Byorkestret

Foto: Krarup Møller

han til 1. april 70. Herman Laugesen ansættes som kærner. — 1. juli 55 oprettes det første dambrug i sognet. I dag er der fem større eller mindre sådanne anlæg. Her ved møllen 65 damme, Holm Nyland 30 damme, i Baggessgård 2 anlæg, P. Hemme Møbjerg 48 damme, samme i Kokær 30 damme, S. Graversen ?.

Efter mange ansøgninger, som er afslået, vedtages det endelig at yde tilskud til børn fra Sdr. Omme på realskolen i Grindsted (bøger og skolepenge). Udgivelse af de såkaldte skatteliste-bøger forbydes. Muldvarpebekæmpelsen vedtages, og der ansættes tre mand dertil. Fra 1. august 56 starter realskoleundervisningen her i Sdr. Omme. Fiskeriet ved Juellingsholm mølle startes. Den sidste store udvidelse af Bøvl skole fuldføres. Lærer Sigård ansættes ved skolen som aspirant 1. august 57 og får fast ansættelse fra 1. august 59.

Fra venstre: Tømrer C. Ibsen, som var kasserer i alle de 25 år, murer Daniel Danielsen, formand, og statens tilsynsførende, konsulent Tofdal Møller. Foto: Krarup Møller

Teknisk skole

I september 57 forelå meddelelse fra formanden for teknisk skole i Sdr. Omme om, at skolen må indstille sin virksomhed. Den 5. april 32 startedes skolen efter en vedtagelse på Håndværkerforeningens generalforsamling. Bestyrelsen for skolen kom til at bestå af murer D. Danielsen, formand, tømrer C. Ibsen og manufakturhandler P. Bramsen Nielsen. Skolen har således virket i 25 år, og D. Danielsen var formand i alle årene! Den havde elever fra flere sogne og startede det første år med 25 elever. Som lærere ved skolen virkede gennem årene: Lærer K. O. Knudsen, arkitekt Testrup, Blåhøj, maler C. Ibsen, maler Carlo Møller Hansen, lærer Frandsen, elektroingeniør Steffen Uhre og arkitekt E. Bæhrentzen. Der undervistes kun om vinteren ved aftenkurser. Arkitekt E. Bæhrentzen var den første, der aflagde svendep prøve. For at erhverve afgangsbevis i henhold til lærlingeloven var undervisningstiden tre vintre. Eleverne betalte et mindre beløb for undervisningen varierende fra 10 til 80 kr. for en sæson. Kommunen stillede lokale til rådighed og ydede et mindre tilskud årligt. De små tekniske skoler blev tvunget til at standse, da der forlangtes dagundervisning. Det havde sognet her hverken lokaler eller lærerkræfter til og den måtte standse, efter at den havde virket i de 25 år til alles tilfredshed på en god måde. I 59

holdtes afsluttende sammenkomst, hvor det bestemtes at fordele kassens midler, som udgjorde 1436 kr., med en tredjedel til fjernsyn på »De gamles Hjem«, en tredjedel til anskaffelse af et nyt orgel i kirken og en tredjedel til Håndværkerforeningens ældste medlemmer.

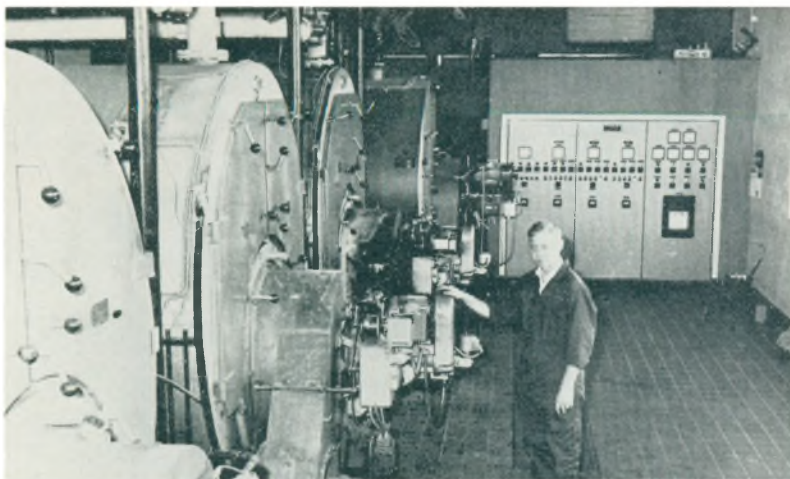
I 58 opførte brødrene Lorentzen den store maskinfabrik ved Herningvej. Den beskæftiger til tider ca. 20 mand, og det samme gør A/S Juellingsholm mølle og Foderstofforretning. Ved valget i 58 valgtes følgende: Toksvig Mortensen (formand), H. Laugesen, G. Frandsen, M. Fønnesbeck, Steffen Uhre, Kruse Søndergaard, P. Jung, Albinus Flugt og John Raun. Enke Elise Sylvestersen skænker et pantebrev til det sociale udvalg. Renterne deraf skal anvendes til gavn for ældre på »De gamles Hjem«. Bøvl Idrætspark oprettes. Der er antaget en skolelæge. Efter at det har været afslået gennem mange år, vedtages det endelig at yde et tilskud på 400 kr. til hver af de elever, der søger ophold på efterskole. Hjemmesygeplejeordningen vedtages i henhold til lov af april 58. Det vedtages at bygge en ny betonbro over åen ved Juellingsholm. Ligningsgrundlaget for næste 4-årige periode fastsættes til 15 pct. på fast ejendom og 85 pct. efter indkomst og formue. Det skattefrie fradrag i ejendomsskyld ansættes til 15.000 kr. Den samlede udskrivningssum ansættes til 645.000 kr., ligningsprocenten 7, grundskyldspromillen 13,7 og ejendomsskyldspromillen 10,3. Der indføres købstadsordning fra 1. august 60. I henhold til lov om statslån til tørkeramte landmænd bevilgedes sådanne til 28 landboere. Der indføres skolebilkørsel fra Ll. Brande og Bøvl til Sdr. Omme skole. Lærer H. Johnsen udnævntes til skoleinspektør. Gadebelysningen bliver forbedret til lysstofrør. Der afholdes licitation over udvidelse af Sdr. Omme skole. Opførelsessum 442.000 kr., deraf fås 289.000 kr. i statstilskud. Det vedtoges at yde diæter til sognerådsmedlemmer og at indmelde kommunen som medlem af hulkortcentralen i Ålborg. Skatteopkrævningen foretages herfra i otte terminer. I 61 sælges Kirkeby ndr. skole. Børnetilskud indføres. Det nye bibliotek indrettes i skolen. Det overtages i 63 af kommunen, og der valgtes bestyrelse på fem mand. Vedtægter vedtoges. Fra pastor V. Birkedals medvirken i 1842 til oprettelse af en læseforening og ved større eller mindre tilskud fra de skiftende sogneråd — igennem de sidste 20 år ret store tilskud — er det blevet til en stor og meget betydende faktor i sognets udvikling. Lærer Frandsen er bibliotekar og der findes ca. 12.359 bind.

Hotelforpagter Marius Jensen og hustru blev værtsfolk på Borgergården. Loven om huslejetilskud er trådt i kraft. Udvidelse af De

gamles Hjem er foretaget. I 62 søger amtet om parkeringsplads øst for kroen i forbindelse med regulering af Grindstedvej og bygning af en ny bro over åen. Leon Pedersen får fornyet sin pølsebevilling. Idrætsforeningen ydes et tilskud på 2500 kr. Der vedtoges adgangsbegrænsning (forbud mod nye overkørsler) til Brandevejen, Stakrogevejen og Skarrildvejen. Der anskaffes 12 skrivemaskiner til undervisningsbrug i skolerne. Hundeskatt indføres med 5 kr. for små og 10 kr. for store hunde i byen. I landdistrikter er en hund skattefri pr. ejendom. Skolerne får bevilget båndoptager, radio og duplikator. Stakroge skole do., fysikapparater samt lysbilledapparater. Vice-skoleinspektør G. Frandsen anmoder om at udtræde af rådet på grund af for meget arbejde, bl. a. biblioteket, hvilket blev bevilget. I 64 ansættes kommunesekretær L. E. Holm fra 1. oktober. Der indbydes til det første møde angående kommunesammenlægningerne i maj 64. Overslaget for 65-66 godkendes med en skatteudskrivning på 1.454.243 kr. Det vedtoges at tilslutte sig børnesundhedsplejerskeordningen. I 65 optages et lån på 1.400.000 kr. til kloak og rensningsanlæg. Den nye vej efter Nollund anlægges ved Juellingsholm. Sognerådet i samarbejde med fredningsnævnet for Vejle amt nægter at give tilladelse til opførelse af sommerhuse syd for Juellingsholm. I 66 overgår biografbevillingen til E. Søndergaard Hansen. Huslejenævnet ophæves. Skoledirektionen har fritaget kommunen for at stille lejeboliger til rådighed for lærerpersonalet ved Sdr. Omme skoler!

Fjernvarme

Et indledende møde til start afholdtes i oktober 62. Der valgtes et udvalg bestående af smedemester Aage Sørensen, kartoffelhandler Robert Vesterholm og elektriker B. Vestergaard til at arbejde med sagen. I marts 63 stiftedes så Andelsselskabet Sdr. Omme Varmeværk. Der valgtes en bestyrelse bestående af: R. Vesterholm, formand, Aage Sørensen, købmand H. Helle, lærer O. Steffensen og skrædder Johs. Iversen. Der var fra starten kun tegnet 63 medlemmer. Selskabet søgte kommunegaranti og fik det for anlægssummen, ca. 800.000 kr. I december 63 startedes den første kedel (der er nu fire). I marts 64 var første udbygning færdig, og antallet af forbrugere steg til 187. Yderligere lån var optaget, så gælden var på ca. 1,3 mill. kr. I november 64 holdtes den første ordinære generalforsamling. Andelshavernes antal var da steget til 217. Her trak R. Vesterholm sig ud af bestyrelsen, og i stedet valgtes fængselsbetjent

Varmeværket. Thorleif Pedersen står ved kedlerne

Foto : Krarup Møller

P. E. Jensen. Til formand valgtes lærer O. Steffensen. Denne bestyrelse varetager selskabets interesser i dag, maj 70. Værket har haft en støt udvikling, så der nu er 350 forbrugere. Der er nu ialt investeret 1,4 mill. kr. Fra 1. januar 70 er Thorleif Pedersen heltidsansat til pasning af værket.

I 64 påbegyndte krojer Rauhe Jensen den store ombygning og modernisering af Sdr. Omme kro. Der opførtes en ny stor sal med tilhørende stor scene, og sideløbende dermed en moderne bar. I salen kan dækkes op til spisning til 240 personer. Samtidig blev køkkenregionerne udvidet og moderniseret, og det samme gjaldt gæstestuerne og værelser. Den store ombygning var først færdig til indvielse i maj 66 efter en bekostning på ca. 1 mill. kr. Navnet ændredes fra Sdr. Omme Gæstgivergård til Sdr. Omme kro. Der er ca. 20 personer ansat i virksomheden og omsætningen var i 69 ca. 1 $\frac{1}{4}$ mill. kr. Kroen er med i sammenslutningen »Jyske Kroer«, der består af 35 sådanne, og som bistår hinanden ved fordeling af værelser o. l.

29. april 66 afholdtes valg af en forældrerepræsentant til skolekommissionen for Sdr. Omme skolekreds. Der var indleveret to lister. Den ene med overbetjent S. A. Jensen og suppleant Børge Andersen fik 328 stemmer. Den anden med fru pastor Nybo og suppleant Kis Flugt fik 27 stemmer. Der ansættes en ny bygningsinspektør i

Sdr. Omme Kro

stedet for Jes Jessen, der har bedt sig fritaget. Ib Fr. Jensen, Grindsted, antoges. Der indføres en årlig afgift på spilleautomater — de enarmede tyveknægte — på 1500 kr. pr. stk. Det vedtoges at nedlægge Bøvl skole fra begyndelsen af skoleåret 68-69.

Der holdes licitation over den mekaniske del af vand- og kloakrensingsanlægget på Kr. Bindsbøls mark. Det billigste af elleve tilbud lød på 239.600 kr. og dette blev antaget. Campingpladsen ved Skarrildvejen på Bøvl mark bliver en realitet. Fru pastor Nybo udtræder af rådet på grund af flytning til København. Hendes stedfortræder, fru pastor Kirsten Marie Olesen, indtræder i rådet 1. februar 68. Der oprettes et industriråd, hvis opgave skal være at trække industrivirksomheder til byen og eventuelt være behjælpelig med opførelse af bygninger til formålet. Formand er Robert Vesterholm. Deres første henvendelse til sognerådet er en opfordring om at oprette en børnehave i byen. Der bygges hus til bestyrerparret på De gamles Hjem. Kommunesammenlægningerne begynder at optage sine. Rådet her ønsker at være selvstændige også i fremtiden. Er dette ikke muligt, da eventuelt samarbejde med Grindsted.

Med hensyn til landbruget, da er der i de sidste 15 år sket så store forandringer, at det er vanskeligt i korthed at skildre alt. Af-

grøderne på markerne er fordoblet pr. ha, i enkelte tilfælde endog tredoblet. Planteavlskonsulent J. Jacobsen, Grindsted, skal have en stor del af æren derfor. Det øgede forbrug af kunstgødning og ikke mindst brugen af flydende ammoniak, som synes at virke helt enestående på jorderne her. De unge landmænds store dygtighed og anskaffelse af de traktortrukne store maskiner, og hyppigere tilførsel af mergel og kalk, og for mange ejendommers vedkommende anlæg af kunstige vandingsanlæg fra borer i undergrunden, har gjort underværker. Desuden har fremstilling af græsensilage bidraget til, at fodersituationen ikke er så katastrofal i en tørkeperiode, som vi har kendt tidligere. De gamle hvidgranshegn, som efter 1900-tallet forandrede egnen, er nu i en sørgelig forfatning. Men konsulent Jacobsens initiativ også på dette område ved fjernelse af disse og at erstatte dem med tre rækker løvhegn på Grindsted-egnen fortjener stor støtte og kan yderligere være med til at slette skellet mellem øster- og vesteregnen. — Som følge af, at afgrøderne øgedes, voksede også interessen for at få bedre dyr i staldene til at udnytte og omsætte avlen. Dette er også lykkedes igennem samarbejde med dygtige konsulenter og stor interesse fra bøndernes side. Fra 1910 og op i fyrrerne stod husdyrbrugskonsulent D. Vestergaard, Jelling, til rådighed for landboere i Sdr. Omme sogn. Fra ca. 10 oprettedes en kvægavlsforening med indkøb af to tyre — en af rød dansk malrace og en korthornstyr. Tyrene opstaldedes sammen eller hver for sig til den billigste fodervært for et år ad gangen. Vestergaard var den, der trak det store læs her til 48 ved forbedring af kreaturbesætningerne og oprettelse af en kontrolforening. Han var med ved indkøb af tyrene og øvede kritik af dyrene på dyrskuet. Og der blev efterhånden skabt interesse for at arbejde hen imod rene racer ved indkøb af tyre af rød dansk malrace og af kvier og kalve, hvis ophav havde præsteret meget mere, end det vi kendte fra vore blandingsbesætninger. Det ville have glædet ham meget, om han kunne se den eventyrlige fremgang, der er sket siden da, hvor de to dygtige efterfølgere, Svend Karlskov Jensen til 57 og E. Rasmussen siden 57, har nået eventyrlige resultater, både hvad eksteriør og ydelse angår. Sdr. Omme-egnen er nu helt på toppen med begge dele. Som kuriosum kan nævnes, at landets eliteko af rød dansk malrace gennem to år tilhørte gdr. Jens Andersen, Bøvl. Den kunstige befrugtning gennem Vejle Vesteregns Sædcentral og det udvidede kontrolforeningsarbejde med mange besætninger under tilsyn har i høj grad bidraget til det gode resultat. I de seneste år har de sortbrogede køer fortrængt de røde på mange ejendomme, og der er vel nu ca. halvt af hvert. Der

er også adskillige jersey-besætninger, og de tre racer kappes om at nå den højeste ydelse.

Det var landbruget, der dannede grundlaget for sognets udvikling ved forøget produktion, opførelse af de mange statshusmandsbrug, udvidelse af bygninger på bestående brug og den øgede omsætning i penge, som salget af landbrugsprodukter, især smør og slagterisvin, hjembragte. Sdr. Omme Andelsmejeri er den virksomhed, der har bragt de fleste penge udefra til sognet. Ved oprettelsen af Statens Arebjudshus og ansættelse af de mange funktionærer har denne institution indtaget en klar førsteplads hvad dette angår. Landbrugserhvervet har gennem mange år været i en økonomisk krise, så staten, med tilslutning fra de fire gamle politiske partier, har været nødsaget til at gennemføre støtteforanstaltninger til det erhverv, der gennem alle de kendte tider har været det bærende i landets og sognenes liv. Jorden er jo vort eneste råstof. På grund af den dårlige økonomi i landbruget og de tårnhøje lønninger og den megen ferie, der gives inden for alle andre erhverv, som synes at skulle fortsætte med at stige, forlader både unge og ældre i tusindvis landbruget for hvert år, der går. De mindre brug nedlægges og sammenlægges til større, og på mange af disse har manden eller konen — i enkelte tilfælde begge — taget fastlønnet arbejde i andre erhverv for at klare de økonomiske forpligtelser, de har påtaget sig ved overtagelse af ejendommen. De større brug, som var indrettet på at skulle have 2½ karl og en pige til hjælp, må i dag klare sig helt uden fremmed medhjælp, og har de en alsidig bedrift med malkekvæg, svineopdræt eller andre levende dyr, der skal malkes, fodres og plejes hver dag i året, kan der ikke holdes ferie et helt døgn, hverken søndag eller søgn. I sygdomstilfælde giver det store problemer. Faste medhjælpere er en stor mangelvare, og finder man endelig en voksen karl, der er villig til at tage plads som medhjælper på en gård for et år, så er hans løn med kost og logi lige så stor som prioritetsgældens forrentning og afdrag årlig. Disse forhold har medført, at alle ejendomme her, som andre steder, har været tvunget til at mekanisere arbejdet på alle de områder, hvor det er praktisk muligt. Alle har malkemaskiner og næsten alle ejendomme har traktor med tilhørende markredskaber. En del af de mindre får markarbejdet udført af maskinstationer. 95 pct. af alt kornet i sognet høstes med mejetærsker. Der findes ingen heste i sognet, der anvendes til landbrugs arbejde ud over enkelte, som bruges til at trække radrenseren i roemarken. De få heste, der findes, er for kuriositetens skyld og fordi, ejerne kan lide at se en hest i deres stald og på deres mark.

Ved indledningen til denne lille beretning kørte de fleste med stude, og den skulle jo gerne bevise, at det gamle ord om, at »den, der kører med stude, kommer også med«, ikke er mundsvejr.

I dag har ca. 95 pct. af landbrugsejendommene en bil. Der er ingen af dem, der er af limoucinetypen, og det er ikke et velstandstegn, men simpelthen en uundværlig del af inventaret, når der skal arbejdes uden for bedriften og af mange andre grunde.

Den kunstige sædoverføring

Ved Landboforeningens generalforsamling i marts 41 blev der fra flere sider slået til lyd for oprettelse af en kvægavlsforening til kunstig sædoverføring hos kvæg. Der nedsattes et udvalg til at arbejde videre med sagen. Der oprettedes en sådan forening med gdr. Johs. Bindsbøl som formand. Ved hans pludselige død overtog gdr. Bernt Berntsen, Ørbæk, denne post. Der købtes sæd fra Skjernegnens forening og inseminering foretoges af dyrlægen. I 43 insemineredes ca. 1000 køer inden for Sdr. Omme forenings område. Bernt Berntsen var formand indtil i maj 46, da foreningen tilsluttedes Vejle Vesteregns Sædcentral, og han var næstformand for denne sammenslutning gennem mange år. I 49 indrettedes sædcentral på »Bundgård« i Ringive. Efter Bernt Berntsen har følgende Sdr. Omme folk været i ledelsen: Jens Andersen, Bøvl, Gunnar Mølgaard, Engebæk, Peter Jung, Hvelplund, Chr. Vestergaard, Solbakke, og fodermester C. V. Hansen, Statens Arbejdshus. Sidstnævnte er stadig i ledelsen og medlem af tyreindkøbsudvalget. Foreningens formand er gdr. Karl Moustgaard, Filskov. Foreningen dækker et stort område og har i 70 30-35 tyre, som alle er førsteklases dyr, stående på »Bundgård«. I Sdr. Omme er samtlige ejendomme tilsluttet foreningen og har været det gennem en årrække, og så at sige alle køer bliver kunstigt befrugtet. — Inseminør her gennem mange år er Sv. Aa. Sørensen.

Kartoffelsektionen

stiftedes i oktober 41. Dens første bestyrelse bestod af gdr. Elmgaard, Hoven, gdr. N. P. Mortensen, Filskov, og gdr. P. Jung, Sdr. Omme. I 42 blev P. Jung formand og plantør Tonnes Baunsgaard, ekspeditionsleder. Der var da 45 medlemmer og kartoflerne afsattes gennem Sajyka i Herning. I 48 er foreningen indmeldt i Danske Kartoffel-

sektioners Fællesråd. De første ti år har pionérerne, P. Jung, N. P. Mortensen, gdr. P. Rahbeck Pedersen, Hoven og Tonnes Baunsgaard ledede foretagendet. P. Borup og Niels Dalager har været revisorer. Ved P. Borups bortrejse erstattes han af Karl Jacobsen. I 59 valgtes gdr. Harry Thomsen til formand og det vedtoges at opføre en sorteringscentral ved teglværket. Til at forestå dennes ledelse antoges Chr. Baunsgaard, som for en del år siden havde overtaget broderen, T. Baunsgaards plads som sektionsleder. Chr. Baunsgaard afløses i 62 af Peder Jørgensen, som også er leder af sorteringscentralen i 70. Anker Johnsen, Hoven, og John Plauborg, Bøvl, er i bestyrelsen.

Foreningen afsætter ca. 20 tusinde tdr. kartofler årlig, dels på hjemmemarkedet og dels til eksport.

Svinekontrollforeningen

Den omfatter Landboforeningens område og Husmandsforeningens område. Ved et fælles møde 14. marts 59 startedes foreningen. Dens første bestyrelse var: Evald Møbjerg, formand, Jørgen Christensen, Filskov, Eli Moustgaard, Filskov, Peder Nielsen (Simmel), Blåhøj, Peder Johnsen, Hoven, Knud Hofman Christensen, Hoven, og Albinus Flugt, Sdr. Omme. Konsulent E. Rasmussen, Give, er sekretær. I 65 blev Chr. Bindsbøl formand og i 69 afløstes han af Chr. Vestergaard, Sdr. Omme. Børge Trane, Sdr. Omme, er i bestyrelsen i 70. Foreningen har 126 medlemmer. Den nuværende assistent, Erling Kock, besøger medlemmerne hver 14. dag og foretager vejning af grise, ung- og fedesvin og udarbejder foderplan til de enkelte stiers beboere indtil næste besøg. Samlet produktion for foreningen fra 1. januar 69 til 1. januar 70 var 650.000 kg. Deraf 53 pct. i 1. kl. A, 40,6 pct. i 1. kl., 5,09 pct. i 2. kl. og 0,5 pct. andre.

Hedebruget

Foreningen omfatter hele Jylland. Medlem af hovedbestyrelsen er gdr. Ejnar Simonsen, Sdr. Omme. Har haft en del medlemmer i Sdr. Omme. Formålet har været at opmuntre til hedens opdyrkning ved ydelse af mindre pengetilskud pr. nyopdyrket td. land og ved uddeling af sølvbægre til de dygtigste. Husmand Aage Andreasen fik dette bæger tildelt for 25 års dygtigt arbejde som formand for den lokale kreds her. Bægret er desuden tildelt Ejnar Simonsen, Hans P. Thule-

Konsulentparret Gerda og J. J. Jacobsen med sølvbægeret

sen, Nis Møller og i juli 69 til Stence og Aage Pedersen, Nedergård, Sdr. Omme. I oktober 70 overraktes bægeret til Signe og Kristoffer Pedersen, Østerby Mark, og til planteavlskonsulent J. J. Jacobsen og hustru. »Landsbladet« fra 6. november 70 refererer denne sidste overrækkelse på følgende måde: Ved Hedebrugets årsmøde i Kongenshus Mindepark blev konsulent J. J. Jacobsen og hustru, Grindsted, hædret med foreningens største sølvbæger, der overraktes af formanden, folketingsmedlem Jens E. Foged, Hammerum, som hyldede ægteparret for dets indsats. Han fremhævede, at J. J. Jacobsen som planteavlskonsulent for landboforeningerne på Grindsted- og Sdr. Omme-egnen i over 25 år mere end nogen anden enkeltperson har været med til at præge landbrugsudviklingen på denne sandjordsegn, hvor lynen for få slægtsled siden strakte sig milevidt. Især pegedes på 3 områder, hvor der var øvet en stor indsats: kartoffeldyrkningen, gødningsanvendelse og jorddyrkningsteknik på sandjorder og læplant-

ningssagen. J. J. Jacobsen udnævntes 1945 til inspektør ved Statens Plantetilsyn og han var med til at starte fælleskontrollen med kartoffelfremavl. Desuden fik han gennemført blokudvalg og systematisk udfiskning af læggemateriale, hvorved bidroges stærkt til højnelse af kvaliteten i både lægge- og spisekartofler. Når Grindsted er blevet et center for kartoffelavl, er det ikke mindst hans fortjeneste. I de senere år har Jacobsen gennemført en række undersøgelser vedrørende kartoffelopbevaring i boks.

Det stod hurtigt klart for J. J. Jacobsen, at en forudsætning for bedre udbytter på de lette jorder var at tilføre mere gødning og mikronæringsstoffer i rette sammenhæng. Blev hans gødningsplaner med hidtil ukendte mængder i begyndelsen mødt med skepsis og ikke altid fulgt, så viste resultaterne af talrige forsøg ved mange markvandring efterhånden, at det betalte sig at følge anvisningerne, og i dag gør man det uden diskussion. Jorden kom i bedre kultur og der skabtes større sikkerhed i avlen.

Da det blev muligt med kunstig vanding, var Jacobsen blandt dem, der straks så, hvilke muligheder, der var heri for sandjorderne, og han bidrog stærkt til at vække interessen for og kendskab til udnyttelse af vandingsanlæg.

Gennem rationel gødskning, bekæmpelse af mangelsygdomme og kunstig vanding opnås udbytter og en sikkerhed i avlen på denne egns karrige jord, som nu tåler sammenligning med de af naturen mere begunstigede egne. Jacobsens utrættelige arbejde har bidraget meget stærkt til denne udvikling.

Også læplantningen har haft hans store interesse. Læbælterne fra første generation af hedeopdyrkere blev efterhånden for gamle og værdiløse, og foregangsmænd udkastede tanken om landskabeligt læ. Jacobsen så straks, hvilken betydning en samlet plan for læplantning kunne få for Grindsted-egnen, og i 1967 fremlagde han for en større kreds planer for en systematisk læplantning i Nollund-området, og planen blev ført ud i livet på en sådan måde, at det blev kendt i vide kredse, og det trækkede læhegn benævnes nu ofte »Grindsted-hegnet«.

J. J. Jacobsen har desuden på en række andre felter øvet en stor indsats, bl. a. i ungdomsarbejdet, han var en af de førende kræfter for rejsningen af Midtjyllands Landbo- og Husholdningsskole i Grindsted, oprettelse af en ungdomsklub og i det landøkonomiske ungdomsarbejde. I alt dette har han haft en stor hjælp og støtte i sin kone, fru Gerda Jacobsen, og det var derfor i fællesskab, de to blev hyldet for deres frugtbare virke for egnen.

Måske er der flere, men da der også er uddelt sølvbægre i sognet fra Hedeselskabet og fra Landhusholdningsselskabet for opdyrkning af heden, har det knebet at få rede på, hvem der har fået hvad.

Landboforeningernes anerkendelse består i uddeling af sølvmedalje for landboflid, og den er bl. a. for mange år siden tildelt Bolette og Peder Kristiansen, Nr. Skovsende, Marie og Kr. Jensen Kristensen, Simmel, og i 69 til Klara og Jens Andersen, Bøvl.

Ingen har fået disse synlige påskønnelser, uden at det har været i høj grad fortjent, og måske var der flere, for hvem det kunne have været til stor opmuntring, at andre skønnede på deres indsats.

Mere om landbrugerets fremgang findes i Landboforeningens jubilæumsskrifter fra 43 og 68.

Hjemmeværnet

Om dette har kompagnichef, skovfoged E. Jessen Klixbüll overladt mig følgende oplysninger:

Også i Sdr. Omme sogn, som overalt i landet, er der i dag hjemmeværn. Efter at loven af 16. juli 48 vedrørende oprettelsen af et hjemmeværn var vedtaget og den nødvendige landsorganisation var etableret, blev der pr. 1. april 49 åbnet for tilgang af frivilligt personel. Man siger, at hjemmeværnet er et barn af modstandsbevægelsen fra krigen 40-45, og det er også tilfældet i Sdr. Omme. Under krigen var der en aktiv indsats af mænd fra sognet, som gav sig i kast med at modtage og fordele sprængmidler og våben og udøve sabotage mod baner og andet. De betydelige mængder materiel, bestående af våben, sprængstof og meget andet, blev oplagret navnlig på Plantørgården i Skovsende, men også på andre egnede steder, på teglværket, mejeriet m. fl. steder. Uddannelsen i brug af sprængmidler og våben foregik ved instruktører udefra, og bl. a. den kendte Toldstrup har virket i Sdr. Omme. De aktive i Sdr. Omme slap gennem krigen uden de store katastrofer, og da freden kom den 5. maj, blev personalet indsat til bl. a. bevogtning af tyske flygtninge. I fortsættelse af modstandsorganisationen blev der i Sdr. Omme en terrænsportsforening, og i årene efter krigen blev der ydet en betydelig indsats overalt i Jylland ved konkurrencer o. l. Starten af et statshjemmeværn i Sdr. Omme var ikke uden fødselsvanskeligheder, men sognefoged O. Steffensen indvilgede i at være det nystartede hjemmeværnskompagnis første chef på midlertidig basis. Han blev senere efterfulgt af værkfører N. C. Nielsen, som igen blev afløst

af skovfoged E. Jessen Klixbüll i 52. Kompagniets styrketal var på dette tidspunkt meget lavt, men ved en energisk indsats, bl. a. stærkt støttet af afdøde bogholder Andersen ved Statens Arbejdshus, lykkedes det hurtigt at komme op på over de 75 mand, som udgør mindstemålet for et kompagni. Ledelsen kom til at bestå af en række mænd, som i en lang årrække skulle komme til at danne kernen i kompagniet. Foruden kompagnichef E. K., Georg Petersen, H. Hass, Ejnar Hansen, H. J. Hansen, Elstrøm Jensen, Harry Thomsen, E. Nielsen, B. Bollesen, V. Skov Jensen m. fl. Kompagniets område omfatter Sdr. Omme, Blåhøj og Filskov sogne. I 52 blev der i Svolvebjerg plantage opført et tårn for benyttelse af luftmeldetjenesten fra Sdr. Omme. Det har været et gode, at hjemmeværnskompagni 3202, Sdr. Omme, som det rettelig hedder, i så mange år har bestået af en passende blanding af mandskab fra land og by, så det på en god og naturlig måde har været et jævnt udsnit af beboerne. Der har igennem de mere end tyve år, kompagniet nu har bestået, været en naturlig til- og afgang af personel, og mange kunne nævnes med hæder for sin indsats på sit særlige felt, men da ca. 400 personer igennem tiden har været i kompagniets rækker, må der afstås herfra. Kompagniet har været et af distrikt Vejles store kompagnier med en styrke af op til 130 mand til tider. Om de nye sognegrænser fortsat vil vise at være bæredygtigt for et kompagni om Sdr. Omme, vil fremtiden vise. Den 1. oktober 68 fratrådte E. K. som kompagnichef i Sdr. Omme og overgik til kaptajn ved distrikt Vejle som chef for tre Fredericia kompagnier. Samme dag tiltrådte skovfoged H. Hvid, Sdr. Omme plantage, som kompagnikommandør for Sdr. Omme distrikt og er det stadig.

I 63 blev E. Klixbüll tildelt værnets fortjensttegn og har senere fået tildelt Nijmegen-korset med krone for sin indsats.

Hjemmeværnet fortjener stor tak for deres store frivillige indsats. De af os, der oplevede 9. april 40, hvor vi var tvunget til at stå med hænderne i lommen og se på tyskernes hurtige fremmarch op gennem Jylland, uden at lægge dem et halmstrå i vejen, hylder jer for jeres indsats!

*Denne bostavn er vor,
og vi elsker den for,
hvad den var, hvad den er, hvad den bliver igen.
Og som kærlighed gror
af den hjemlige jord,
skal den gro af vort kærligheds frøcorn igen.*

Bjørnson.

Martin Fønnesbæk
Foto: Krarup Møller

Stakroge

Den hurtig opståede og stadig voksende by var i den ejendommelige situation, at den er opstået på et sted, hvor tre sogne og to amter mødes, Sdr. Omme, Hoven og Sdr. Felding sogne og Vejle og Ringkøbing amter. En stor genforeningssten rejst på initiativ fra Stakroge Borgerforening angiver stedet, hvor grænserne mødes. En mand havde bygget sit beboelseshus tværs over skellet — måske med den bagtanke at kunne drille myndighederne. I sådanne tilfælde var det almindelig praksis, at familien hørte til den kommune, hvor sovekammeret var beliggende; men i påkommende tilfælde kunne et andet rum jo hurtigt møbleres som sådan, og så var spillet gående! Var han af en eller anden grund kommen på kamt med øvrigheden og han mærkede, der var »ugler i mosen«, så flyttede han over i en anden retskreds, og de evindelig skrivelser kunne begynde forfra. Beliggenheden af byen har voldt mange bryderier i årenes løb. Langt den største part af byen ligger i Sdr. Omme sogn. Men den nu nedlagte jernbanestation og andelsmejeriet, som opførtes i 1916, lå i Sdr. Felding sogn. Trods de mange besværligheder, beliggenheden har medført gennem årene, har beboerne vist en enestående interesse for ved sammenhold at varetage byens tarv på alle måder, og Sdr. Omme sogneråd har ikke været passiv, når det gjaldt fremme af byens udvikling.

Før den første verdenskrig var der ikke over ti beboelseshuse plus fire landejendomme i byen. Men i slutningen af første krig, hvor

Stakroge skole

Foto : Krarup Møller

der var stor mangel på mange ting og især brændsel, gjorde, at en stor del af arbejderne ved anlæg af de mange baner i omegnen slog sig ned her, mange af dem i ret primitive barakker og træhuse, som efterhånden blev erstattet med stenhuse. Der blev derved brug for forretninger af alle slags og i 70 er der fjorten forretningsejendomme i byen. Stakroge vindmølle byggedes i 85 af Ingustinus Kristiansen, som også begyndte en kolonialforretning og omtrent samtidig åbnedes der en smedie. I 70 er der ca. 125 beboelsesejendomme. Strakroge Borger- og Handelsforening stiftedes i 20. Den første formand var boghandler H. Kjær og i bestyrelsen var bl. a. vognmand Anton Pedersen m. fl. Denne forening har gennem årene taget initiativ til nye foretagenders oprettelse, bl. a. telefoncentral, afholdshotel, som nu har fået spiritusbevilling, og en afdeling af Andelskassen, som senere overgik til en filial af Folkebanken i Herning og er nu overgået til en afdeling af »Midtbank«, gadebelysningens start og vedligeholdelse, og ansøgninger om kommunale tilskud gennem årene. Stakroge Idrætsforening er meget aktiv og har eksisteret i ca. 30 år. Den ejer i 70 ca. 7-8 tdr. land, hvor idrætsplads er anlagt og klubhus er bygget og der er ca. 120 aktive idrætsudøvere til håndbold og fodbold. Hele befolkningen støtter foreningen som passive medlemmer.

Den mand, der har været i brændpunktet for byens udvikling, er sognefoged Martin Fonnesbæk. Han har boet i Stakroge siden 23 og har haft landbrugsejendom — »Spinderigården« — som han drev til 67, hvorefter han byggede hus i byen. Han blev medlem af Sdr. Omme sogneråd i 43 og har været medlem af rådet hele tiden siden. Han har været sognefoged siden H. Kjærs død. Han har været leder af den stedlige bankafdeling i 32 år og er det stadig. Desuden har han været medlem af menighedsrådet i lige så lang tid. Han er formand for de sammensluttede transformatorforeninger under Herning elforsyning. Da kommunesammenlægningerne skulle føres ud i livet, valgtes han i et kommunalt udvalg, der skulle forberede disse i Ribe amt, idet det betragtedes som en selvfølge, at Stakroge skulle følge Sdr. Omme ind i Ribe amt. Reformkommissionen mente noget andet. At nævne alt det, som M. Fonnesbæk har påtaget sig for at gavne sin by og sin egn gennem årene, er vanskeligt og sammenfattes under m. m. m. En af de ting, der har været arbejdet med siden 29, da Borgerforeningen tog initiativet, er sammenlægning af byen og oplandet, så det kom til at udgøre en selvstændig kommune, omfattende de to postdistrikter under Stakroge postkontor. Efter meget forarbejde desangående, måtte sagen imidlertid skrinlægges. Først i tresserne afholdtes et borgermøde, hvor det forsøgtes at samle hele byområdets tilslutning til et andragende om, at dette skulle indgå i Sdr. Omme kommune. 80 % af de i Sdr. Felding kommune boende stemte for + 100 % fra de derboende i Sdr. Omme distrikt. På trods af denne næsten enstemmige tilkendegivelse er det nu sammenlagt med Aaskov kommune i Ringkøbing amt. Det drejer sig om 15,8 kvadratkilometer med 310 beboere. M. Fonnesbæk er valgt ind i skolekommissionen og er valgt til formand for socialudvalget i Aaskov kommune. I 69-70 gennemførtes kloakeringsanlæg og rensningsanlæg for byen med en bekostning på 750.000 kr.

Bøvl by er opstået omkring skolen, der byggedes i 1915, en kolonialforretning og en smedie. Det var i 31, at smed Karl Thomsen begyndte, og omtrent samtidig åbnedes købsmandshandelen i en træbarak af A. Sørensen fra Snejbjerg. Den skiftede ejer et par gange, blandt andet til Søren Pedersen, Blåhøj. I 38 overtog de nuværende købmandsfolk, H. Christensen og Klara Christensen, forretningen. De udvidede den til også at omfatte korn- og foderstoffer, gødning m. m. og den er blevet til en stor og god forretning, hvis omsætning i 69 var på 1,2 mill. kroner. Der kom efterhånden flere til, som syntes, det kunne være et rart sted at bo, og der er i dag foruden de nær-

Bøvl skole

Foto: Krårup Møller

liggende landbrug 13 beboelsshuse. Smedeforretningen overtoges i 45 af den nuværende smed Aa. Larsen, der har drevet den frem til at have en stor omsætning i landbrugsmaskinernes tidsalder. Der er idrætsplads med håndbold- og fodboldbaner og en skydebane. I 68 nedlagdes skolen. Den er nu solgt, og der er startet kosmetikfabrik i bygningerne, hvor en del damer har fået stadigt arbejde.

Sdr. Omme sognebibliotek

blev oprettet som selvejende institution 15. september 37. Formand fra 15. september 37 til 1. april 63 var pastor P. Olesen. Fra 63 til 66 var skoleinspektør H. H. Johnsen formand. Fra 66 til 1. april 70 sognerådsformand Toksvig Mortensen formand. Fra 15. september 37 til 1. august 39 var fængselsbetjent V. Borch bibliotekar. Fra 1. september 39 blev viceskoleinspektør G. Frandsen bibliotekar og han fortsætter også nu efter 1. april 70, hvor biblioteket bliver filial af Grindsted bibliotek i Ribe amt, Esbjerg centralbiblioteks område. Lokaleforholdene var fra starten meget beskedne. Fra 37-41 i et kælder-værelse hos arkitekt E. Bæhrentsen. 41-46 i et sideværelse til kommunkontoret. 46-62 i et lille lokale over gymnastiksalens omklædningsrum. Siden 62 til dato i et stort lokale i Sdr. Omme skole. I 69

er der projekteret nyt lokale til biblioteket i en stor udvidelse af Sdr. Omme skolebygninger. Fra 1. marts 39 oprettedes filial i Stakroge og fra 40 en afdeling i Bøvl skole, som blev nedlagt i 68. Biblioteket har gennemgået en rivende udvikling igennem årene. Der begyndtes med 548 bind for voksne og 0 bind børnebøger. I 57, efter tyve års forløb, var tallene 2636 bind for voksne og 605 bind for børn. I 69-70 var tallene 4986 bind for voksne og 7373 bind for børn, ialt en bogsamling på 12.359 bind. At disse bøger også bruges, viser udlånsstatistikken. I 69-70 har der været udlånt 8170 bind for voksne og 20.820 bind for børn. Ialt udlån 28.990 bøger.

Oplysningerne om biblioteket er givet af bibliotekaren.

Fagforeningen

Allerede i 1918 oprettedes en afdeling af DASF i Sdr. Omme. Den nuværende formand, savskærer Emil Hansen, beklager, at han ikke er i stand til at give konkrete oplysninger om den første tid, da de gamle protokoller før 37 er forsvunden. En af pionéerne, Anton Nielsen, der var formand fra 30 til 44, oplyste på fagforeningens 50 års jubilæum: »Vi kendte ikke til de gode ydelser under arbejdsløshed, sygdom og ulykke, som nu tilbydes medlemmerne. Det er noget, som enhver arbejder i dag burde være lykkelige over. I trediverne var der megen ledighed, og det var et stort lyspunkt, når Sdr. Omme teglværk blev sat i gang om foråret med arbejde til en snes mand.«

Som en af pionéerne i arbejdet bør nævnes Karl Hansen (teglværket), der nu holder »ferie« på De gamles Hjem. Han var med fra starten og har med interesse fulgt foreningens arbejde gennem de mange år. Ligeledes bør nævnes kontorbestyrer Jørgen Pedersen, som beklædte denne post fra 38 til 64.

Stakroge afdeling skiltes ud i 36. Ved sammenslutningen med Grindsted 1. april 70 har fagforeningen 87 medlemmer. Foruden formanden bestod bestyrelsen da af vognmand Flemming Jensen, Fr. Oehlenschläger og Kristian Lind.

Anlægget

I/S Sdr. Omme Anlæg stiftedes i 1918 på initiativ af Sdr. Omme Borgerforening. Dens første bestyrelse bestod af stationsforstander M. E. Mikkelsen, formand, Niels Knudsen, skomager E. M. Christensen, snedker H. Bæhrentzen, lærer Balle, dr. Rasch, M. Eg Andersen og L. P. Jensen. Der arbejdedes med små midler og hovedsagelig frivillig arbejdskraft og et meget beskedent tilskud fra kommunen, som dog efterhånden forøgedes. I 69 overgik interessentskabet til at være kommunalt. I den sidste bestyrelse var P. Mailand formand, boghandler P. Kirkegaard, Albinus Flugt, værkmester C. V. Hansen og plantør John Raun. Det lille anlæg er efterhånden kommen til at ligge på en central plads i byen, eftersom der er opvokset store boligkvarterer både øst og vest for Grindstedvejen syd for anlægget.

Da det startede som anlæg lå der ingen huse syd for åen.

Indre missions kredsen

En sådan har eksisteret i sognet siden 1897. Da kom gdr. Knud Søndergaard og hustru hertil, og han begyndte som indremissionær. Han og hans hustru var medvirkende til oprettelse af kredsen her. Han virkede som missionær her til 37, og han var i den lange årrække leder af kredsen. I 48 blev hans søn, Kristoffer Søndergaard, ansat som missionær og han virkede her til 58, da han blev forflyttet til Støvring. I 63 ansattes Kristen Søndergaard som missionær (han er ikke i familie med de tidligere nævnte Søndergaard). Han virkede her til 68 og blev forflyttet til Dronninglund. I 47 blev Knud Søndergaards søn, gdr. Kr. Søndergaard, og hans kone, Marie, ledere af kredsen og var det gennem seksten år til 63. I 50 indrettede kredsen sit eget hus i Nørregade. Dette lod sig gøre ved hjælp af frivillige bidrag. Murer Marinus Kristensen, som var trofast medarbejder gennem alle årene, udførte arbejdet.

Af senere ledere nævnes manufakturhandler P. Bramsen Nielsen, Mack Petersen, lærerinde Marie Kjærgaard og hjemmebager Nielsen. Nuværende leder er overbetjent Georg Petersen. Gennem kredsen er spejderarbejdet bleven administreret, KFUK, Grønsmutterne, Blåmejslerne m. m.

Indre Mission har haft stor betydning i sognet, men religionsfanatisme har vi været forskånet for. Ingen i den lange præsterække har været udprægede Indre Missions tilhængere. Ved menighedsrådsval-

gene, hvoraf de fleste har været fredsvalg, har Indre Mission haft to medlemmer og ikke Indre Missions folkene tre. I dag er dette skel næsten helt slettet her, som i de fleste andre sogne. Det kan oplyses, at gdr. Knud Søndergaard var formand for menighedsrådet i en meget lang årrække. Der har også gennem mange år været religiøse bevægelser, som har haft en del tilhængere, såsom De fuldkomne, Missionsforbundet, Evangelieforsamlingen, Pinsemissionen, Betaniamissionen og Jehovas Vidner m. fl. — Det kan jo tyde på, at den gamle flokkel, om »at enhver bliver salig ved sin tro«, stadig lever.

Østerlandsmissionskredsen

regner sin oprindelse fra 10. marts 98, hvor der holdtes udsendelsesmøde i Svendborg for missionens grundlægger, pastor Ejnar Prip. En af hans nære venner, pastor Chr. Siegumfeldt, var da præst her i Sdr. Omme. Han ville gerne støtte sin gode ven på alle måder og agiterede for oprettelse af en støttekreds i sognet, hvilket skete her, ligesom i mange andre egne. Det kan nævnes, at i 04 var der 100, og i 27 var tallet af sådanne kredse vokset til 270. Leder af kredsen her var pastor Siegumfeldt, og efter ham pastor Mouridsen. Da pastor K. Knudsen kom hertil, overtog hans kone, Anna Knudsen, arbejdet. Siden lærer K. O. Knudsen kom hertil, har han været kredsens fortrinlige leder, og som en af de mest trofaste gennem alle årene fortjener fru Maren Uhre i møllen at nævnes. Kredsens damer samles den første mandag i hver måned skiftevis i de tilsluttede hjem fra kl. 15 til 17, hvor der gives orientering om arbejdet, synges m. m. Der er fri adgang for alle, og der betales ikke medlemsbidrag. Frivillige små og store pengebeløb kan lægges i en »bøsse«. En gang om året eller så, afholdes basar på Borgergården, hvor frivillige gaver af alle slags sælges ved auktion, og hele det indkomne beløb sendes til Østerlandsmissionens arbejde. Deltagerne ved møderne varierer en smule, men kan vel anslås til 25-30 i gennemsnit gennem den lange årrække.

Ønskes yderligere oplysning om dette arbejde henvises til bogen »Østerlandsmissionen« af Chr. Siegumfeldt fra 1923 (Lohses forlag).

De gule spejdere

En sådan trop stiftedes her i 52 i tilslutning til »Det danske Spejderkorps«. En af dem, der har været med i dette arbejde for de unge drenge her fra starten og til nu er fru Paula Bruun, Arbejdshuset. Det begyndte under meget beskedne forhold på alle områder, og især knob det med lokaleforholdene. Nu synes det at lysne, idet kommunen har garanteret for et lån til opførelse af en spejderhytte, som også kan benyttes af de øvrige stedlige spejdere. Ingen glæder sig vist mere end fru Bruun til at tage dette hus i brug. Hun har arbejdet med spejdere helt fra sin ungdom og hun er medlem af hovedbestyrelsen for Det danske Spejderkorps. Tropsrådets formand her er i 70 overbetjent O. Isager.

Til at varetage omsorgsarbejdet blandt de ældre antog sognerådet i 67 fru Ginna Rasmussen. Hendes arbejde værdsættes højt.

Soldatervennekredsen i Sdr. Omme ledes af manufakturhandler Anders Iversen.

Sdr. Omme idrætsforening

Starten i 1904 og den første tid er tidligere omtalt, og vor fortrinlige redaktør af Vejle Amts Folkeblads Sdr. Omme afdeling, Krarup Møller, bruger megen spalteplads for at holde os orienteret om denne del af sognets liv, så kan jeg vist undlade at gå alt for meget i detaljer. Kommunen har altid set med sympati på foreningens arbejde og støttet det med stadig stigende tilskud og i de seneste år med meget store beløb og garantier for optagelse af lån og nu sidst ved at skabe muligheder for opførelse af idrætshal og svømmebassin m. m. til ca. 2 mill kr. Arbejdet med opførelsen af dette påbegyndtes 8. december 69 under byggeudvalgets ledelse. Dette består af Børge Andersen, formand, Toksvig Mortensen og Aage Sørensen.

Foreningens nuværende formand, overbetjent O. Kauslund Jacobsen, oplyser, at foreningen har stor tilslutning. Bl. a. oplyste han, at ikke mindre end elleve ungdomshold deltog i håndboldturneringen i 69. Seks fodboldhold deltog i JBU's turneringer og for 1970 er der tilmeldt fem hold gymnaster til træning. Desuden dyrkes der tennis m. m. I 60'erne blev Sdr. Ommes navn landskendt for sine præstationer inden for gangsporten, idet de ihærdige kappængere erhvervede både landsdelsmesterskaber og et enkelt verdensmesterskab inden for denne sportsgren. At nævne navne er vanskeligt, idet der er mange,

som så fortjener at være med, men Karin Møller er vel nok den, der har høstet de fleste laurbær. At der er opstået så stor interesse for denne sport netop her, skyldes især barber L. Høj Madsen, der i mange år er »gået foran«.

At det engang så fattige og ukendte hedesogns navn er bleven kendt over hele landet, skyldes især tre ting — Statens Arbejdshus, kappængerne og »præstestriden«.

Andre foreninger

Betjentforeningens formand i 70 er overbetjent E. M. Nielsen. Midtjysk Garderforenings formand er gdr. Viktor Nørgaard. Forsvarsbroderforeningen stiftedes i 43. Bestyrelsen bestod da af inspektionsbetjent N. C. Nielsen (formand), mekaniker Kr. Nielsen (Moustgaard), kromand Rauhe Jensen, fængselsforvalter A. Bruun og gdr. Viktor Nørgaard. Formænd har været: N. C. Nielsen 43-49. J. C. Jensen 49-51. Holger Moustgaard, Filskov, 51-53. N. C. Nielsen 53-55. Robert Vesterholm 55-59. Mølgaard Jensen 59-61. Robert Vesterholm 61-67. Overbetjent C. Ankersen 67 — er det stadig. I 70 er der ca. 200 medlemmer i foreningen.

Jagtforeningen stiftedes i 1932. Dens første bestyrelse bestod af K. Knudsen, teglværket (formand), Kornelius Lind Møbjerg, Hans Christensen, Chr. Pedersen, Kroge, og landpost Karl Hansen. Dens fornemste opgave er at ophjælpe vildtbestanden ved skånsom beskydning, vinterfodring, når sne og frost binder jorden, udrugning af kyllinger fra beskadigede agerhøns- og fasanreder m. m. og i fællesskab at op-levé jagtens glæder og spænding. I de senere år er konkurrenceskydning til lerduer og kunstig ræv blevet en yndet sport, hvor de yngre skytter kæmper om pokalen. En udmærket, men måske lidt dyr sport, som sikrer, at skamskudt vildt sjældent får lov at leve videre og lide. Jagtprøverne, som nu skal aflægges for at få jagttegn, er også en god sikkerhedsforanstaltning både for mennesker og dyr.

Bestanden af harer og agerhøns er bleven meget mindre her siden starten, mens der er en ret stor bestand af rådyr og enkelte gange strejfende kronstyr. Ræve har der været alt for mange af gennem en lang årrække. Lærer Knudsen har tidligere modtaget foreningens ærestegn, og efter sin formandstid i 17 år har Thorvald Jensen, Bøvl, også modtaget dette. Foreningen har i 38 år haft jagten i A/S Gl. Skovsende Plantage. Den har 130 aktive medlemmer i 70. Jens Lauridsen, Skovsende, er formand siden 68. Den øvrige bestyrelse består

af Peder Eriksen, der tillige er formand for kredsforeningen, John Plauborg, Sigvald Jensen og Frede Raabjerg. Formænd siden starten har været: K. Knudsen, teglværket, 32. Lærer Knudsen 33-37. Martin Fonnesbæk 37-39. Slagter Herluf Pedersen 39-40. Ejnar Pedersen 40-42. Jeppe Kr. Andersen 42-48. Jeppe Uhre 48-51. Thorvald Jensen 51-68.

De politiske medlemsforeninger (vælgerforeninger) er der fire af, en for hvert af de gamle partier. Den ældste af disse er Venstres forening. Den havde i 30 ca. 70 medlemmer, i dag vel ca. 300. Socialdemokratiet var vel nr. 2 og Radikale og Konservative er kommen med senere.

Ved folketingsvalget 23. januar 68 blev der afgivet følgende antal stemmer: Venstre 696. Socialdemokratiet 328. Radikale 232. Konservative 176. Andre partier tilsammen 57. Men politik er det ikke her min opgave at skildre. Alle har arbejdet med på det store, der skete i sognet, indtil dets selvstændighed forsvandt. Foreningerne har haft deres betydning og været med til at holde den politiske interesse vedlige. Ved valg til amtsrådet havde antallet af medlemmer i vælgerforeningerne stor betydning, idet de delegeredes antal ved opstillingsmøderne bestemtes af antal medlemmer. Ved disse valg var opstillingsmøderne helt afgørende for valgets udfald, idet kandidaterne kun kunne vælges i den nummerorden, de havde på listen, med mindre de fik flere tusinde personlige stemmer. (Disse regler gjaldt for Venstre). Da sognet her ligger så langt ude i »æ Væsten« og kun kunne få støtte fra én side — nemlig fra øst — blev der gjort et ret stort forarbejde, inden det endelig lykkedes at vælge Herman Laugesen ind i rådet i 1954. Han blev genvalgt to gange og var medlem af amtsrådet i tolv år, valgt af Venstre. I 1958 valgte Socialdemokratiet overbetjent Harald Petersen, Statens Arbejdshus, ind i rådet og han var ligeledes medlem i tolv år.

Tidligere medlemmer i amtsrådet, som skulle varetage sognets interesser, har været Anders Madsen, Blåhøj, Kr. Hansen Møller, Hedeby, Ringive, mejeriejer H. Christensen, Filskov, M. Eg Andersen, Sdr. Omme, og Kjeld Kjeldsen, Skærlund.

Nu klippes båndene over, som bandt os sammen med Vejle amt og med Give-kredsen (politisk), og sognet som sådan eksisterer ikke mere. En selvstændig bedrift er blevet nedlagt.

Pensionistforeningen

stiftedes 26. november 46. I dens formålsparagraf står bl. a.: Gennemførelse af rimelige krav, der er i overensstemmelse med de til enhver tid gældende love.

Foreningen arrangerer udflugter og sammenkomster til adspredelse for de ældre, og der er stor tilslutning. — Den første bestyrelse bestod af: Laurids Jensen Huus, formand, fra 46 til 55, gdr. Hans Kr. Nygaard, murer Anders Andersen, arbejdsmand Tinus Kristensen, fhv. landmand Niels Studsgaard, snedker Peder Nielsen og fru Petra Knudsen Nielsen. Fra 55 til 64 var fru Anna Raabjerg formand. Fra 64 til 70 fhv. gdr. Chr. Vesterager, formand, og fra 70 er fhv. gdr. Aksel Gr. Bruun formand. Der er ca. 300 medlemmer.

Sdr. Omme og Omegns Biavlerforening oprettedes i 1909 og eksisterer stadig, men jeg mangler oplysninger om denne.

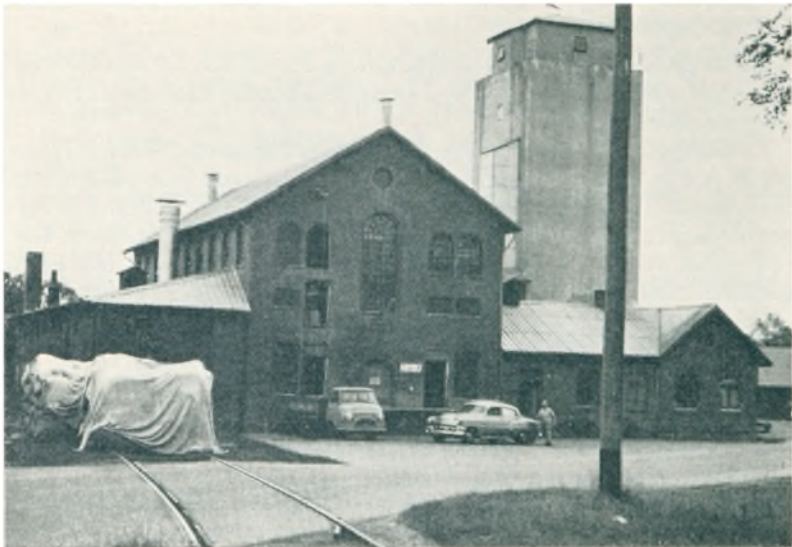
I/S Industricentret har ladet opføre et hus, som indviedes i september 69 og toges i brug. Det er udlejet til »Bomifirmaet«, der fremstiller børnetøj og sportsdragter. Der arbejder fra starten 30 damer fra Sdr. Omme, og det er tanken at udvide, så 50-60 får stadigt arbejde der.

A/S Sdr. Omme Mølle optager igen sit gamle firmanavn, »Juelingsholm Mølle«, i 69 samtidig med en stor udvidelse af siloanlægget og tørreriet. Virksomheden er gennem årene vokset støt og har kunder i mange sogne. De har i højsæsonen 69 modtaget indtil 3000 tdr. korn daglig. Med det nye anlæg vil man kunne modtage 40 tons korn i timen. Udvidelsen kostede ca en halv million kroner.

Fra 1. november 69 kører landpostbudene i bil. Der bliver nu kun tre ruter, som betjenes af J. Elstrøm, Børge Jensen og Henry Bjerregaard. Desuden opretholdes en cyklende bytur, som betjenes af Arne Thomsen. Den tidligere stationsforstander Nielsen fortsætter som pakke- og postmester, og kontoret er i den nedlagte jernbanestation.

Sognerådet køber præstegårdsplantagen, ca. 4½ tdr. land. Det vedtoges at opføre bl. a. en børnehaveklasse med plads til ca. 40 børn.

April 69 vedtog sognerådet at udvide Sdr. Omme skole med otte klasselokaler og fjorten faglokaler. Der skal bygges to nye fløje i forbindelse med bygningen ud mod Skolegade. Foruden de otte klasse-

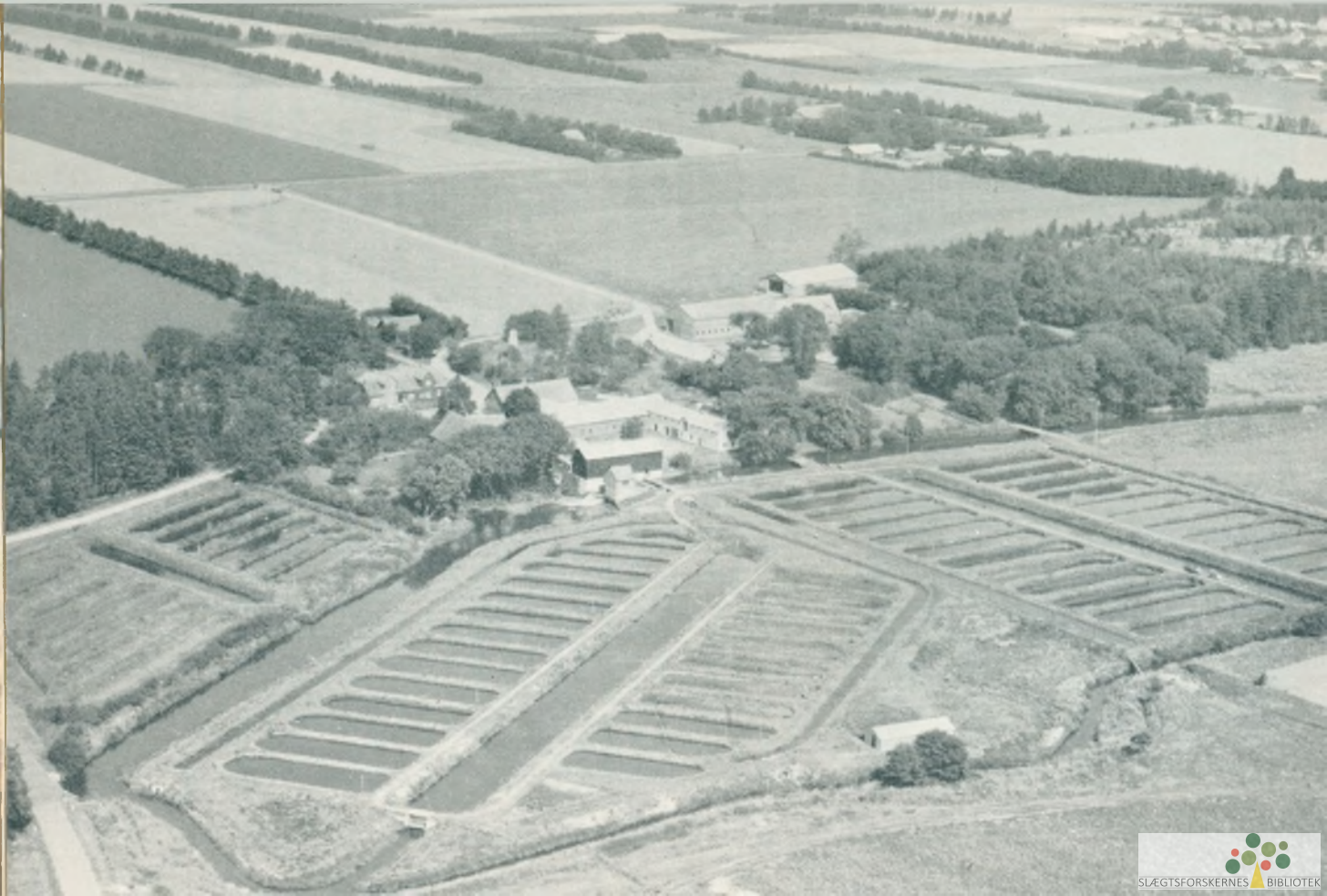
A/S Juellingsholm Mølle og Foderstofforretning

Foto: Krarup Møller

lokaler skal der indrettes sanglokale, et skolekøkken, et ungdomslokale og en sognebiblioteksafdeling. Desuden vil der blive plads til specialundervisning, et formningslokale, et motørlærelokale, et kombinationslokale, der senere skal aflaste fysiklokalet, samt tre fritidslokaler og en tandlægeklinik. Efter udvidelsen vil skolen omfatte 22 normalklasselokaler. Kommunens andel i omkostningerne andrager ca. 2,4 mill. kr. Denne gældsstiftelse tager kommunen med ved sammenslutningen med Grindsted kommune. Der var 1. april 70 434 skolesøgende børn fordelt i tyve klasser. Ansatte lærere og lærerinder var toogtyve. Skoleinspektør H. H. Johnsen døde pludselig 20. januar 70. Han kom til Sdr. Omme 1. januar 54 som førstelærer og blev senere forfremmet til skoleinspektør. I hans tid blev realklasserne indført, så realeksamen kan tages her. Hans efterfølger fra skoleårets begyndelse er viceskoleinspektør Bent Skov Bertelsen, Thyborøn. Viceskoleinspektør er lærer G. Frandsen.

1. februar tager doktor R. Pedersen afsked med arbejdet som læge på Statens Arbejdshus, efter at han i 35 år har varetaget dette hverv. På et spørgsmål fra en journalist i den anledning: »Har de 35 år som fængselslæge lært Dem noget?« svarer dr. Pedersen: »Ja, ualmindelig

H. Toksvig Mortensen

Doktor Rasmus Pedersen

meget. Der er oplevelser, indtryk og møder med menneskeskæbner, som jeg vil huske. Jeg vil altid se tilbage til gerningen på Statens Arbejdshus med taknemmelighed.« Som hans efterfølger er antaget reservelæge Erik Friis, Grindsted.

Omkring årsskiftet 69-70 var den nye amts- og kommuneinddeling bleven højaktuel. Resultatet blev, at Sdr. Omme og Filskov sogne indlemmes i Grindsted storkommune og overføres til Ribe amt, og Blåhøj lægges sammen med Brande og skal indgå i Ringkøbing amt. Stakroge med dets byområde tilsluttes Åskov storkommune og overføres til Ringkøbing amt.

Ved en nytårsudtalelse til Vejle Amts Folkeblad 30. december 69 har sognerådsformand Toksvig Mortensen udtalt følgende: Med hensyn til kommunale forhold blev 69 et skelsættende år. Vi fik loven om ny amtsinddeling, ligesom kommunerne blev pålagt at få kommuneinddelingen gjort færdig. Ved den nye amtsinddeling blev Sdr. Omme med flere kommuner overført fra Vejle til Ribe amt. Dette medførte, at de tidligere sammenlægningsplaner i Vejle amt måtte tages op til ny behandling. (Disse gik ud på sammenlægning af Blåhøj, Filskov og Sdr. Omme eller at Sdr. Omme fortsatte som selvstændig kommune). På Ribe amts foranledning blev der holdt et møde mellem Grindsted og Sdr. Omme sogneråd for at drøfte sagen. Da Sdr. Omme ikke, som det var ønsket, kunne få lov til at fortsætte

som en selvstændig kommune, vedtoges det at indlede forhandling om en tilslutning til Grindsted kommune og derom at rette henvendelse til denne om en sammenslutning. Denne blev imødekommet, hvorefter der blev udarbejdet en overenskomst. Det er klart, at en vedtagelse om ophævelse af en kommune giver mange vanskeligheder og problemer, idet kommunens fremtidige udvikling ikke mere kan bestemmes rent lokalt, men skal forelægges sammenlægningsudvalget til godkendelse. Vi har i Sdr. Omme igangsatte arbejder og ønsker om flere, såsom den store skoleudvidelse, rutebilholdeplads, børnehaven, køb af jord til byggemodning, støtte til idrætshal og svømmebad m. m. Vi har i sammenlægningsudvalget mødt forståelse for vore ønsker om disse planers gennemførelse, og jeg vil ønske, at det samarbejde, der har været rådende i udvalget må fortsætte i den kommende kommunale bestyrelse. Det andet store spørgsmål, der har rørt sig i kommunen i den sidste tid er Stakroge, der imod sit og sognerådets ønske skal overføres til et nyt kommunalt tilhørsforhold, hvilket jeg konstaterer med vemod.

Sognet 1. april 1970

Op så er vi ved at nærme os afslutningen på denne lille og på mange måder ufuldkomne beretning om Sdr. Omme sogn. Til slut nogle oplysninger om sognet 1. april 1970.

Arealet udgør 8.555 ha. Folketallet er 2733. Ifølge den 14. almindelige vurdering til ejendomsskyld og grundskyld, som foretoges i 68, vurderingsmænd var gdr. P. Jung, Hvelplund, og maskinfabrikant Chr. Lorentzen — findes der 584 beboelses- og forretningsejendomme, 196 landejendomme og 217 byggegrunde og andre selvstændigt vurderede parceller. Den samlede grundværdi er ansat til 13.332.100 kr.

Kommuneskatteudskrivningen for 68-69 andrager ca. 2 mill. kroner. Kommunale revisorer er og har været gennem flere år købmand Harry Christensen, Bøvl, og fængselsforvalter A. Bruun.

Sognerådet består af: Gdr. Toksvig Mortensen, formand (gennem femten år), fængselsoverbetjent Jens Richardt Petersen, smedemester Aage Sørensen, sognefoged Martin Fønnesbæk, gdr. Peder Jung, møllersvend Ejnar Hansen, gdr. Harry Thomsen, fru Kirsten M. Olsen og gdr. Harry Nørregaard.

Formand for skolekommissionen er overbetjent J. R. Petersen.

Menighedsrådet består af: Overbetjent Georg Petersen, formand, Harry Thomsen, overbetjent E. M. Nielsen, P. Tronborg, overbetjent

Sognerådet

Foto : Krarup Møller

S. A. Jensen, boghandler P. Kirkegaard, Herman Laugesen og fru fængselsinspektør Anna L. Nielsen. — Organist ved kirken gennem mange år er frk. Lisbeth Uhre.

Sognet har ca. 60 km kommuneveje at vedligeholde, hvoraf de 40 km er asfalterede.

Byen har udvidet sig til at være en tidssvarende forretningsby på alle områder, så man ikke behøver at tage udensogns for at handle eller få håndværksarbejde udført. Der findes blandt andet: Hans Helles store trælastforretning og handel med alle bygningsartikler, fire kolonial- og isenkramforretninger plus en stor brugsforening, der er under udvidelse til selvbetjeningssupermarked, to slagterforretninger, to bagerier, to ismejerier, en stor manufakturforretning, en broderiforretning, en Tatol, to herreekviperingsforretninger, en stor og velassorteret boghandel, håndkøbsudsalg for Grindsted Apotek, Majas kosmetik m. m., fire autoforretninger, en cykelforretning, en radioforretning, to smede- og maskinforretninger, som også beskæftiger sig med installation af vand- og varmeanlæg. Bygningseksperter af enhver art, såsom murer-, tømrer- og snedkerarbejde, Ernst Danielsens murerfirma har foruden at klare det hjemlige almindelige murerarbejde specialiseret sig i anlæg af murede ovne, der skal kunne tåle meget store varmegrader. Dette har medført, at firmaet arbejder i udlandet i stor stil, ofte med en stor stab af danske hjælpere. Blikken-

Regnskabet gøres op til aflevering og revideres

Foto : Krarup Møller

slager, to malere og hvad der ellers hører til ved opførelse af huse. Vi har også Frosts store møbel- og tæppehandel (som har nyåbnet en stor afdeling i Brande), som trækker kunder fra et meget stort område. Hans ejendom, hvor forretningen drives, blev opført ca. 03 af møbelsnedker H. Bæhrentzen, som gennem en lang årrække forsynede sognet med pæne og solide møbler, som han selv stod og lavede i sit værksted. Hele vort møblement her lavede han i 1916, og det er stadig i brug i vort hjem i dag. Der findes også en mindre møbelfabrik i Sdr. Omme. Der er fire damefrisører og tre herrefrisører, skotøjsforretning, urmager og optiker, to moderne el-forretninger, to hoteller — Sdr. Omme kro og Borgergården —, flaskegasdepot m. m. Kort sagt, vi behøver ikke at komme udensøgs for at få vore fornødenheder tilfredsstillet.

I en sognebeskrivelse af i dag skal også omtales den store forandring, der er sket både i landbrugsbedrifter og i beboelsesejendomme med hensyn til sanitære forhold og lettelse i arbejdet på mange områder. Det er jo ikke noget specielt for Sdr. Omme, men heldigvis noget, der er sket overalt i landet. I 1916 blev der ikke bygget huse med indlagt vandcloset og meget få med indlagt centralvarme og

Fr. Lorentzen værksted i 1906

badekar. Det var en uhørt flothed med sådanne ting. I dag er det utænkeligt at bygge beboelseshuse uden disse ting og med indlagt vand fra hane med tilhørende kloakafløb. Det gælder både på land og i by, og alle ældre ejendomme har fået disse ting installeret. Desuden opvarmes næsten alle stuehuse med automatiske oliefyr eller fra fjernvarmecesentral. Alle har radio og de fleste TV. Alt dette har givet kærkomment arbejde til vore to gamle smedeforretninger, som jeg finder anledning til at omtale lidt nærmere, idet de har løst disse mangesidede opgaver på en god måde og derved vundet sognets tilid. Mekaniseringen i landbruget med anskaffelse af de mange nye maskiner og vedligeholdelse af dem, har i høj grad forandret smedenes arbejde, så de er blevet mere og mere mekanikere.

I 1906 begyndte Frederik Lorentzen sin smedeforretning i et træhus nord for landevejen, som opførtes på hans fader, Hjuler Johan Caspar Lorentzens grund, der hvor nu lingeriforretningen »Kis« ligger. Fr. Lorentzens mor var datter af lærer Wittendorf, der i mange år var degn og kirkesanger i Sdr. Omme. Måske han har været medvirkende til, at Johan Caspar og Sofie er kommet til at bo så nær ved skolen. Den gamle del af det nuværende hjemmebageri er Hjulerens hus. Omtrent samtidig (06) var der en smed Hansen, som byggede smedeværksted syd for landevejen lige over for. Efter få års forløb blev denne solgt til Justinus Larsen, som var mere maskinhandler end

Brødrene Lorentzens landbrugsmaskinfabrik

egentlig smed. Han troede på gavlmaleriernes mission, og lod den daværende maler Mikkelsen, Sdr. Omme, dekorere gavlen med landbrugsmaskiner i drift — tærskemaskine, hakkelsesmaskine og kværn — trukket af en motor. Men da tiden endnu ikke var inde til det store salg af landbrugsmaskiner, gik det ikke så godt økonomisk for J. Larsen, og han forpagtede derfor forretningen ud i 1914 til smed J. A. Sørensen, som da flyttede her til Sdr. Omme. Forpagtningen varede kun i et par år, så solgte J. Larsen smedien til Frederik Lorentzen, som derved blev ejer af begge de to smedier på hver sin side af landevejen. I 17 byggede han stuehus ud mod vejen foran det købte værksted, der hvor nu Sdr. Omme Elforretning har til huse. Fr. Lorentzen var meget dygtig i sit fag. Især var han kendt i flere sogne, fordi han var ekspert til at sko heste. Han smedede selv hesteskoene, og hvis en hest skulle sælges på markedet, kunne et besøg hos smed Lorentzen forinden ofte gøre, at den kunne mønstres fejlfri, selv om den havde en eller anden skavank ved bentøjet, f. eks. franskhed. Da den store tørveproduktion satte ind efter første verdenskrig, lavede han arbejdsvogne, der snart vandt ry som »verdens bedste«, fordi det var solidt arbejde helt igennem. Lorentzen var meget god til at fortælle historier, og hans store børneflokk var dygtige og kvikke alle. En af sønnerne havde gået i skole i et par år. En dag havde lærerinden bibelhistorie med klassen og fortalte om, hvor-

dan mennesker kom i himlen. Pludselig afbrød drengen lærerinden og sagde sørgmodigt: »A kommer aaller i æ himmel«. »Hvordan kan du vide det?« spurgte lærerinden. »Jov,« svarede drengen, »for a ska ves nok arre mi faaers smedeforretning, o han sejer, te den goer ad helvede til.«

Frederik Lorentzen var gift to gange. I første ægteskab var der fire sønner og tre døtre. Sønerne lærte alle fire smedehåndværket. I andet ægteskab var der fem sønner og fem døtre. De fire af sønerne blev smede. To af disse, Kristian og Frode, overtog forretningen i fællesskab i 47. De udvidede værkstedslokalerne flere gange i tiden fra 50 til 62, hvorefter de i 66 tog det store spring og byggede landbrugsmaskinfabrikken vest for Herningvej. Smedeforretningen er bortforpagtet.

Kristian Lorentzen er vurderingsmand til ejendomsskyld og har været det i ni år m. m.

Smed J. A. Sørensen, hvis forpagtning af den anden smedie op- hørte, da den blev solgt, var faldet godt til her i Sdr. Omme, og ved venners hjælp fik han opført det nuværende værksted med tilhørende beboelse. Sognet var slet ikke for stort til, at der kunne leve to smede- familjer, men med stort slid og megen sparsommelighed, så gik det. Det var især tiden før 20 og kriseårene i trediverne, hvor det kneb. Smed Sørensens havde fem døtre og fem sønner. Sønerne lærte alle smedehåndværket hjemme, efterhånden som de kunne begynde at gøre nytte i værkstedet. En søn — Gunnar — overtog sin svigerfar — smed Marius Christensens forretning i Billund for ca. 30 år siden. Han har bl. a. været medlem af Grene sogneråd i ca. 25 år. En anden søn — Aage — overtog forretningen her i Sdr. Omme i 53. Han har været medlem af Sdr. Omme sogneråd i otte år og været medlem af menighedsrådet (kirkeværge) i fire år. Har været i bestyrelsen for Borger- og Håndværkerforeningen i seksten år, deraf de otte som formand. Han har også været medlem af skolekommissionen m. m.

Vejen forbi Kræ Pejsens ejendom var i en elendig forfatning. Sognerådet skulle derud for at se, om der kunne bevilges penge til istandsættelse. Kræsten og hans kone, Marie, mente, at det kunne da aldrig skade at kræse lidt op for gæsterne, så de ofrede nogle af deres hanekyllinger i dagens anledning. Da spisningen var overstået, og man stod i gården og skulle tage afsked, bemærkede sognerådsfor- manden den stolte kok, der stod på møddingen og galedede. »De æ da fåele, så kålhøgen den kok æ.« Hvortil Marie svarede: »Jae, de æ jo heller eet hvæe daw, han foer tre sønner i æ sovenræ!«

Et stort forretningsforetagende er Sdr. Omme gartneri, som er grundlagt af gartner Robert Ernst og hans kone og børn. Der var vist få, der drømte om i tyverne, da de begyndte arbejdet i den sure »Sig jord«, at det skulle udvikle sig til det, det er blevet til. Robert Ernst var myreflottig. Lavaetz Poulsen bemærkede en gang til en stor, kraftig mand, der var umådelig ked af at arbejde: »Du skulle bindes til en af de store popler ved landevejen bare en dag og se på, hvordan gartneren arbejder.« Det lykkedes Robert Ernst og hans kone, Gerda, at skabe en stor kundekreds, som gik langt uden for sognets grænser. Mange bilister standsede op for at købe blomster, og rutebilerne bragte blomster og krans ud ved bryllupper og begravelser. I de første år var det særlig anlæg af de mange små og store haver, som Ernst tog sig af. Nu har han afstået forretningen til en søn og svigerdatter, og en anden søn driver »Juellingsholm Planteskole« og anlægsgartneri, som er kendt over det meste af landet. Forud for gartner Ernsts ankomst var der skabt stor interesse for havebrug og for plantning af frugttræer. Gennem Jysk Haveselskab var der anlagt en forsøgshave med forskellige sorter frugttræer hos Kr. Christensen (Mosegård) i Engebæk. Der fandtes ingen frugttræer på egnen, fordi ingen troede på, at her kunne avles æbler og pærer m. m. i den dårlige jord og det kolde og blæsende klima. Det viste sig, efterhånden som hvidgranerne voksede op og skabte læ, at det kunne der godt. Der blev holdt havebrugskursus, der strakte sig over fire eftermiddage og lededes af N. P. Jensen fra Vonge, med stor tilslutning i vinteren 15-16, og lysten til at prøve var blevet vakt. Det var dog »den gamle gartner« Pedersen fra Kærbølling — senere Grindsted — der her gjorde en prisværdig indsats. Han tog rundt på cykel og snakkede med folk, så på forholdene og rådede folk efter hans bedste overbevisning, og i løbet af få år var der få eller mange frugttræer i alle haver, og de bar »virkelig« æbler, pærer og blommer, som smagte meget bedre end de indkøbte, fordi de var groet i egen have.

Det viste sig dog efterhånden, at egnen her ikke egnede sig så godt for frugtavl på grund af de mange frostnætter i blomstringstiden, vi har ca. dobbelt så mange forårsnætter, hvor temperaturen er under nul her som på Sydfyn. Den hårde isvinter 40-41, hvor temperaturen var helt nede på minus 34 grader natten mellem 25. og 26. januar gjorde det af med mange frugttræer i sognet, som var ca. tyve år gamle, og som havde båret megen frugt i flere år. I vores have gik ikke mindre end atten frugttræer ud og en lige så gammel mirabellehæk. I afvigte vinter (69-70) var det også unormalt vejr. Jeg citerer fra meteorologisk station i Simmel fra 2. april 70: »Grindstedegnen

Køerne

Foto: Krarup Møller

har fra 25. november 69 til 18. marts 70 kun haft et døgn, som var helt fri for frost. Det var 4. februar 70.« Men frosten var gennemgående ikke så hård, som vi før har oplevet den, bl. a. i 47-48.

☆

I mange sognebeskrivelser er der ofret meget arbejde på at klarlægge de gamle gårdes tilhørsforhold og på at udrede slægtskabsforhold. Bortset fra »Juellingsholm« har jeg undladt alt dette af mange grunde. Men da der måske er en del læsere, der er interesseret i dette, kan jeg henvise dem til at søge oplysning hos gdr. Thorvald Madsen, Skovsende, der ligger inde med en hel del oplysninger. Han har en meget god hukommelse og kender familieforhold i flere sogne og fortæller meget gerne derom. Den gamle folketællingsliste fra 1787 har han venligst overladt mig til offentliggørelse. Han ejer endnu den gamle slægtsgård i fjerde generation, det er den midterste af de fem i Skovsende by. Hans kone, Clara, har gjort et stort arbejde inden for Vejle Amts Plejehjemsforening. Igennem denne modtog Clara og Thorvald Madsen i 48 ikke mindre end seks plejebørn, som var søskende og i alderen fra fem til ti år, hvis hjem var blevet opløst. Thorvald Madsen driver sit landbrug på gammeldags manér, og gør sig vist ikke forhåbninger om at blive kaldt pionér på noget område. Han holder fast ved det gamle og prøvede. I november 69 solgte han tre gråbrogede kreaturer — 1 ko, 1 kvie og en kalv — til

anbringelse på museet »Hessel« ved Hvalpsund. Han mener at kunne føre dyrenes afstamning tilbage til en ko, som hans far købte på markedet i 1897. Her bringes et billede af kreaturerne og Thorvald Madsen.

Fra »Traps Danmark«, femte udgave, bind 8,3 1964, hvor der ivotrigt findes udførlige oplysninger om Sdr. Omme sogn, citerer jeg følgende: »Fredede oldtidsminder: 73 høje, hvoraf flere er ganske anseelige. En noget forgravet. I Svollibjerg (Guildals) plantage, hvor der er tretten høje, to øst for Bøvl og en ved Bøvl Nørregaard. Fra Møbjerg til Bøvl Nørregaard strækker der sig et bælte af mange høje. Sløjfet og ødelagt 48 høje. En række af dem er blevet udgravede og viste sig at indeholde enkeltgrave fra stenalderen«.

På den mark, jeg har færdedes på gennem ca. 75 år og været »ejer« af i ca. 50 år, findes to af disse høje. De blev under Nationalmuseets ledelse udgravet i 1905. I den ene høj fandtes et bronzesværd. Som 12-årig dreng fulgte jeg dette udgravningsarbejde med megen spænding. Det satte fantasien i sving. Og når jeg senere de mange gange har stået på højen, gik tankerne på langfart tilbage i tiden. Det antages, at det var ca. 4000 år siden, manden blev begravet her med sit sværd i armen. Har han dyrket den samme jord som jeg? eller hvad har han higet efter at nå? Var det kampen for tilværelsen, der var rådende, eller var det den gensidige hjælp, der var i højsædet? »I dag står en ny tids bonde på sin toft og lytter ud mod andre lærkesange«. (Aakjær).

Hans

Jeg vil gerne her ved slutningen gengive nogle tanker, som redaktør C. Nørrelykke har fremsat i sit blad »Vendsyssel Tidende« i anledning af kommunesammenlægningerne:

De små folkevalgte råd evnede under skiftende vilkår, på trods af alt gennem beslutninger, som blev truffet måske i sognerådsformandens dagligstue at forme og fremme en udvikling, som næppe noget andet land kan opvise magen til. Derfor er der også god anledning til at mindes de sorte kravers folkevalgte mænd i denne tid. Han mener, at storkommunerne i løbet af nogle få år vil tage livet af bestående foreninger i sognene. Hvordan med kulturlivet? Hvem og hvad skal afløse det livgivende og nyskabende arbejde, som blev båret af de små foreninger rundt om i sognene: foredragsforeninger, husmandsforeninger, ungdomsforeninger og hvad de allesammen hedder? Når man i de senere år har talt så meget om de åbenbare kulturelle fordele ved overgangen til de store kommuner, så bør man nu ved disse kommuners dannelse ikke glemme, at det ikke er nok blot at skabe rammer, men at det er mindst lige så vigtigt at kunne udfylde dem på samme vis, som det gennem svundne generationer er sket i det små og ubemærkede. Man kan i samme forbindelse rejse spørgsmålet om kirkens plads og stilling, noget, man vel nok i almindelighed har undladt eller glemt. Med de nye storkommunale grænser slettes skel, som takket være kirken, har holdt stand i 25 til 30 generationer. Det er naturligvis rigtigt, at disse skel efter den store afvandring fra länddistrikterne i halvtredserne og tresserne tegner sig mindre skarpe, og at de efterhånden mange tomme præstegårde fremmer denne udviklingstendens. Men alligevel betyder kirken i sognet måske mere, end man umiddelbart skulle tro. Lad være, at kirkegængernes tal er beskedne, men det behøver ikke at være udtryk for, at båndene er svagere. Det kan hænge sammen med selve tidens rodløshed, men det kan også hænge sammen med, at udvandrene altid længes tilbage til det oprindelige og stadige, det, som kirken, skærmet af de gamle kampestediger, er udtryk for. Også det bør man nok ind imellem tænke nærmere over og i denne forbindelse ikke lade ude af betragtning, at det var kirken i sognet, der afstak rammen omkring sognet og holdt sammen på denne ramme fra middelalderen og helt op til vor tid.

*Na haaer a forsøjt o faatæl om vo Souen,
o manne vel sej: »Du æ da en Klovn.
De skuld ha van gjoer o en hiel anden Maaed.
Vi haaed vint, dæ støj mier o saa manne Blaaed.
O saa stoer et saa sæer blænd imel hverant,
en ka et find de, dæer æ mjest intressant.«
Men a haaer no gjoer et, saæn som a töt,
de maaskie kund bring let Gle o let Not.
O Tak ska I ha, for I løest mi Bog!
Den gier sig et ud for o væ viis eller klog.
Mi Ajt waar o skryv en lille kuen op,
om hva dæ skie, te vo Sjelstyer fik Stop.
En stök Juerd haar a haaed i en hal hunder Oer.
I Synder Omm Souen haar mi Gjerning a gjoer.
Men far vi ved av, æ vi gammel o gro,
O æ Minder fra æ Forti skuld et gjaen faago.*

Ole Dejgaard Pedersen.

Foto: Krarup Møller

INDHOLDSFORTEGNELSE	Side
Lærer J. Kirkebyes optegnelser fra 1874	7
Kirken	41
Præstetavler	42
Skoleforhold før år 1900	50
Juellingsholm	53 og 68
Folketællingslisten fra 1787	56—67
Vandingskanalen	73
Vejene	75
Plantningen	79
Byen	81
Merglingen	93
Telefonen	98
Idrættens start	99
Jernbaner	102
Elektricitet	108
Kommunens deling	117
Forskellige foreninger:	
113, 114, 136, 145, 146, 155, 156, 157, 158, 159,	161
Kartoffelmelsfabrikken	122
Statens Arbejdshus	127
Teknisk skole	138
Fjernvarmen	140
Hjemmeværnet	149
Stakroge	151
Bøvl by	153
Sognet 1. april 1970	165